

Камелия Колева-Иванова

**БЪЛГАРСКИЯТ ПУРИЗЪМ ОТ
ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО
ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА
(1878 – 1939 г.)**

**Шумен
2019**

Рецензенти:

проф. д.ф.н. Елка Добрева

проф. д-р Надка Николова

Научен редактор:

проф. д.ф.н. Ивелина Савова

© Камелия Колева-Иванова – автор

© Издателство „Еп. Константин Преславски”

ISBN 978-619-201-273-1

Монографията е преработен и допълнен вариант на дисертационния труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор” по научната специалност *Български език (История на новобългарския книжовен език)*, успешно защитен на 23.06.2015 г.

Изследва се пуризъмът в езика в периода от 1878 до 1939 г. Предлага се авторска работна дефиниция на термина от социолингвистична гледна точка. Съгласно новия подход към езиковото явление се прави обстоен преглед на езиковата ситуация от Освобождението до Втората световна война с оглед на пуризма и се разглеждат чужди езикови ситуации, които са познати и са обект на внимание от страна на изследваните общественици.

Въз основа на материали, публикувани във филологически издания (научни, научнопопулярни и отраслови вестници и списания за наука и образование), езиковият феномен се разглежда като лингвистична доктрина. Основният мотив за такава интерпретация е, че българските езиковеди не се съобразяват с актуалното състояние на езика в узуса, а чрез различни техники за убеждение се опитват да наложат по-добър според тях, но недействителен езиков модел. Проследява се историята на пуристичната пропаганда – сдружения, печатни органи, мотиви, средства и начини за борба. През различните периоди тази доктрина е подкрепяна или отхвърляна от Министерството на просвещението. Това дава основание чистотата на езика да се разглежда с оглед на държавната политика.

Езиковият феномен е разгледан и като обществена нагласа. Като разделя ексцерпирания материал на две големи тематични подгрупи – литературен и политически периодичен печат, изследването цели да обхване цялостно общественото мнение на творческата и политическата интелигенция. Тези две социални групи оформят елита, който оказва съществено влияние върху езиковата практика, а в определени случаи осъществява и преднамерен контрол. Чистотата на езика се разглежда като естетическа и идеологическа доктрина.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	5
Проблемът за чистотата на езика в социолингвистичен аспект....	8
Езикова ситуация в България с оглед на пуризма.....	18
За чистотата на езика в чуждоезикови ситуации през погледа на българските интелектуалци.....	30
Пуризмът като лингвистична доктрина от Освобождението до Втората световна война.....	48
Чистачеството на Иван Богоров в следосвобожденския период.....	49
Първи сблъсъци на научните подходи.....	53
Популяризиране на доктрината в „професорските“ издания.....	62
Формирането на научната терминология с оглед на лексикалната чистота.....	71
Списание „Училищен преглед“ като агитационен орган....	80
Популяризиране на препоръките чрез списание „Българска реч“.....	87
Пуристичната доктрина на списание „Родна реч“.....	90
От пуризм към теория на езиковата култура.....	104
Пуризмът като обществена нагласа от Освобождението до Втората световна война.....	113
Възрожденски и модерни представи за чистотата на езика.....	117
Приспособяване на доктрината към новите обществени условия.....	129
Очертаване на новите граници на езиковия феномен.....	140
Филологическа пропаганда в медийното пространство....	152
Преоценка на възрожденската пуристична доктрина.....	170
Езикова култура, езикова просвета, езикова идеология....	201
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	231
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА.....	241

УВОД

Следосвобожденският период от гледна точка на историята на новобългарския книжовен език е слабо проучван, затова много езикови явления от съвременна перспектива изглеждат „странни”. Новите научни постижения в областта на историята, социологията, лингвистиката, историята и теорията на езиците, етнографията, културната антропология, психолингвистиката и социолингвистиката дават възможност да се осъществи задълбочено интердисциплинарно изследване на **езиковия пуризм**¹, което обективно да отчете характерните за епохата исторически, социални и културни фактори, оказващи въздействие върху общественото мнение и пораждащи езиковия феномен. Лингвистичното явление, присъщо в периоди на бурни обществени промени, е актуално и днес, когато действат процеси като глобализация и масовизация. Българското общество на ХХІ в. преживява същите безпокойства и разочарования от началото на ХХ в. – страх за края на света, от заличаването и претопяването на нацията, недоволство от нехайството към езика и ниската езикова култура. Световната икономическа криза след 2007 г. допълни всеобщата картина на дълбок стопански и духовен крах, това се отрази в езика, особено върху лексикалния пласт (който е най-видим). Активизираха се нови обществени пуристични нагласи и движения, не винаги обективни и научно обосновани. Многоаспектният анализ на по-стария синхронен срез дава добра посока за съвременното езиково планиране.

Обект на изследването са обществените нагласи, които пораждат пуризма в езика, и неговите три етапа: препоръка ~ убеждение ~ движение. Акцентът се поставя върху първия и втория етап.

Предмет на изследването са мненията на общественици по въпроса за чистотата на българския език в периода между 1878 и 1939 г., изразени в различни по обем и характер материали

¹ Понятието *езиков пуризм* (linguistic purism) в целия текст следва да се разбира широко, като ‘пуризм в езика’, т.е. за отграничаване от неезиковия пуризм, тъй като по същество изследваното явление никога не може да бъде чисто лингвистично.

(съобщения, статии, студии, бележки, отзиви и пр.), публикувани в периодичния печат (вестници и списания). Ценни за проучването са лингвистичните спорове, които отразяват различните гледни точки относно необходимостта от повдигане на пуристично движение.

Методът на изследване е комплексен, базиран на широка социолингвистична платформа с елементи от критическия анализ на дискурса, историко-типологичния, описателно-аналитичния, социологическия, историческия, медиаложкия и статистическия метод.

Основната цел на изследването е да се проследят различните по степен и характер пуристични нагласи и движения и отражението им в отделните социални сегменти. През разглеждания период книжовният ни език е със стеснена социална база. Езиковите спорове продължават да бъдат привилегия на интелигенцията, затова проучването се фокусира върху анализа на общественото мнение на двете големи социални групи – българската творческа (научна, художествена, публицистична) и политическа интелигенция. Разбира се, това деление до голяма степен е условно, тъй като творческата интелигенция участва активно в политическите процеси на страната, а редица български управници, вземат отношение по езикови въпроси. За постигането на целта се обособяват две основни задачи.

Първата задача засяга актуалността на проблема. Интензивността на явлението се отчита чрез количествените изменения в броя на статиите, посветени на чистотата на езика, за да се направят обобщаващи изводи за наличието, респ. отсъствието на организирано движение или пуристични нагласи. Процесите се разглеждат по десетилетия, защото се характеризират с много по-голяма динамичност в сравнение с възрожденските.

Втората задача търси отговор на въпроса сред кой социален пласт езиковият феномен има най-широко разпространение. Сегментирането на българското общество се извършва въз основа на придобитите характеристики (професионална реализация, място на получаване и характер на

образователния ценз, политическа ориентация), както и на прототипните характеристики, от които най-голямо значение за изследването има възрастта.

Поради сложния и многоаспектен характер на пуризма всеки лингвист през определен етап от дейността си се сблъсква с явлението. Въпреки това досега не съществува цялостно изследване, което обективно и задълбочено да отрази рефлексията на социалните промени върху българския език с оглед на пуризма. Част от анализирания материал е познат от научните постановки на М. Москов, Л. Андрейчин, Ст. Стойков, М. Виденов и мн. др. Популярни са публикациите на първите български лингвисти от Софийския университет. Материалите обаче обикновено се разглеждат извън констатацията. Като сътрудници на определени издания българските лингвисти следва да се съобразяват с капризите на общественото мнение (социалнопсихологическия профил на адресата – вкусове, увлечения, очаквания, предпочитания, манталитет и пр.), но и да умеят да пропагандират определени свои възгледи, които (поне привидно) не противоречат на читателските и редакторските интереси. Въпреки че е писан от учени, разглежданият материал има по-скоро агитационен отколкото научен характер. Това дава основание публикациите да се разглеждат като опит за интенционално въздействие върху общественото мнение с различна стратегическа цел. Общата картина е допълнена с нов, непознат и неанализиран материал (52%), често анонимен, за който са направени усилия за определяне на авторството.

Изследването се позовава на материал, ексцерпиран от **522 текстови единици** (статии, студии, бележки, обзори, мемоари, художествени текстове, мнения), взети от **58 периодични издания** (вестници и списания) с различна продължителност на печатане, тематичен обхват и читателски интерес. Подбрани са източници, които играят основна роля при изграждането на определен обществен (и езиков) вкус. За да се улесни възприемането им, текстовете са нормализирани с оглед на съвременните езикови норми. Наблюденията в настоящото изследване се отнасят основно до лексикалното равнище, към което най-често е насочено явлението.

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЧИСТОТАТА НА ЕЗИКА В СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕН АСПЕКТ

Пуризмът не е само езиково явление – съществува като стил в архитектурата, изкуството, дизайна, кулинарията [Николова 2011а: 229], също в генетиката, металургията, религията [Влашич 2012: 9], но в съвременния български език е кодифициран като понятие, свързано с етиката и езикознанието [Речник на чуждите думи 2007: 634]. Въпреки естеството на самото явление в съвременния български книжовен език е запазен интернационалният термин *пуризм*, по произход от латинското *purus* със значение „чист“.

Феноменът в езика е пряко свързан с промените в обществото. Чуждоезиковите и културните влияния през различните етапи на оформянето и развитието на националната култура спомагат за наличието на различни форми на чистене, едни от които са под влияние на модата, а други са свързани с националните стремежи и борби. Географското положение на етническите български земи и историческите събития по тях обуславя приемствеността и противоборството на културните постижения на три типа цивилизации – западна, източноправославна и ислямска. Всяка нова културна вълна предизвиква у българското общество известно колебание дали да се приеме, или да се отхвърли новото [повече по въпроса вж. Леков 1971: 13, БЕ 1997: 34, Вачкова 2001б: 113 – 114, Велчева, Иванова 2010: 9, Исса 2012: 183 – 195, Николова 2012б: 85 и др.]. Важно е да се подчертае, че пуристичната доктрина до първата половина на XX в. е привилегия основно на обществения, културния и научния елит, след което темата за езиковата чистота става всеобщо достояние [Николова 2012а: 58].

Напълно основателно един от най-големите теоретици на явлениято, американският езиковед Дж. Томас, свързва термина езиков пуризм със синдрома на Хъмпти-Дъмпти² и го нарича

² Герой от „Алиса в страната на чудесата“ на Луис Карол. Хъмпти-Дъмпти заседава от плета и произнася присъдата си над думите. „Когато аз употребявам някоя дума – каза презрително Хъмпти-Дъмпти, – тя

абстракция [Томас 1991: 9 – 10, по Влашич 2012: 9 – 10]. Ученият прави първия по рода си преглед на доминиращите нагласи и дефиниции и стига до следното работно определение: „Пуризмът е проява на желанието на дадена речева общност (или някаква част от нея) езикът да се защити или да се освободи от очевидно чужди елементи, съответно елементи, които се разглеждат като нежелани (включително и онези, които принадлежат към групата на диалектизмите, социолектите или функционалните стилове на същия език). Той може да бъде насочен към всички езикови нива, но най-често засяга речника. Преди всичко пуризмът е вид кодификация, култивиране и планиране на стандартния език”. От дефиницията става ясно, че ученият не се ограничава само до чистене на чуждоезиковите влияния, а включва възможността явлението да засегне и местни форми. Възниква въпросът по какви критерии се избират заклеямените „нечисти” средства, кой има властта да ги избере и как успява да ги наложи над другите.

От гледна точка на перспективата американският учен разработва класификация на пуризма посредством различни критерии. В зависимост от общата ориентация на интервенцията Дж. Томас говори за пуризм с **външна перспектива (ксенофобия)** и пуризм с **вътрешна перспектива**, в която различава **времево** и **социално измерение**, в първия случай **архаичен** и **реформаторски пуризм**, във втория случай – **елитарен** и **етнографски пуризм**. Всички тези видове пуризм могат да се появят самостоятелно или във взаимна триизмерна взаимовръзка (време, общество и перспектива). Ученият очертава общо 17 възможности за пуристична ориентация, които представя в кубичен модел. Извън него остава специален пласт, който ученият нарича **игрив пуризм**. Това е целенасочена книжовна и естетическа игра на думи, която цели да предизвика,

означава точно това, което аз решавам да означава, ни повече, ни по-малко./ – Въпросът е – каза Алиса – дали можете да накарате думите да означават толкова различни неща./ – Въпросът е – отвърна Хъмпти-Дъмпти – да си майстор. Това е всичко.”

да шокира или да забавлява и няма сериозни претенции да поправя и подобрява езика.

Като се позовава на научната разработка на Дж. Томас, М. Гиърс разглежда пуризма като феномен, който зависи от езиковата ситуация, т.е. от взаимодействието между различните форми на съществуване на етническият език, както и на други широко разпространени на същата територия езици. Статусът и въздействието на тези езикови формации са обусловени от външнолингвистични условия – специфични социални, политически, икономически, географски, исторически и културни фактори, и от вътрешнолингвистични фактори на езиковото развитие – нивото на развитие и гъвкавостта на езика и функционалните подсистеми, развитието на стандартния език и еволюционния тип на езика, взаимодействието на стандартния език с другите езикови варианти (диалекти, социолекти, сленг и пр.), начина, по който стандартният език влияе върху останалите варианти и обратно [Логутенкова 1996: 17– 18; Гиърс 2005: 97]. Този подход успешно се прилага при съпоставителното изследване между езиковия пуризм в историята на Англия и Германия във всичките фази на стандартизация. М. Гиърс използва понятието *пуристична субституция*, под което разбира лексикална формация, изградена и предложена от пуристите вместо „ненужната” вече в езика лексикална единица, която, по тяхно мнение, е замърсила езика. Лингвистката очертава следните типове пуризм в зависимост от източниците на пуристичната субституция:

- **архаизиращ пуризм**, когато се използват лексикални и словотворчески елементи от миналото;
- **етнографски пуризм**, когато се използват провинциалните диалекти и популярните говори;
- **елитарен пуризм**, когато речта на елита се запазва от диалектни и архаични елементи и се предпочитат заемки.

Следователно вътрешният (или социалният) пуризм често съвпада с елитарния пуризм, а външният (или ксенофобският) пуризм с архаизиращия и етнографския тип езиков пуризм.

В зависимост от целта на пуристична дейност, езиковият пуризм може да бъде:

- **реформаторски**, който помага за реформиране и възкресяване на езика;
- **защитен (протекторски)**, който се изразява в усилието за опазване на езика от всякакви възможни или вече съществуващи влияния, както вътрешни, така и външни;
- **традиционен**, който е част от езиковата политика (напр. езиковият пуризм в Исландия);
- **националистичен** като част от националните политически движения;
- **педагогически**, когато се свързва с усилието за образование на масите;
- **игрив (закачлив)**, който се стреми да привлича вниманието на обществото към пуристичните реформи.

Е. Анамалай поставя акцент върху социалното измерение на пуризма от гледна точка на езиковото планиране при избора на домашни източници за лексикално развитие [Анамалай 1989: 225]. Авторът различава два типа постигане на роден речник (native vocabulary) – пуристичен (идеологически) и непуристичен (функционален). Разликата между двата типа отстраняване на чуждите елементи е в осведомеността за действие. Функционалният настъпва спонтанно и зад него не стоят отделни лидери и организирани движения или институции, за разлика от идеологическият, който инициира и легитимира водеща социална група. Елитът използва езика като инструмент за социален контрол и консолидира властта. През определен период тази обществена група използва неродни елементи, а през други – ги отхвърля, което показва привидна произволност и комуникативна неефективност.

Като разглежда пуризма като корекция на езика, И. Неуступни говори за три типа пуризм: дискурсен пуризм (discourse purism), пуристични идиоми (puristic idioms) и идеологически пуризм (ideological purism) [Неуступни 1989: 212 – 214]. При първия тип става въпрос за корекция на несъответствията – определена поредица от корективни действия служи за премахването на нежелани елементи от речевите актове.

Пуристичните идиоми се разбират като металингвистична езикова теория. Тези корекции целят да „изчистят” или да удостоверят „автентичността” на езика. Корективните процеси зависят от изследваните общности. При някои общности терминът пуризм се ограничава до премахването на заемки, чийто външен вид е демонстративно чужд, при други се разширява до премахването на структурни заемки или елементи от домашните варианти (диалектни изрази, неологизми и пр.). Идеологическият пуризм се формулира от политическите цели на идиома. Тези три вида пуризм си взаимодействат, но също така са и много различни. Дискурсният пуризм е неразделна част от цялостната корекция – процесът сам по себе си не е пуристичен. Самата езикова корекция не е пуристична по своя характер, тя става пуристична, когато се обяви за такава, затова се проявява като пуристична в пуристичния идиом. От всички типове езикови корекции най-често като пуристична корекция се идентифицира защитата от чужди елементи. Останалите типове са структурно несъответствие на езиковата система, липсата на стабилност, комуникативна неефективност, исторически примеси и липсата на отличителен характер. Корекцията на чуждите елементи започва от дискурса и се запазва в него.

При разглеждането на термина Р. Л. Траск комбинира лингвистичния със социологичния подход. Според него пуризмът е убеждение, че думите (и другите езикови елементи) с чуждо потекло представляват един вид замърсители на чистотата на езика. Говорещите даден език се обявяват против присъствието на определени „чужди” елементи, обявяват ги за „нечисти” и агитират за тяхното отстраняване и замяната им домашни елементи [Траск 2007: 238 – 239]. Така се очертава „светата троица” на пуризма – препоръка на говорещите (recommendation), от което следва убеждението на другите (agitation), а оттам замяната (replacement).

Пуризмът има отношение не само към отстраняването на (нежелани) езикови особености, но също така и към опазването на желаните елементи [Лангер, Дейвис 2005: 3]. В този смисъл възниква въпросът за влиянието на определени личности или

определена обществена група, които в конкретен период оценяват дадено езиково средство като желано или нежелано.

Сръбският учен Е. Фекете определя пуристичната наука като езикова статика, а лингвистичната наука като езикова динамика [Фекете 2002: 267]. Пуристите силно настояват за неприкосновеност на езиковата норма и непроменливост на езиковото състояние, като смятат, че всяко отстъпване от изградените правила, дори надминаващите езиковия узус (т.е. когато става въпрос за преждевременна кодификация), представлява заплаха за езика, затова той трябва да се защитава чрез безкомпромисна чистка на всяко новаторство, особено по отношение на лексикалните заемки.

Пуризмът и прескриптивизмът са тясно свързани понятия, тъй като всеки опит за пречистване на езика се извършва под формата на предписание за това, което е най-правилно или по-добро. С. Елспас разглежда три мотивации за езиково регулиране [Елспас 2005: 23 – 24]. Първата е във връзка със стандартизацията на националния език. Тя се характеризира като рационална, тъй като предимно има за цел да улесни комуникацията между членовете на дадена национална общност във всички културни сфери. Вторият фактор е пуризмът, който често се комбинира с националистическите идеологии. Третата мотивация за езиково регулиране назовава сегрегационна. Става въпрос за разделяне на тези, които „знаят“, от тези, които никога нямат възможност да получат пълна компетентност относно книжовните норми и вероятно никога нямат нужда или желание да ги овладеят. В зависимост от подхода към нормите на езика се говори за прескриптивен или дескриптивен подход [Стари 1995: 62 – 64], определян още като активен или пасивен [Гладкова 2004: 26].

В съвременната българска лингвистика чистотата на езика се схваща като по-широко понятие от пуризма. Като изтъква факта, че не е възможно изолираното съществуване на никой народ, а културното взаимодействие намира отражение в езика, Л. Андрейчин подчертава, че когато се говори за чистота на езика, обикновено става въпрос за определянето на статута на дадени чуждоезикови и домашни (жаргонни, паразитни думи,

груби диалектизми) изразни средства [Андрейчин 1977:143]. Ученият изключва от понятието проблемите, свързани с правилността. Под пуризъм разбира организирано движение срещу употребата и проникването на ненужни елементи от чуждоезичен произход. Като най-големи борци за чистотата на българския език от XIX и XX в. насам посочва Ив. Богоров, Ал. Теодоров-Балан и Ст. Младенов.

В помагалото си по българска лексикология Т. Бояджиев отделя внимание на отношението към чуждите думи в исторически и съвременен аспект. Под пуризъм разбира „движението за системно прочистване на езика от засти чужди думи” [Бояджиев 2011: 201]. Ученият подчертава, че пуризмът като теория и действие е сложно явление, у нас то има различни проявления и трябва да се оценява обективно с оглед на историческата обстановка. В отделни периоди от развитието на книжовния език пуризмът е исторически необходим и полезен, плод на патриотични чувства. В екстремни форми в езиковата политика той предизвиква заблуди, води до изолация и национализъм, които прерастват в ксенофобия. Днешният пуризъм определя като „отживяло явление”, което се пропагандира само от патриотично настроени хора и има периферен и елитарен характер. Обоснована грижа за чистотата на езика обаче трябва да се води непрекъснато и организирано, за да се преодолее безпристрастното и обективистичното примирение с нахлуването на множество непотребни чуждици в езика ни, да се запази неговата национална самобитност [пак там: 203; Бояджиев 2012: 83].

В монографията на Н. Николова „Пуризмът в епохата на Българското възраждане“ става ясно, че феноменът се наблюдава през целия период на изследване – от Паисиевата „История славеноболгарская“ до Освобождението [Николова 2016: 207-223]. Първоначално пуристичната идея е изразена имплицитно, недемонстративно, през 30-те и 40-те на XIX в. е нещо подразбиращо се, безусловно прието, а през 50-те – 70-те на XIX в. доктрината печели повече привърженици. Основните цели на пуристичната дейност през Възраждането са да се защити езикът от чуждоезикови влияния и да се образова българското общество

(защитен и педагогически пуризм). Реакции се наблюдават главно срещу турцизми и ориентализми, по-малко срещу гърцизми и черковнославянски езикови средства, епизодично срещу лексикални единици от западноевропейските и класическите езици.

Досега най-цялостното изследване върху феномена, разбран като организирана борба срещу чуждите думи, в периода от Освобождението до Втората световна война е монографията на М. Москов „Борбата против чуждите думи в българския книжовен език” (1958). Анализирано е задоволително количество материал, но не са коментирани редица характерни за епохата общественоекономически и социокултурни фактори, без интерпретирането на които част от лингвистичните факти изглеждат противоестественно от съвременна гледна точка. В другата му монография „За чист български език” под пуризм се разбира „ръководената и организирана борба срещу чуждите думи, свързана с патриотизма, национализма и придобила по този начин в отделни моменти политическа и идеологическа окраска” [Москов 1976: 10]. Борбата за чист български език, от своя страна, като „една от формите на борбата за висока култура на речта се изявява преди всичко като борба за лексикална чистота с основно съдържание против чуждите думи изобщо” [пак там: 12]. С оглед на кодификаторската дейност под пуризм се разбира несъответствие с постулатите на съвременната книжовноезикова теория [Георгиева 1981: 316, Първев 1987: 41, Станчева 1995: 12].

Като засяга въпроса за анатемите върху интернационалния пласт от думи, М. Виденов обръща внимание на умишленото им търсене като изразни средства за повишаване на рейтинга. Чуждата дума се възприема като маркирана с по-висока престижност. За ненужни се обявяват думи, които са проникнали през последните години и още не са улегнали в практиката на повечето хора [Виденов 1997: 77 – 78]. Бележките на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев в сп. „Родна реч” (1927 – 1943) „звучат странно”, тъй като са насочени срещу културния европейски пласт от думи. Отчитането на исторически, езикови и културни факти от езиковата ситуация, както и изследване на общественото мнение през периода в настоящото изследване

могат да обяснят мотивите на българските лингвисти да поддържат редовно с частни финансови средства списанието цели 16 години. Статутът на изразните средства от живите говори е важен критерий при обзора на езиковия феномен, затова не трябва да се изключва от изследването. В „Езиковедски щрихи и етюди“ социолингвистът очертава основните стратегии за манипулиране на общественото мнение – позоваване на речевото поведение на авторитети в областта и културата (писатели, учени и др.), позоваване на европейската и световната практика, влияние от практиката на редакциите на многотиражни вестници и списания, влияние на речевото поведение на политиците [Виденов 2013: 130 – 136]. Тези тактики успешно се прилагат или се дискредитират от обществениците в полза на или против пуристичната пропаганда.

От направения кратък преглед на разбиранията на наши и чужди езиковеди за чистотата на езика и пуризма става ясно, че в тях се влагат различен смисъл и обхват. Въпреки че от съвременна гледна точка в българския език двете понятия носят различна денотативна (а и конотативна) информация, в настоящото изследване те се използват недиференцирано. Основен аргумент за това е самата теория и практика на следосвобожденските общественици, чрез която пуризмът постепенно разширява значението си и през 20-те години на XX в. се прелива в движението за висока езикова култура. С оглед целите на настоящото социолингвистично проучване за пуризм се приема следната работна дефиниция: **Пуризмът е абстракция, която в зависимост от отношението между трите основни фактора (време, общество, перспектива) може да се прояви самостоятелно или взаимосвързано в 17 възможности за пуристична ориентация. Явлението приема конкретно измерение чрез отчитането на редица променливи исторически, лингвистични и културни факти от езиковата ситуация. За да може да се говори за пуристично отстраняване на елементи от системата на езика (домашни или чужди, в различните периоди на стандартизация), е необходимо наличието на елит (отделни индивиди или водеща социална група), който да осъществява преднамерено**

контрол върху езиковата практика чрез определени техники за въздействие върху общественото мнение. Лингвистичното явление се проявява чрез три етапа – препоръка на говорещите, от която следва убеждението на другите (агитация), а оттам действие (отстраняване, замяна).

ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ С ОГЛЕД НА ПУРИЗМА (1878 – 1939 г.)

Новите исторически, социално-икономически и културни условия в периода след Освобождението до Втората световна война пораждаат нова езикова ситуация в България [по въпроса за различните тълкувания на понятието езикова ситуация вж. напр. Виденов 1990: 253 – 271; Нешчименко 1999: 7 – 8; Гладкова, Ликоманова 2002: 73 – 112]. Според модела на К. Гутшмит всестранното ѝ обследване включва по-конкретни проучвания на следните елементи: 1. „комплекса или взаимоотношението на езиците и/или вариантите на отделните езици в определен район”; 2. „състоянието на езиковото образуване като цяло (езици и варианти) – става въпрос за степента на стабилност на нормите на стандартния език, инвентара от езикови средства и стилистичното диференциране”; 3. „областите и ситуациите на комуникация, в които могат да бъдат използвани отделните езици като цяло, защото тяхното състояние го разрешава или им е разрешено да съществуват (езиково-правен акцент)”; 4. „от групите и прослойките ползватели на езика, тяхната позиция към езика като цяло и тяхното същинско езиково поведение” [Гутшмит 1996: 86; по Вачкова 2001б: 131].

С решението на Берлинския конгрес (13 август 1878) от предварително уговорените държавни граници се откъсват големи етнически български територии (създава се автономната област Източна Румелия; Македония и Одринска Тракия са върнати на Турция; Сърбия получава Пирот и Враня, заедно с десетките български села около тях, а Румъния се разширява в Добруджа). По обобщени данни от първите три преброявания (1881, 1885, 1888) става ясно, че едва 47,5% от етнически българското население е включено в освободените български земи, а след Съединението – 52.9% [История 1991: 92]. Това създава асиметрия на езиковото развитие в различните региони с етнически българско население, която се ликвидира по различен начин: в Княжество България се създават условия не само за ускоряване на унификационните процеси, но и за тяхното

завършване, новообразуваните сектори като администрация, наука, образование, култура, политика пораждат нуждата от интелектуализиран книжовен език, който успешно да изпълнява своите функции; в автономната област Източна Румелия асиметрията се ликвидира с присъединяването на областта към Княжеството през 1885 г.; в Северна Добруджа и Македония, въпреки първоначалните усилия и високите резултати, под влиянието на екзогенни фактори (асимилаторското въздействие на сръбската и румънската езикова система) възрожденският процес изкуствено се прекъсва [Лилов 1980: 35].

В езиково отношение новоосвободеното Княжество България приема класическия тип организация **една държава – един официален език**. Езиковите проблеми се превръщат в проблеми на държавната политика. Малцинствените групи, от своя страна, остават в условия на принудителен билингвизъм. Така българската книжовноезикова ситуация след Освобождението се определя като **ендогlossena** – българският книжовен език е призван да обслужва всички културни сфери (първоначално за нуждите на писмената сфера, а след това и на устната), и **небалансирана** поради различните формации в неофициалните сфери (диалекти, мезолекти, социолекти) [понятия по Николски 1976: 80 – 81]. До Втората световна война (1939 – 1945) голяма част от селското и част от градското население, поради липса на необходимото образование, използва диалектните разновидности на националния език, т.е. налице е **стеснена социална база**, тъй като българският книжовен език се използва само от интелигенцията и от част от градското население [Виденев 2005: 175; Бояджиев 2012: 42]. Съотношението 80% селско население и 20% градско население се запазва почти непроменено до Втората световна война (срв. данни *градско население в %*: 1920: 19.9; 1930: 21.2; 1935: 21.7; 1940: 23.0; 1945: 24.2) [Даскалов 2005: 10].

Едни от най-характерните и специфични за освободените територии демографски процеси в края на XIX и началото на XX в., които оказват влияние и върху лингвистичните (респ. и пуристичните) процеси, е **мобилността на населението**. Външно- и вътрешномиграционните процеси засягат 10 – 15% от

българите, в резултат на което до края на века се наблюдава т.нар. побългаряване на освободените територии за сметка на неосвободените [Георгиев 1979: 26]. През първите десетилетия на XX в. процесът на урбанизация се ускорява и се наблюдава не толкова увеличение, колкото разместване на градското население от градове средища на традиционното занаятчийско и манифактурно производство към градове с все по-нарастваща роля в социалнополитическия и културния живот. Западът редица градове като Копривщица, Самоков, Калофер, Трявна, Елена и пр., а други, като Сливен и Габрово, преминали към фабрично производство, продължават да се развиват. Крайдунавските градове, важни търговски центрове като Видин, Свищов, постепенно западат за сметка на Бургас и Варна, особено след построяването на пристанища и пренасочването на търговския трафик [Казасов 1975: 22 и сл.]. Голямо значение за развитието на градовете има и местоположението на новоизграждащата се железопътна мрежа [Георгиев 1979: 119 – 122]. Обобщени изследвания от началото на XX в. показват по-голяма мобилност на населението от Северна и Югозападна България и по-голяма уседналост на населението от Южна България. Като селища с най-висок процент неместно население и преселници от по-отдалечени краища се очертават градовете София, Варна, Шумен и Русе. Значителни демографски промени се наблюдават и при преселническите вълни от неосвободените български територии, присъединяването на някои територии след Балканските войни (Пиринска Македония, част от Родопския край) [История 1999: 53]. Миграционните процеси влияят пряко върху разширяването и укрепването на общонародната база на българския национален книжовен език. Чрез движението на хората от едно място на друго се пренасят и диалектите, като след време е възможна и модификация в съответствие с новата обстановка. За утвърждаване на западнобългарските черти в книжовния език и облика на неговата устна форма основна роля играе изборът на гр. София (3 януари 1879 г.) за столица на новоосвободеното Княжество. По-голямата част от интелигенцията, предимно от източnobългарските райони, се установява в новата българска столица. Главно в София се насочва и българското множество,

което напуска останалата под чуждо управление област Македония (западен говорен тип). През 1885 г. с присъединяването на Източна Румелия към Княжеството част от пловдивската интелигенция също се премества в София (от източнобългарски говорен тип). Според Р. Русинов с акта на Съединението се премахва една съществена пречка за ускоряване и завършване на унификационните езикови процеси, а именно наличието на няколко културни центъра [Русинов 1985а: 15]. Влиянието на западнобългарската по произход интелигенция се засилва и присъствието ѝ започва да се чувства особено при миграционните процеси след Първата световна война (1914 – 1918). Така по естествен път се **уравновесяват западнобългарските и източнобългарските езикови черти в новобългарския книжовен език** [вж. повече по въпроса в ИНБКЕ 1989: 301 – 318]. Като градове със сравнително оживен културен живот (но не задължително и развити в икономическо отношение) от началото на XX в. Д. Казасов посочва Видин, Габрово (особено през лятото), Казанлък, Кюстендил, Пловдив (наследил и запазил богатите възрожденски традиции) и София [Казасов 1975].

Промените в общественото мнение имат пряка връзка и с **историческите катаклизми**. Е. Бенвенист подчертава, че веднъж създаден, езикът може да възприеме и назове всички новости, които общественият живот и техническите условия произвеждат, но никое от тези изменения не въздейства пряко върху собствената му структура. „С изключение на бурни промени, породени от войни и завоевания, езиковата система се променя много бавно, и то под вътрешен натиск и необходимост, така щото – и това трябва да се подчертае – в условията на нормалния живот говорещите хора никога не могат да бъдат свидетели на езиковата промяна” [Бенвенист 1993: 99]. Разглежданият период е наситен с редица исторически катаклизми: пет войни – Сръбско-българска война (1885 – 1886), Първа балканска война (1912 – 1913), Междусъюзническа война (1913), Първа световна война (1914 – 1918), Втора световна война (1939 – 1945), две национални катастрофи, няколко преврата, контрапреврата и опита за преврат [История 1991, История 1999, История 2012].

Отслабването на руското културно влияние и засилването на западното е резултат от редица исторически, политически и стопански фактори: „националният въпрос” (особено по отношение на Македония и Добруджа), стремежа към индустриализация и модернизация на младото Княжество, позицията на Русия по редица държавни въпроси (напр. против Съединението от 1885 г.), влошаването и прекъсването на дипломатическите отношения с Русия от 1886 г. до 1896 г. след детронацията на княз Ал. Батенберг и по време на Стамболовия режим (1886 – 1894). Специфичнобългарско явление е управлението на Българския земеделски народен съюз (1919 – 1923). Реформите на Ал. Стамболийски, определяни като антибуржоазна, антипролетарска и антиинтелектуална диктатура, засилват напрежението между селячеството и интелигенцията. Това се отразява в езика чрез задълбочаване на негативното отношение към тяснодиалектните изразни средства. Книжовният език е признат като високопрестижен, представителен, а формациите извън него са нископрестижни. Силна обществена реакция предизвикват Деветоюнският преврат (1923) и потушеното с нечувана жестокост Септемврийско въстание (1923). По времето на управлението на двете сговористки правителства (1923 – 1926, 1926 – 1931), когато са прекъснати всякакви контакти с Москва, и след това по време на управлението на Народния блок (1931 – 1934) и при безпартийната политическа система в периода между 1934 и 1939 г. се създават подходящи условия за националистически тип пуризм като резултат от засилването на популярността на фашистките и авторитарните идеи от Средна Европа, т.е. става дума за идеологическа „промяна отгоре”.

Социалните характеристики на интелигенцията имат пряко отношение към характера, измеренията и отношението към изследваното явление. В разглеждания период се наблюдават както количествени, така и качествени промени на тази обществена прослойка [Даскалов 2005: 418 – 440]. Докато в навечерието на Освобождението (1878) тя наброява 8 – 10 хиляди души, до войните данните посочват състав около 36 хиляди души. Качественото увеличение се изразява в повишаване на

образователния ценз. Достъп до висше образование българската интелигенция получава в западно- и средноевропейски (предимно френски, немски, хърватски, чешки) и руски, а след 1888 г. и в български университети. По произход тя е от всички краища: Княжество България, Източна Румелия, Македония, Одринско, Цариград, Бесарабия, Румъния, Русия и пр. По професия се състои от учители и търговци, военни, свещеници, университетски преподаватели, научни работници, държавни чиновници, свободни професии (адвокати, лекари, зъболекари, малко архитекти и инженери, писатели, художници, журналисти) и пр. Увеличава се значително процентът на получилите висше образование жени, особено след откриването на педагогическите девически училища след 1905 г. Запазва се водещата роля на българската интелигенция в обществено-политическата дейност в страната.

Състоянието на българския книжовен език през разглеждания период е важно условие за възможността за съзнателна намеса върху нормите му. От една страна, стоят въпросите на езиковото развитие и езиковото строителство, а от друга, въпросите на езиковата практика и езиковата култура, част от които е и проблемът за пуризма в по-широк смисъл [Бояджиев 2012: 50]. В българската лингвистика все още е спорен въпросът за финалния момент на изграждане на новобългарския книжовен език. По-голямата част от езиковедите споделят мнението, че в края на XIX в. съществува изграден и действащ като самостоятелна система книжовен език. През последните две десетилетия на XIX в. се доустройват определени езикови черти и се унифицират езиковите норми, а от началото на XX в. до Втората световна война следва период на стабилизация, обогатяване и развитие на българския книжовен език [вж. Андрейчин 1977: 62 – 66; Русинов 1985а: 6; ИНБКЕ 1989: 315; Виденов 2005: 162]. Хр. Първев говори за ускоряване на процесите на изграждане на всички езикови равнища след Освобождението – фонетично, граматично, лексикално и стилистично [Първев 1980: 6]. Като причина за ускоряването обикновено се посочва репрезентативната функция на езика, т.е. българският език става официален език на младата българска

държава. Официалната езикова политика, насочвана от Висшето училище и Българското книжовно дружество (днес Българска академия на науките, което премества седалището си от Браила в София и възстановява издаването на „Периодическо списание“ от началото на 1882 г.), спомагат за балансирането на източни и западни особености в книжовния език през първите десетилетия на Освобождението [ИНБКЕ 1989: 312]. Актът на Съединението (1885 г.) на Княжество България с Източна Румелия още повече обуславя нуждата от общодействащ български книжовен език. Значително въздействие за интеграционните процеси в книжовния език оказва българското художественото творчество. „Добрите образци“ спомагат за налагането на определени норми, по които преди това е имало колебания [Стари 1995: 62 – 64]. Откриването на Народния театър (1904 г.), появата на киното, по-късно на радиото (30-те години) поставят проблема за устната форма на българския книжовен език и езиковата култура на обществото.

В етапите на изграждане и развитие на книжовните езици действат **основни тенденции**, които имат пряка връзка с пуризма, а именно двойката **интернационализация ~ национализация (автохтонизация)** на езика. Интернационализацията се свързва с **интелектуализацията** на книжовния език, която присъства още в Тезисите на Пражката лингвистична школа (1929 г., Прага) [ПЛК 1967: 24 – 28]. Проблемът се свързва с ролята на книжовния език да назовава материя, която няма отношение към практическия живот (социално-политически, юридически, научни, философско-религиозни, административни дейности). Тези изисквания към книжовния език се отразяват на нормативния му характер и предизвикват редица въпроси, свързани с интервенцията в неговото развитие. Според П. Л. Гарвин интелектуализация на езика е най-видима в сферата на лексиката и синтаксиса. Показател за високата степен на интелектуализация е наличието на речник, който е едновременно стабилен и способен лесно да се разширява, с висока степен на адаптивност към изразните възможности на модерния живот [Гарвин 1993: 43 – 46]. Езиковата общност трябва да има на разположение група от

активни привърженици, които желаят да се посветят на култивирането на езика си. Не по-маловажно е и самото желание на общността да приеме стандартизирания вариант на собствения си език.

Съществуват **два пътя на интелектуализация** на книжовния език: чрез произвеждане на необходимите средства на базата на системно-структурните възможности на езика; чрез заемане на елементи от интернационалната научна терминология. За избора на единия или другия път роля играят редица допълнителни фактори, свързани с езиковата ситуация и езиковата политика. Важно условие е даденото средство да бъде прието и да влезе в практиката на конкретен социум.

Тенденцията към интернационализация на езика взаимодейства и в определени случаи противоборства на тенденцията към национализация. Част от начините за национализиране на езикови средства са универсални, т.е. характерни за всички горепосочени периоди, напр.: калкиране, което К. Гутшмит назовава „съзнателна интервенция в подкрепа на автохтонизацията” [Гутшмит 1998: 100]; морфологична адаптация на заетите думи, добре разработена йерархия от съчинени и подчинени изречения и пр. [Хавранек 1932: 352]. Съществува принципна разлика в отношението към калките в диалектите и калките в книжовния език [Унбегаун 1932: 21 – 22, по Станчева 1995: 11]. Присъствието им в диалектите се възприема като белег за чуждо влияние, а на наличието им в книжовния език се гледа като на източник за обогатяването му с нови изразни средства. И. Онхайзер прави важно заключение относно опозицията национализация ~ интернационализация [Онхайзер ред. 2003: 135]. Национализацията по правило не се противопоставя на пуристичното разбиране и не се свързва с него по отношение на интернационалния речников фонд. Този момент играе определена роля тогава, когато интернационализмите влизат в определен език посредством друг, доминиращ език. За да се осигури нужното достатъчно отграничение от другия език, се предпочита „националният вариант”.

В българското езиково общество **турцизмите** окончателно изгубват престижа си и се свеждат до употреба в

битово-разговорния език. Младите генерации разбират турския език пасивно, и то в райони на реално разноетнично съжителство. В художествените произведения на Ив. Вазов и Ал. Константинов турцизмите получават стилистична маркираност. Високопрестижен сред българското общество продължава да бъде руският език. Непосредствено след Освобождението влиянието му се засилва. **Русизмите** проникват основно по институционален канал, по-малко по естествен канал. Съществуват редица фактори за успешното взаимодействие на двата езика – руски и български, по чисто прагматични причини – и двата езика са славянски и след минимално фонетично преустройство на руските модели, те безпрепятствено започват да функционират в системата на българския книжовен език; други причини са свързани с възникването на нови социалноисторически условия [Виденев 1982: 129]. Немаловажен факт е влиянието на черковнославянския език върху изграждането на руския и новобългарския книжовен език [вж. Николова 2006: 162 и сл., Вачкова 2008: 238 – 243;]. **Чешкият език** има принос във формирането на българската терминология: ботаническа, гимнастическа, дърводелска, езиковедска, химическа, археологическа, географската и математическа [Вачкова 2001а: 58 и сл.]. Редица исторически факти като Сръбско-българската война (1885 – 1886), неколкочкратното заграбване на български територии и воденето на антибългарска асимилационна политика в Македония обуславят липсата на по-голяма приемственост между българския и **сръбския език**. Доминираща културна сила не само на стария континент, но и в света, е Франция. Почти цялата модерна терминология в съвременния български книжовен език е с **френски** корен или произход. Към края на XIX в., когато в България вече има кръг от интелектуалци, ползващи **немски език**, се засилват контактите с немската култура [Генчев 1988: 272]. Говори се за смяна на културното влияние от френско и руско към немско (Германия, Австро-Унгария). Големите човешки жертви, фронтовите победи и загубата на територии поражда у българското общество разочарование от Европа, съпроводено с обръщане към родното в търсене на опора [Даскалов 2005: 431]. През 30-те години на XX

в. се подхващат и **автохтонични дискурси**, подчертаващи изключителността на българското – народ, земя, обичаи, литература, език. Така през 30-те години на XX в. се наблюдава преход от позитивно към негативно отношение спрямо прекомерни езикови влияния от определени езикови системи, които в по-напреднал стадий от развитието на книжовния език придобиват негативна оценка и квалификация (пуристични тенденции) [Георгиева, Цойнска 1978: 120].

За основен замърсител на книжовния език през целия разглеждан период се определя **периодичният печат**. По време на Балканските войни и Първата световна война ролята на българския печат като най-масов и леснодостъпен пропагандатор нараства [История 1999: 359]. Едно от средствата за организиране на пуристично движение е именно чрез посредничеството на периодични издания. Правят се опити и за създаването на трайни пуристични органи като „Чистобългарска наковалня за сладкодумство” (София 1879), „Бранилник за български народен език” (София 1880) на д-р Ив. Богоров, сп. „Българска реч” (1921 г.) на Ал. Теодоров-Балан, Ст. Младенов, Б. Цонев и С. Аргиров, сп. „Родна реч” (Казанлък, 1927 – 1943) под редакцията на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев. Появата на **радиото** спомага за достигането на книжовния език до определени слоеве на българското общество.

Важен начин за култивиране на национално самосъзнание и разпространение на книжовния език играе **образованието и езиковото възпитание**. Задължителното безплатно начално образование от светски тип за двата пола, с единна училищна система, с единни учебни планове и програми, се планира още при изготвянето на Търновската конституция (чл. 78) и всеки следващ закон за народната просвета. Промените, които се извършват с времето, са по отношение на количеството години за дадена образователната степен и необходимата възраст. Обучението по/на роден език не протича безпроблемно, за което свидетелстват редица рапорти, бележки, коментари и др., публикувани в сп. „Училищен преглед” (1896 – 1943). Въпреки това са изумителни резултатите, които се постигат за 50 години. Нивото на обща грамотност в навечерието на Освобождението,

доколкото може да се установи, е около 3%, а в края на Втората световна война – 75.6% [Даскалов 2005: 362 – 363]. Това всеобщо повишаване на грамотността на градското и на селското население, както при мъжете, така и при жените, заедно с други общественополитически и културни предпоставки, е решаващ момент в следващия етап на движение за чистота на езика по време на социалистическия режим (1944 – 1989).

Едни от най-добре подготвените българи стават първите български научни дейци. Нашите първи филолози получават образованието си в престижни западноевропейски университети: първият ректор на Софийския университет Ал. Теодоров-Балан учи в Чехия при М. Хатала и Я. Гебауер, Л. Милетич – в Нови Сад и Загреб, след това в Прага (Чехия), Б. Цонев – във Виена и Лайпциг, Ив. Шишманов – във Виена (1876 – 1882), Йена (1884), Женева (1885 – 1886) и Лайпциг, Ст. Младенов завършва Софийския университет (1898 – 1902), след което специализира в Петербург и Прага [Попов 1982]. **Научните интереси на езиковедите** от този период са насочени към проучвания върху старобългарския език, паметниците на старобългарската литература и диалектологията. Възпитани в духа на младограматизма, първите български езиковеди се опитват да приложат методологията му в изследванията си през първите следосвобожденски години. По този начин се насажда определен култ към езиковеда (филолога) и донякъде се игнорира общественият характер на езика [Жерев 2007: 107]. Така се поражда известно **напрежение между филолозите и другите общественици** – ползватели, но и активни участници в доизграждането на нормите на книжовния български език (особено на лексикално ниво), изразени чрез лингвистични спорове. Доколкото книжовният език се създава чрез теоретична намеса (той не е естествен продукт като езикова система), то самата кодификация, която има несъмнено императивен характер, е вече интервенция. В началото на XX в. българският книжовният език е в етап на по-нататъшно развитие, стабилизирани са и не се бои от чуждия елемент, чувства се силен да го асимилира или изхвърли по естествен път без тревожната авторитарна намеса на кодификатора [Николова 2002: 45].

Следователно други механизми, освен чисто лингвистичните, създават условия за активизиране на пуристично движение. Определени катализатори пораждат всеобща потребност от преосмисляне на националната ценностна система и даването на предимство на символните функции на книжовния език за сметка на комуникативните [за функциите на езика вж. напр. Гладкова, Ликоманова 2002: 353].

Констатацията на Ц. Иванова, че конфигурациите на четирите социални карти на света – езиковата, етническата, политическата и конфесионалната – са взаимосвързани и не съвпадат с географските граници [Иванова 2011: 122], е базова и универсална предпоставка за външен и вътрешен тип пуризм с оглед на езиковата еманципация и социалната идентификация. Няколкократните несполучливи опити за обединение на българския етнос в обща държавна граница, бурните необратими социални промени, смяната на културните влияния през разглеждания период от руско и френско към немско, водената държавна политика, ролята на периодичния печат при оформяне на общественото мнение, появата на театъра, киното, радиото, авторитетът и високият световнопризнат професионализъм на българските учени, стабилизирането на нормите на книжовния език и противопоставянето им на диалектните – всичко това обуславя съществуването на пуристични нагласи и стимулира определени индивиди или социални групи, мотивирани от различни съображения, към опити за активизиране на пуристично движение. Други предпоставки като липсата на традиция за авторитарна намеса в езика, воденето на разгорещени обществени дебати в периодичния печат по езикови въпроси и пр. възпрепятстват реалното осъществяване на крайни пуристични действия.

ЗА ЧИСТОТАТА НА ЕЗИКА В ЧУЖДОЕЗИКОВИ СИТУАЦИИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА БЪЛГАРСКИТЕ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ

Изследването на информираността на българското общество относно проблема за чистотата на езика в чуждоезикови ситуации е важен етап при интерпретирането на явлението като независимо осъзната социална необходимост или като проекция на чуждоезикови модни течения върху българския език. Анализът се позовава на статии от български вестници и списания, изцяло посвени на темата, или на отделни съпътстващи и препращащи към чуждоезиковите ситуации коментари. Два момента представляват интерес за настоящия анализ. Първо, да се определи доколко европейската теоретична мисъл и протичащите по същото време езикови борби в други славянски и неславянски страни повлияват на отношението на българските общественици към изследваното явление. Второ, да се проследи кой, как, къде и с каква цел прави препратките към пуристичните движения в съпоставка с действителната чуждоезикова ситуация.

До края на XIX в. **немската езикова ситуация** се коментира предимно от българските филолози. Така например в материал, писан докато учи в Йена, **И. Д. Ш. (Ив. Д. Шишманов)**³ заплашва българските общественици с появата на Грим, който ще претегля българщината на писателите, използващи твърде много русизми. Става въпрос за В. Я. Грим, един от основоположниците на сравнителноисторическото езикознание и на германистиката [Бояджиев 1997: 11 – 17]. Всеизвестен факт е, че братята Я. и В. Грим са събирачи на немски народни приказки от началото на XIX в., но те си поставят за цел не само да акумулират фолклорния материал, но и да го обработят в езиково и литературно отношение така, че да се постигне единен приказен стил. През 1838 г. учените решават да изготвят многотомен речник на лексикалното богатство на немския език от времето на М. Лутер до Й. Гьоте. Излизат три

³ *Апостоли за свободата. Драма в три действия от П. Иванов.* – Периодическо списание, 1885, кн. XV, 448 – 496.

тома от „Речник на немския език” (Deutsches Wörterbuch. Erster Band, Leipzig, 1854, 1860, 1862). Други значителни трудове на Я. Грим са „Немска граматика” (Deutsche Grammatik, Göttingen, първо издание 1819, второ издание 1822, втори том 1826, трети том 1831, последен том 1837), „История на немския език” (Geschichte der deutschen Sprache, Berlin) от 1848 г. и „Немска митология” (Deutsche Mythologie, Göttingen, 1835). Тези монументални трудове от началото на XIX в. са основата, върху която става възможно по-нататъшното научно обработване на езиковия материал от живите говори и въвеждането му в книжовноезикова употреба. По време на Първата световна война и след това интересът към немската култура в България нараства. Така например в своите статии в сп. „Мир” от 1916 г. **Ал. Теодоров-Балан** прави препратки към немската езикова ситуация, а в статията си „Към българска просвета”⁴ **Б. Вазов** изказва мнение, че развитието на българското общество се сближава с най-просветения и най-дисциплинирания народ на света – германския. В края на XIX в. в Германия се въвеждат „германизирани” технически термини в областта на пощите и железопътния транспорт, напр. *couvert*, *correspondenzkarte*, *coupe*, *passagierbillet* и *perron* се превръщат в *briefumschlag*, *postkarte*, *abteil*, *fahrschein* и *bahnsteig* (клик за писмо, пощенска картичка, отделение, билет, перон) [Елспас 2005: 24]. Подобно желание за побългаряване на пощенската терминология се среща и у българския езиковед **Ал. Теодоров-Балан** [Теодоров-Балан 1987: 296]. В статията „Гъоте и немският език”⁵ **К. Гълъбов** разглежда създаването и разпространението на стандартния немски език и пуристичните прояви през различните етапи от историята му. За баща на немския книжовен език се смята М. Лутер, който превежда Библията на основата на горнонемските и среднонемските говори. През XVII в. по образец на италианската *Accademia delle crusca*⁶ се създават редица езикови дружества,

⁴ Мир, бр. 4781 от 27 януари 1916.

⁵ Училищен преглед, год. XXXI, 1932, кн. 3, 501 – 515.

⁶ *Accademia delle crusca* възниква във Флоренция през 1583 г. Създателите на Академията си поставят за цел да поддържат изначалната чистота на италианския език. През 1612 г. публикуват

които организират отпор срещу лексикалните средства от латинския, френския, италианския и испанския език. През следващите години в теорията и практиката на немските поети и учени се наблюдават както опити за освобождаването на немския писмен език от намесата на диалектите, така и за очистването му от чуждите думи, за да се стигне до езиковата действителност на Гьоте – божествената праоснова на немския език.

Към **чешката езикова ситуация** препраща **С. С. Бобчев** в мемоарите си „Последното ми ходене в Прага. Бележки и спомени пътьом и по повод”⁷. Той изразява възхищение от „разбрания” и „необходим” национализъм на чехите за запазването на чешката националност във връзка с немските асимилационни стремежи. Българският общественик констатира, че „няма учреждение или частно лице в Чехия, което да не работи в своята област и според силите си за запазване на чешкия език, чешката мисъл”. В биографичната си книга „Книга за мене си” **Ал. Теодоров-Балан** споделя, че обработва своята реч и стил по „подражание на методите на чешките писатели”, за да направи по-благозвучен и чист сливения си говор. Така стига до собствения си стил, „странен и до днес на всички, които смятат и вярват, че само онова е българско и добро, което е тям лично знайно и обичайно” [Теодоров-Балан 1988: 98].

В списание „Български преглед” в рубриката „Книжнина” **Д. Д. А. (Д. Д. Агура)** обръща внимание на **румънския пуризм** от XIX в. и на дейността около списанието „Convorbili Literare”⁸ („Литературни беседи”) от 1867 г. Статията проследява създаването на литературното дружество „Junimea” („Юнимеа”, букв. ‘младеж’) в Яш по инициативата на няколко преподаватели от университета, понастоящем държавници в Румъния – Я. Негруц⁹, Т. Л. Майореску¹⁰, В. Пагор¹¹ и други поети и студенти.

първия речник на италианския език, който служи като лексикографски образец за френския, испанския, немския и английския език.

⁷ Българска сбирка, год. XIII, 1904, кн. 6., 338 – 349.

⁸ Български преглед, год. I, 1893, кн. 1., 223 – 225 [за авторството вж. Богданов 1989: 356].

⁹ **Якоб Негруц** (1843 – 1932) е молдовски и румънски поет, писател, драматург, литературен критик, журналист. Професор е по търговско

Главната цел на дружеството е да противодейства на криворазбрения патриотизъм, който обзема румънската книжнина под влиянието на Трансилванската ултрапатриотична школа. Основна цел на школата е да изхвърли от езика всичко чуждо и да латинизира съвременния румънски език. Това от автора на обзора се определя като „явен абсурд“, „краен патриотизъм“ и „болнаво направление“, защото половината от думите в румънския език имат славянски корен и латинизирането им е невъзможно. Езикът и правописът на списанието по-късно става образец на цяла Румъния. Плод на националното пробуждане е изхвърлянето на старобългарската азбука и въвеждането на латинската. Според румънските пуристи всяка чужда дума – славянска или турска, трябва да изчезне от езика, което води дотам, че езикът на румънските патриоти става неразбираем както за множеството, така и за образованите румънци. Бележката убеждава, че книжовният език не трябва да се отдалечава от живия говорим език. Дружеството има и политическо значение, защото от него произлизат редица политически дейци. Например редакторът на списанието Я. Негруц е постоянен депутат в румънската камара и играе важна политическа роля. В по-късни материали също се препраща към този момент от историята на румънския книжовен език (вж. напр. статията на **Ст. Аргиров** „Ромоунин, ромънин, румънин“¹²). Свещеноикономът **Ат. П. Маджаров** публикува бележката „Чистка на румънския език“¹³ относно стремежа на румънски учени да прочистват от чуждици книжовния румънски език и да

право в Яшкия и по-късно в Букурещкия университет. Доктор по философия от 1863 г. и председател на Румънската академия на науките.
¹⁰ **Титу Ливну Майореску** (1840 – 1918) е румънски политик от Консервативната партия – министър-председател и министър на външните работи, както и литературен критик. Представява Румъния на Букурещката конференция от 1913 г., сложила край на Междусъюзническата война.

¹¹ **Васил Погор** (1833 – 1906) е роден в Молдова румънски поет, философ, преводач и политик от Консервативната партия.

¹² Българска реч, год. I, 1921, кн. 1-2, 20 – 21.

¹³ Мир, бр. 11549 от 27 януари 1939.

го приближат повече към езика на живите говори. Начело на новото движение са проф. Н. Йорга¹⁴ и архимандрит Ю. Скрибан¹⁵, а най-активен деец е Т. Писани.

В материал, публикуван в рубриката „В славянските земи“ на сп. „Българска сбирка“, се обръща внимание на отпора на **лужичаните**, които успяват да спасят почти мъртвия си език от изчезване. В статията „Едно възкръснало славянско племе: Лужицките сърби; историята на тяхното възраждане: 50 годишнина на матицата им“¹⁶ се коментира пуризмът на Я. Смолар¹⁷ и неговите приемници М. Горник¹⁸, д-р Лика¹⁹ и поета

¹⁴ **Николае Йорга** (1871 – 1940) е румънски учен – историк, византолог, литературен критик, писател, академик на Румънската академия на науките (1911), политик – премиер и министър, основател на Национално-демократичната партия в Румъния. Убит е от легионери на националистическата организация „Желязна гвардия“.

¹⁵ **Архимандрит Юлий (Скрибан)** е ръководител на Богословския факултет на Букурещкия университет; известен е със своите германофилски настроения по време на Първата световна война. Ръководи духовната мисия (1941 – 1944) за румънизация на Югозападна Украйна и Приднестровието (днес сепаративна част от държавната територия на Република Молдова).

¹⁶ Българска сбирка, год. IV, 1897, кн 6., 662 – 664.

¹⁷ **Ян-Бърнест Смолар** (1817 – 1886) е най-известният от всички представители на лужишкото възраждане. През ваканциите предприема пътувания из лужишкия край (Лужица), изучава народния бит, обичаи и старини. Заедно с немския филолог Рудолф Фридрих Мориц Гаупт и с помощта на руския филолог и славист Измаил Иванович Срезневски издава сборник с горно- и долнолужишки народни песни. Съставя лужишка граматика и речник, издава вестници и списания, пише на лужишки и немски език исторически, етнографски и политически статии в защита на своята народност.

¹⁸ **Михал Горник** (1833 – 1894) е лужишки свещеник, езиковед, публицист, писател, преводач, основател и редактор на вестника *Katolski Posol* и списанията *Łužičan* и *Serbski Hospodar*, председател на Сръбската матица от 1882 г. Заедно с Войцех Богуславски, бащата на полския театър, е автор на *История на лужишкия народ*, издадена в Бауцен през 1884 г. Съвместно с Хандрий Зейлер и др. Михал Горник участва в създаването на „Лужишко-сръбски речник“ (*Łužiski serbski słownik*, 1866). Превежда на горнолужишки Новия завет.

Х. Зейлер²⁰. Те събуждат етническото самосъзнание и благодарение на тяхната дейност започва възраждането на езика и чистенето му от чуждите смесици. От 1842 г. се издават периодичните списания „Ютничка“, „Сербски новини“, „Сербски господар“, „Лужица“, „Липа сербска“ и пр. Появява се необходимост от основаване на една „Матица“ по примера на чешката и хърватската. През 1845 г. „Матицата“ е отворена с одобрението на саксонското и пруското правителство в Будишин. През 1848 г. „Матицата“ издава журнала „Часопис матици сербскей“, а от 1874 г. се публикуват и филологически трудове. По чешки образец се прави опит за създаване и на „Българска матица“²¹.

За да призове българските общественици да избягват прекомерното влияние на руския език върху развитието на българския и да ги мотивира да разширяват познанията чрез световните постижения на славянската и неславянската

¹⁹ Не открих данни за лицето. Възможно е да става въпрос за **Арношт Мука** (1854 – 1932), учител, слависит, редактор на списанията *Лужица* и *Матица Сербска*.

²⁰ **Хандрий Зейлер** (1804 – 1872) е основоположник на литературата на лужишки език. Учи теология в Лайпциг. Създава националния химн на лужичаните „Красива Лужица“. Автор е на „Кратка граматика на сръбския език“ (1830), редактира „Tydzenska powina“ и основава и списва редица лужишки периодични списания, съчинява повече от 160 сатирични басни, патриотични песни, приказки и легенди.

²¹ *Българска матица* (1909 – 1912) е обществено-културна организация със седалище Цариград, която има за цел да обедини любителите и радетелите за културен напредък, които да поддържат жив българския дух в останалия извън държавните граници български етнос. Един от инициаторите е Ал. Теодоров-Балан, който по това време е секретар на Българската екзархия. Под неговата редакция започва издаването на годишника *Летоструй* (1909 – 1912). Въпреки усилията на организаторите голяма част от книгите остава нераздадена (вж. бележката *Българска матица. От управата*. – Пряпорец, бр. 245 от 3 ноември 1911 г; *Българска матица*. – Българска сбирка, год. XVII, 1910, кн. IX, 613 – 619; кн. IX, 655-659). Опит за основаване на Българска матица по време на Възраждането извършват К. Петкович и Н. Охридски в Санкт Петербург през 1852 г. [Иванова 2012: 190].

литература и лингвистика, **Ал. Теодоров-Балан** използва факти от **сръбската езикова ситуация**. В статията „Слог и говор”²² коментира отношението на В. Караджич към русизмите по следния начин: „До реформата на Вука Караджич у сърбите езикът им стоеше спрямо руския тъй, както днес нашият. Оттогава насетне грижите им за свой домашен език направиха това, че той е вече самобитен, верен на своите съществени отклики от руския, без да се унищожи с това историческият факт на влияние на руския език върху сърбите в края на XVIII век и през първата половина на XIX век”. В случая става въпрос за манипулативно боравене с факти, тъй като се пропускат редица подробности около кодификационните принципи на В. Караджич при изграждането на стандартния сръбски език въз основа на източнохерцеговските и шумадийско-сремските говори. Още в самото начало на своята дейност сръбският лингвист стига до заключението, че живият език не може да задоволи в лексикално отношение необходимостта от абстрактна лексика, затова при превода си на Новия завет използва несръбски думи – турски, гръцки, латински, хърватски, дори и руски и „славянски” (черковнославянски) [Фекете 2002: 269]. За разлика от българския книжовен език благодарение на кодификационната дейност на В. Караджич турцизмите в сръбския книжовен език се приемат за конотативно неутрални средства. Съвременници на В. Караджич, обединени в Дружеството за сръбска словесност (предтеча на днешната Сръбска академия на науката и изкуството), си поставят за задача „обработване на сръбския език” и намиране на домашни еквиваленти на латинските термини. На първите страници на списанието „Гласник” Дружеството за сръбска словесност през 1847 г. публикува списъци с предложения на сръбски думи, с които са се заменят чуждите. Този опит се смята за неуспешен, тъй като чуждите думи навлизат в сръбския книжовен език и стават част от всекидневното общуване. На по-късен етап, когато се изострят отношенията между България и Сърбия, дейността на културни, просветни и хуманитарни дружества като „Друштво Светог

²² Училищен преглед, год. IX, 1904, кн. 5., 395 – 425.

Саве”, организирано от сръбския политик, университетски преподавател и писател Св. Николаевич²³ през 1886 г. в Белград, се определя като шовинистична и се отрича. Усилието на дружеството е насочено към сръбска пропаганда в уязвимите области стара Сърбия и Македония.

В бележката „Югославска „Родна реч”²⁴ **Ст. Попвасилев** съобщава за списването на общодостъпното списание „Наш језик” в Белград от страна на лингвистично дружество под редакцията на десетчленен комитет със секретар д-р Р. Алексич²⁵. Поддържат се редовно рубриците „Језичке поуке” и „Наша пошта”. Проф. Ал. Белич²⁶, който е председател на лингвистичното дружество, ратува за опознаването на езика на западните ни съседи, за неговото устройство и за прочистването му от чужди примеси.

За популяризирането на възгледите си за чистотата на езика **Ал. Теодоров-Балан** се позовава и на **английски лингвистични постановки**. В коментираната по-горе статия „Слог и говор” се цитира изказване на М. Мюлер²⁷. Чрез цитата

²³ **Светомир Николаевич** (1844 – 1922) е сръбски писател, политик и професор във Висшето училище в Белград, член на Сръбската кралска академия, премиер на Сърбия (от 3 април до 27 октомври 1894), градоначалник на Белград и министър на вътрешните работи. Един от основателите на Радикалната партия, Друштво Светог Саве и масонската ложа „Побратим”.

²⁴ Родна реч, год. XI, 1937/8, кн. 3, 132 – 133.

²⁵ **Радомир Алексич** (1900 – 1978) е историк на езика, преподава морфология на сърбо-хърватския език и старославянски език в Белградския университет.

²⁶ **Александър Белич** (1876 – 1960) е сръбски филолог, професор, академик, ректор на Белградския университет. Той е основният филологически застъпник и поддръжник за обявяване на западните български говорни диалекти за старошочавски сръбски говори и диалекти, по този начин става основен сръбски филологически проводник на македонизма.

²⁷ **Фридрих Максимилиан Мюлер** (1823 – 1900) е немски филолог, работил в Англия, специалист по обща лингвистика, сравнително езикознание, индология и митология. Получава докторска степен по философия в Лайпциг, но предпочита да продължи образованието си.

българският езиковед цели да обоснове схващането си за ненужното освобождаване на българския книжовен език от вече утвърдили се интернационални технически термини и да подкрепи своето право да образува неологизми, тъй като познава добре историята на българския език и неговата етимология.

Нееднозначно е отношението на българските общественици към **руската езикова ситуация** с оглед на пуризма. Ал. Теодоров-Балан, по-късно и Ив. Вазов определят временното руско управление на България (1877 – 1878) като период на руска окупация, благодарение на която езикът се наводнява с чуждици²⁸. В статията „Езикът е упражнение и творба”²⁹ обаче ученият препраща към труда на князете С. Волконский и А. Волконский³⁰ „В защиту русского языка” (Берлин, 1928) като образец за умерен и научнообоснован пуризм. В редица анонимни бележки Русия, а по-късно и комунистическото управление са представени като окупатори и асимилатори. Например в бележката „Руският национализъм”³¹ се коментира материал, поместен във в. „Киевлянин”, който е отговор на оплакване от руското правителство, че преследва **украинския (малоруския) език**. Според автора „професор Грушевский и компания” повече „чупят и развалят прекрасното народно наречие”. В редакционна бележка на сп. „Развитие” (вж.

Изучава санскрит, източни религии в Берлин и Париж. През 1868 г. става професор по сравнително езикознание в Оксфордския университет, където преподава санскрит.

²⁸ В настоящото изследване под *чуждица* се разбира ‘излишна и нежелана чужда дума в езика’. По-голямата част от изследваните общественици не слагат рязка граница между чужда дума (заемка) и чуждица и не смятат за необходимо да дефинират понятието.

²⁹ *Брулени листи. Лист III.*– Училищен преглед, год. XXX, 1931, кн. 9-10, 1248 – 1255.

³⁰ **Сергей Михайлович Волконски** (1860 – 1937) е руски театрален деец, режисьор, критик, мемоарист, литератор, камерхер и статски съветник. Брат му **Александър Михайлович Волконски** (1866 – 1934) е руски военен дипломат, публицист, а от 1930 г. е католически свещеник.

³¹ Мир, бр. 3457 от 17 януари 1912.

„За народния език“³²⁾ се изказва твърдение, че само руснаците от великите народи не вървят по пътя на опазването на книжовния си език от чужди думи и затова той е пълен с немски и френски думи и изрази „до невъзможни предели“. В действителност руският книжовен език вече е минал през няколко вълни на чистене и съществуват данни, които свидетелстват за пробуждането на идеята за чист език [Николова 2012в: 17 – 18]. Като се позовава на информация от в. „Новости“ (Белград, 30 март), статията „Служебният език в съветска Русия“³³⁾ коментира телеграма от Москва, в която се съобщава, че най-новото нареждане на председателството на народните комисари е руският език да се употребява като служебен език изключително в преписката между централните съюзни учреждения и техните отделения в автономните национални области. Напротив, учрежденията на автономните области да употребяват местния език в контактите си с подведомствените учреждения. Това нареждане е предизвикано поради конфликт между висшия народен държавен съвет с украинския централен комитет.

От бележката на **Ст. Младенов** „Украинска „Родна реч“³⁴⁾ става ясно, че от 1 януари 1933 г. във Варшава започва издаването на научнопопулярното списание „Рідна мова“, която има за цел изучаването на украинския (малоруския) език и изграждането на единен книжовен украински език и правопис. Редактор е украинският учен проф. д-р И. Огиенко³⁵⁾, а един от най-редовните сътрудници е московският славист проф. Г. А. Илински³⁶⁾. Изданието публикува статии, бележки, обяснения за

³²⁾ Развитие, год. I, 1918, кн. 4., 100 – 104.

³³⁾ Демократически сговор, бр. 736 от 1 април 1926.

³⁴⁾ Родна реч, год. 7., 1933/4, кн. 1, 42 – 43.

³⁵⁾ **Иларион (Огиенко)** (1882 – 1972) е епископ на полската православна църква, впоследствие председател на Украинската гръко-православна църква в Канада (1951 – 1972); украински учен, политически и църковен деец, в периода между 1915 г. и 1918 г. е частен доцент към Катедрата по език и литература на Киевския университет.

³⁶⁾ **Григорий Андреевич Илински** (1876 – 1937) е руски филолог, историк и археограф. През 1911 г. защитава дисертация на тема „Грамоти на български царе“. Неговият фундаментален труд

произхода на украински и сродни славянски думи, отговаря на въпроси на читатели и насочва към полезна лингвистична литература. В брой 9 уредникът на месечника обнародва статия за езика на украинските вестници „Наша часописна мова”, Васил Лев.³⁷ от Лвов публикува статия върху езика на Шевченко, а Б. Гринченко³⁸ излага редица езикови въпроси под надслова „Грамматика малої лєси”.

Ал. Теодоров-Балан насочва към **френските езикови грижи** в горесцитираната статия „Езикът е упражнение и творба” във връзка с необходимостта народът да бди върху състоянието на езика си като средство за общ културен напредък. „Френецът Албер Доза³⁹ (Albert Dauzat), от когото има бележити съчинения „Философия на езика”, „Живот на езика”, е написал книга „Защита на френския език” (La défense se la langue française, Париж 1912), от която лъха към всекиго убедителен вик колко тревоги могат благородно да вълнуват един истински любител на матерния език и как всеки може да му служи. А ние сме свикнали да мислим, че френският език, съвършен какъвто го знаем против нашия, няма в упражнението си пакостници и рушители, нито подозираме, че може той да се нуждае от бдителни грижи”. В бележка под линия към статията „Българският писател и „Родна

„Праславянска граматика” (Нежин, 1916) поставя основата на съвремените представи за праславянския език. През 1937 г. е арестуван за пореден път и е разстрелян.

³⁷ Липсва информация.

³⁸ **Борис Дмитриевич Гринченко** (1863 – 1910) е украински писател, учен, преводач, обществен и политически деец. Автор е на първия фундаментален труд „Речник на украинския език” (1907 – 1909, Киев). Активно се бори за правото в училищата да се преподава на украински език.

³⁹ **Албер Доза** (1877 – 1955) е френски лингвист, неговите трудове в областта на антропонимията и топонимията се смятат за основополагащи във Франция. Редактира списание, подобно на българското „Родна реч”, което се занимава не толкова с освобождаването на френския език от ненужните чужди елементи, а се стреми да внуши на сънародниците си да опознаят езика си [Попвасилев 1989: 177].

реч”⁴⁰ **проф. Ив. Д. Шишманов** посочва стратегията на френския символист Р. дьо Гурмон⁴¹ за естетическите грижи за френския език (*Esthétique de la langue française*, Paris, 1923). Французинът препоръчва да се основе една специална Академия от двайсетина души, която да се грижи за красотата на френския език. Тая академия да издава „*Bulletin de la langue française*” и в него да се показват всички „престъпления” против хубостта на езика в отделни художествени произведения, в списания, вестници и в научни трудове.

В „Езикът е упражнение и творба” **Ал. Теодоров-Балан** цитира труда на **полския лингвист** Ал. Брюкнер⁴² „Борба за език” (*Walka o język*, Львов 1917) и по-ранното ѝ издание „Цивилизация и език” (*Cywilizacja i język*, 1904), които имат за цел да опазят полската култура и „народния” дух в речта. Поглед върху предговора на книгата показва, че една от задачите според полския лингвист е избягването на неологизмите [Брюкнер 1917: 2]. Ученият отправя призив към по-широката аудитория за освобождаване на полския език от чуждите думи. „Полският език гостоприемно е отворил езикова врата за немци, романи, чехи, руснаци, татари; отхвърлено е онова, което е било полско, неведнъж по-хубаво и красиво; без жал и срам то напълно е забравено и е заместено без мисъл и нужда с чуждо. Отхвърлени са прастари думи и са въведени немски (грозни), забравен е чуждият им произход” [пак там: 20], т.е. става въпрос за архаизиращ ксенофобски тип пуризм. В търсене на мярката Ал. Брюкнер смята, че в езика могат да останат чужди думи за чужди изделия, стоки, растения, животни, напитки, професионални

⁴⁰ Пряпорец, бр. 255 от 6 октомври 1927.

⁴¹ **Реми дьо Гурмон** (1858 – 1915) е френски поет и писател, представител на символизма. През 1891 публикува политическо есе „*Le Joûon Patriotisme*“, в което пледира, че Франция и Германия имат еднаква естетическа култура и призовава към сближаване между двете страни, напълно в противоречие на националистите във френското правителство. В резултат е уволнен от националната библиотека. В следващите години се разболява и изпада в депресия.

⁴² **Александър Брюкнер** (1856 – 1939) е полски професор, филолог, историк на литературата и културата.

термини и пр. Необходимо е да се изчистят „следите на руското робство” във Варшава, затова полският учен смята за похвално, че градската управа е обявила награда за обществена поправка на „гостоприемния двор”, т.е. на търговската гара, ако руските думи се заменят с полски [пак там: 47]. Подобен пуризм се наблюдава и в Германия.

Към съвременната полска езикова ситуация насочва и **Ст. Младенов** в обзора си „Българска реч” редом с „Język polski”⁴³. Българският лингвист проследява историята на едноименното полско списание и съдържанието на четвъртата му годишнина. Издаването му започва в Краков през 1913 г. под редакцията на Р. Завилински⁴⁴ и е своеобразен заместник на урежданото от същия редактор в продължение на 12 години списание „Poradnik językowy” („Езиков съветник”). Сътрудници на изданието са професорите Я. Лос⁴⁵, К. Нич⁴⁶, Я. Розвадовски⁴⁷ и М. Рудницки⁴⁸.

⁴³ Българска реч, год. I, 1921, кн. 8., 121 – 124.

⁴⁴ **Роман Завилински** (1855 – 1932) е полски езиковед, педагог и етнограф. Автор е на граматика на полския език за средните училища и на речник на близкозначните думи.

⁴⁵ **Ян Непомуцен Лос** (1860 – 1928) е езиковед и славист, професор от Ягелонския университет, ректор в периода между 1923 – 1924.

⁴⁶ **Казимир Нич** (1874 – 1958) е полски езиковед, славист, диалектолог. Основател е на *Обществото на любителите на полския език* и редактира списанието на това общество *Полски език*. През 1901 г. започва диалектоложки изследвания в Кашубското Поморие. След Втората световна война участва в работата на Комисията по установяване на наименованията на местностите, която се занимава с преименоването на географски обекти от населените места от територията на върнатите земи.

⁴⁷ **Ян Михал Розвадовски** (1867 – 1935) е полски езиковед, професор по индоевропейски езици в Ягелонския университет.

⁴⁸ **Миколай Рудницки** (1881 – 1978) е полски езиковед, специалист по индоевропейско и славянско езикознание. От 1911 г. е доцент по индоевропейско езикознание в Краковския университет, а от 1919 г. професор в Познанския университет. Основател и редактор е на списание *Slavia Occidentalis*. От 1945 г. е член на Комисията по определяне на названията на населените места на територията на върнатите земи.

Избухването на Първата световна война затруднява отпечатването на списанието – излизат едва три годишнини под редакцията на Я. Лос и Р. Завилински под заглавието „Język polski i Poradnik językowy”. През януари 1919 г. под председателството на проф. Я. Лос е създадена комисия за полския език при Краковската академия на науките, която започва да издава своя орган „Język polski” с цел осъществяване на връзката с полското общество. Членове на комисията са лингвисти, историци на литературата, писатели и поети. С оглед на чистотата на езика в четвърта книжка се обнародва важен призив към полските журналисти („Do dziennikarzy polskich”) да се избягват всички непотребни чужди изрази, които трудно или неправилно се разбират от широките маси. Разглежда се значението на различни думи и използването им в литературните образци (напр. *bór* и *las* от Я. Кохановски). Публикуват се отговори на читателски въпроси, напр.: *lotnik* или *latacz* трябва да се приеме за *авиатор*, изразите *brać udział* и *położyć koniec* заемки ли са от немски език, следователно дали не трябва да бъдат замени с *uczestniczyć* и *zakończyć*. Разглеждат се и други актуални въпроси от диахронната и синхронната лингвистика. Накрая Ст. Младенов обобщава, че списание „Българска реч” е уредено подобно на полското, но не е орган на никаква комисия по български език, което, разбира се, е своеобразен призив към създаване на такава комисия.

В статията „Опростотворението на турския език”⁴⁹ се обръща внимание на факта, че под вековното влияние на арабско-персийската култура **турският език** се е превърнал постепенно в изкуствено книжовно средство, с което широкото множество не може да си служи. Солунското списание „Генчъ Калемперъ” защитава каузата на младите за опростяването на езика. Литераторът Раиф бей смята, че с развитието на културата и социалните отношения между интелигенцията и множеството говорните форми постепенно ще изтласкат чуждите езикови елементи, но младите книжовници трябва да положат всички усилия, за да ускорят този процес. По отношение на заимстването

⁴⁹ Мир, бр. 3530 от 13 април 1912.

на думи от един език в друг не трябва да има никакъв фанатизъм. Морфологичното приспособяване на чуждите думи трябва да става съгласно говоримия език, а не според граматиката на чуждия език. Опростяването на езика не означава да се изхвърлят всички арабски и персийски думи и вместо тях да се заемат от туркменските и др. наречия. Тези изразни средства, които „са добили гражданство” и които нямат съответници на турски език, могат да останат. Достатъчно е да се отстранят арабско-персийските граматически правила. В редакционната бележка „За народния език”⁵⁰ на сп. „Развитие” също се обръща внимание на факта, че в Турция селското население не разбира написаното във вестниците. В българския периодичен печат се засилва вниманието към турския пуризъм през 30-те години. В бележката „Турският език се чисти от чужди думи”⁵¹ се прави обзор на езиковата политика в Турция през 1930 г. Според текста Ататюрк назначава комисия от турски професори, която да прегледа основно турския език и да го очисти от всички арабски и персийски думи и да ги замени с турски. Комисията с голям успех, ентузиазъм и бързина върши своята работа вече от три седмици насам. Със скрита ирония анонимният автор изразява своето неодобрение от този акт на насилие над книжовния език. В кратката статия „Нов език за Турция”⁵² се описват пуристичните езикови реформи, въведени от Гаази⁵³. През 1929 г. е учреден езиковедски комитет със задачата да състави турски

⁵⁰ Развитие, год. I, 1918, кн. 4., 100 – 104.

⁵¹ Пряпорец, бр. 34 от 24 август 1930.

⁵² Мир, бр. 9661 от 22 септември 1932. Като се има предвид традицията редакторските материали да не се подписват, статията най-вероятно е от Ив. Пеев-Плачков.

⁵³ Вероятно се имат предвид езиковите реформи, въведени от **Мустафа Кемал Ататюрк** (1881 – 1938), турски военен деец и политик, основател на Република Турция и неин пръв председател на Пармалента (1920 – 1923), министър-председател (1920 – 1921) и президент (1923 – 1938). След победата при Сакария (1921) по време на Гръцко-турската война (1919 – 1922) Ататюрк получава титлата „гази” и званието маршал.

речник по образа на двутомния френски речник Ларус⁵⁴. Всички чужди думи (арабски и персийски) следва да се заменят с думи „от истински турски произход“. Източниците на новия речник ще бъдат Анадолските народни песни и приказки, различните средноазиатски турски наречия и старинния речник на Махмут Кашгари⁵⁵, който ще бъде преиздаден на евтина цена и опростено. Интересна черта на новото движение е усилието да се открие турски произход на думи, употребявани в чуждите езици, напр. *култура* се смята че произлиза от *килтур*, *тост* от *тос* или от *тосмак*, което означава „да се вдигне чашата в чест на някого“. По същото време Исмет паша⁵⁶ произнася своята прочута реч, в която има само 12 нетурски думи. Според материала тази реформа е изненадала турското общество. Ататюрк изпраща до председателя на народното събрание телеграма, съставена от чисто турски думи, които мнозина турци мъчно могат да разберат. Научните изрази с международна употреба, които са усвоени в турския език особено през последните години, могат да останат. Заети основно от френския език, интернационализмите се произнасят според френското произношение, затова д-р Кемал Дженап започва борба против този навик. **Ив. Николов** в статията си „За чистотата на езика ни“⁵⁷ насочва общественото внимание към турската и румънската езикова ситуация, като призовава да се следва турският пример. „Веднага какво направиха турците. За да потурчат езика си:

⁵⁴ **Пьер Ларус** (1817 – 1875) е френски енциклопедист, педагог, филолог, лингвист, редактор и издател. Енциклопедичният илюстриран речник е наречен на негово име. За първи път е издаден през 1905 г.

⁵⁵ **Махмуд от Кашгар** (1005 – 1102) е средновековен езиковед, изследовател на тюркските говори, които е изброил в труда си „Сборник на тюркските думи“ (*Dīwān ul-Lughat al-Turk*) от 1072 г., предназначен за арабските халифи в Багдад.

⁵⁶ **Мустафа Исмет Инъоню** (1884 – 1973) е турски военен офицер, министър-председател на Турция за няколко мандата, след смъртта на К. Ататюрк е избран за втори президент на Турция. Майка му е емигрантка от България по време на Руско-турската освободителна война (1877 – 1878).

⁵⁷ Нови дни, бр. 110 от 30 декември 1934.

назначиха комисии, които изучиха чисто турските думи в разните местни говори, от изучените думи избраха най-хубавите и съставиха речник на книжовните думи. Изучиха в техните стари книги какви стари хубави думи има и с тях допълниха съставения речник. От чуждите думи взеха само такива, каквито нямат в езика си... Същото направиха и ромъните, на които езикът им беше пълен с български – славянски и др. думи. Тяхната работа беше по-лесна: всяка чужда дума замениха с латинска, като ѝ дадоха румънска форма”.

В статията си „Борба за езика в Гърция пак избухна”⁵⁸ Ал. Балабанов насочва общественото внимание към **гръцката езикова ситуация** с оглед на пуризма. Българският литературовед проследява историята на езиковите спорове в Гърция и тяхното възобновяване след падането на Венизелос по отношение на опитите да се запази чист класическият гръцки език, както и да се приеме становище дали в училищата трябва да се учи писменият книжовен език или говоримият. Проследяват се особеностите на говоримия гръцки език, които съществено го отличават от писмения – опростена граматика, чужди думи. Изграждането на „простонароден говорим нов гръцки език” според Ал. Балабанов е демагогия, работата на гръцките поети, писатели, гениални общественици векове наред по запазването на античния гръцки език и приспособяването му към модерния живот, за да се разпространява в училището и печата, се поставя под съмнение, затова съпротивата на интелигенцията и особено на студентите, е обяснима, а „по езиковия въпрос е паднал не един кабинет”.

От посочените статии, бележки, коментари става ясно, че към чуждоезиковите ситуации с оглед на пуризма през целия изследван период насочват основно **българските лингвисти** – Ал. Теодоров-Балан, Ив. Д. Шишманов, Ст. Младенов, Ст. Попвасилев и др. Чуждият опит при обработването на книжовните езици се използва като надеждна опора при търсенето на отговор на въпроса „Какво да се прави?” [подобно и у чехите вж. Стари 1995: 109]. Желанието да се приеме правилен

⁵⁸ Развигор, бр. 8 от 26 февруари 1921.

възглед за чистотата на езика и организирането на умерен, научно обоснован пуризм, мотивира насочването на общественото внимание към постиженията на редица световноизвестни учени, които успешно издигат етническият си език до нивото на културен език – В. Караджич, Я. Грим, Ал. Брюкнер и т.н. Дейностите съвпадат с периода на възраждането на нациите, като по този начин се дава отпор на тяснонационалистичните (шовинистични) идеи, които завладяват част от интелигенцията, и се пристъпва към **умеренопуристичен прескриптивизъм**. Уместно е да се говори за опит за налагане на пуристична доктрина, тъй като усилията са насочени към корекция на езиковата практика. От характера на изданията, в които публикуват нашите учени, става ясно, че посланията са отправени към професионално ангажираните с езика български общественици, както и към представителите на българската творческа и политическа интелигенция. Популяризирането на европейските лингвистични идеи и тяхната адаптация с оглед на българския език е подход, успешно прилаган от българските интелектуалци още по време на Възраждането. Информираността на възрожденските книжовници за най-новите постижения на европейското езикознание и компетентното интерпретиране на теоретичните и емпиричните факти е основен елемент за утвърждаването на **демократичния принцип за изграждане на книжовния български език** [Иванова 1994: 58 – 67, Иванова 2012: 202]. Този принцип се отстоява от българските интелектуалци и в периода на доизграждане и развитие на езика чрез ожесточени спорове в публичното пространство и дори чрез развенчаване авторитета на лингвиста.

ПУРИЗМЪТ КАТО ЛИНГВИСТИЧНА ДОКТРИНА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Ролята на лингвиста при създаването и утвърждаването на нормите на книжовния език е важен етап от историята и теорията на книжовните езици. Езиковият стандарт по същество представлява висока обработена форма на общонародния език. Зд. Стари очертава два метода на рестрикции на езиковата практика чрез теоретична екстраполация – *пряк* (естествен, информационен) и *косвен* (изкуствен, интервентски) [Стари 1995: 137]. Чешкият учен подчертава, че конструирането на езиковия стандарт по чисто пряк път е нереално. От друга страна, чисто интервентският метод също не е реалистична възможност, тъй като всяка разумна интервенция се съобразява с фактическото състояние на езиковата практика. В този смисъл по-разумно е да се говори за **степени на намеса в езиковата практика**. Авторизацията на интервенцията в практиката, от друга страна, зависи от това доколко потребителят се доверява на езиковата компетенция на лингвиста и доколко разчита на свои решения. Липсата на достатъчна дистанция на лингвистите от следвъзрожденския период, което е условие за постигане на теоретична хладнокръвност и обмисленост, дава основание постановките им да се разглеждат по-скоро като **езикови доктрини**. В период, когато нормите на книжовния език до голяма степен са изградени и утвърдени в езиковата практика, усъвършенстващите намерения на лингвиста и опитите му за насилствена промяна чрез кодификацията с цел езикът да стане „по-чист“, говори за наличието на пуризъм. Настоящото изследване се фокусира върху популяризирането на пуристичната доктрина за утвърждаване на решенията от страна на езиковото общество. За целта се използва материал, експерпиран от **филологически вестници и списания (научни, научнопопулярни, отраслови издания за наука и образование)**, предназначени за по-широка аудитория – **Чистобългарска наковалня за сладкодумство** (София, 1878 – 1879, ред. Ив. Богоров), **Бранилник за българския народен език и за народна облага** (София, 1880, ред. Ив. Богоров),

Български език и негово пораждане (София, 1886, ред. Ив. Богоров), **Периодическо списание на Българското книжовно дружество** (София, 1882 – 1910, ред. В. Д. Стоянов), **Наука** (Пловдив, 1881 – 1884, Научно-книжовно дружество в Пловдив), **Училищен преглед** (София, 1896 – 1943, издава Постоянният учебен комитет при Министерството на народното просвещение), **Юридически преглед** (Пловдив, 1893 – 1933, ред. С. С. Бобчев и М. Маджаров), **Сборник за народни умотворения, наука и книжнина** (София, 1889 – 1913, Министерство на народното просвещение), **Български преглед** (София, 1893 – 1900, Изд. Дрво „Общи труд“), **Списание на Българската академия на науките** (София, 1911 – 1950, БАН), **Сборник на Българската академия на науките** (София, 1913 – 1949, ред. кол.), **Българска реч** (София, 1921, Ст. Аргиров, Ст. Младенов) и **Родна реч** (Казанлък, 1927 – 1943, ред. Ст. Младенов, Ст. П. Василев). Извън обхвата остават редица ценни научни монографични трудове поради факта, че са предназначени за по-тесни специалисти. При проучването следва да се имат предвид определени характеристики на компонентите на комуникативната ситуация – лингвистична, комуникативна и текстова компетенция на участниците в общуването, характера на комуникативния контакт – опосредствана квазикомуникация, дискурсните практики и т.н. [Добрева, Савова 2010: 35-47].

Чистачеството на Иван Богоров в следосвобожденския период

Когато се говори за пуризъм в българския език в по-широките обществени среди, обикновено се има предвид неговата крайност, свързана с чистаческата и словотворческата дейност на **Ив. Богоров** през последните двадесет години от живота му. Още преди Освобождението книжовникът споделя наблюдението си, че в селата се говори по-чист български език отколкото в градовете. Гражданите са „изпоразвалили езика и употребяват много речи чужди, турски, гръцки и др.” (1874) [цитат по Русев 1968: 547]. От социолингвистична гледна точка това е напълно естествен за езиковото развитие процес поради факта, че в градовете е концентрирано по-разнородно в етническо

и културно отношение население, докато селата до Втората световна война остават относително затворени за външни влияния. Тези наблюдения обосновават и желанието му за изграждане на новобългарски книжовен език на диалектна основа. Изследвания върху историята на книжовните езици показват, че това не е ексцентрична и непостижима идея. Така например В. Караджич, от когото се повлияват Ив. Богоров и други български книжовници, успява да наложи в Сърбия книжовен език, изграден до голяма степен на народнопоетическото койне [пак там: 552; Вачкова 2008: 255]. В България няма условия за изграждане на книжовен език само на такава основа по редица причини, една от които е стремежът на езиковите строители да съхранят връзката на новия български език със старобългарската книжнина. Желанието на Ив. Богоров за запазване на българщината в езика може да се определи като плебейски интервентски подход, т.е. езикът да служи на народа [за интервентския плебейски или просветителски подход вж. Стари 1995: 98]. Това постепенно го води до някои пуристични увлечения и името му става нарицателно за всеки неуместен неологизъм в българския език [Стойков 1944: I, Попова 1982: 123].

Ив. Богоров е първият български журналист. Той разбира огромното влияние на печата и неговите възможности, затова от 1846 г. почти не прекъсва журналистическата си дейност. Последните години от живота си прекарва в София и се отдава изцяло на книжовни занимания. След Освобождението издава вестници, брошури, преводни книги [за библиографска справка вж. Стойков 1944: XX – XXI], сред които първото следосвобожденско списание **„Чистобългарска наковалня за сладкодумство”** (София, 1878 – 1879, общо 7 книжки), вторият му опит за организиране на пуристичен орган в. **„Бранилник за българския народен език и за народна облага”** (излиза от 7 март до 16 октомври 1880, общо 14 броя), в. **„Български език и негово пораждане”**. Причините за неуморната, провокативна и скъпо струваща⁵⁹ книжовна дейност на Ив. Богоров продължават

⁵⁹ В автобиографията си „Животът ми описан от мене” (1879) Ив.

да предизвикват интерес от страна на българското общество и днес. Упорството му да покаже как трябва да се обработва българският език може да се дължи на честолубивия му характер, както и на непосредствените му наблюдения върху възприемането на оформящия се новобългарски книжовен език от страна на ползвателите. Независимо от честите му пътувания в чужбина професионалната му ангажираност (лекар, фабрикант, учител, публицист) предполага преки срещи с хора от различни социални групи. Според автобиографичните данни от „Животът ми описан от мене” (1879) книгата „Селският лекар” (1875) се издава, „за да могат селяните да се черят сами, кога се разболеят”. Това предполага писане на общоразбираем за тази аудитория език⁶⁰.

В Предисловието към книжка първа на Наковалнята възрожденецът очертава задачите, които си поставя: „да уработеваме и да развѣдим говорния и писмовния наш език с чистобългарски думи”. Едни от тях ще бъдат изковани, други „ще заемваме от людски езици някои речи, които ги нямаме, се като ги побългарим най-малко в краищата им”. Третата, най-трудна и предизвикателна задача е да „пооправя езика” на някои списания.

В публицистичните му материали и в изготвените речници на чуждите думи и предложения за тяхното заместване, наречени „Людскодумник”, могат да се открият немалко от съвременна гледна точка сполучливи предложения, напр. *вм. лес – гора*; *вм. пряпорец – знаме*, *вм. отрекат – откажат*; *вм. вартзал – чакалня*; *вм. синджир – верига*; *вм. млин – баница*; *вм. юрнек – показ*.

Богоров с огорчение съобщава, че издава сп. „Наковалня” изцяло на свои разноски, „без да имам нито един спомощник от нейде” [Стойков 1944: 18].

⁶⁰ От бележката на **А. Попов III** *писмо до народний учител*, публикувана във в. *Народний глас*, бр. 87 от 23 май 1880, става ясно, че комуникацията между лекарите и пациентите е актуален проблем в Източна Румелия. Предложението училищата да се инспектират от околийските доктори се коментира така: „ако се не лъжа в някои околии докторите са люде, които не знаят дори говоримия език на населението, а как ще инспекторствуват (?)”.

Не липсват и интересни разсъждения на принципа на народната етимология, напр. *меч* (вм. *сабя*) на български *меч* означава *мъжка мечка*, както *кот*, *котка*; чуждата дума *поща* трябва да се замени със *сновалка*, тъй като първата дума народът я асоциира с недотам приятното действие *пощя*, а един дядо тълкува думата *телеграфа* като съчетание от *теле* и *грапа*.

Ив. Богоров прилага и нестандартни методи за ангажиране на читателския интерес. В „Първа Притурка за Наковалня № 3” е публикувана следната забележка: „Записаните чужди думи в Людскодумника, произлезли от Наковалнята, са наше също стопанство; ний ги имаме пред българския свет за продан. Сякой, който ги разсъди за прави и тъкмени изковани и желае да ги употреби за обща облага, той са задължава да плати ням за една дума по един полимпериял. Обирниците са осъждат според закона пред Сляпа-баба” (игра на думи: руска парична единица ~ българска детска игра).

В първия брой на Бранилника се обръща към българския княз Александър I Батенберг във връзка с текста на една наредба и го съветва да пише без предлог „на”⁶¹. Действително наблюденията както на Ив. Богоров, така и на други негови съвременници показват, че в практиката на българските общественици присъства засилена и често неправилна употреба на предлога. Възможно е също лингвистичният усет на филолога да се противопоставя на какофоничния елемент при неблагозвучното струпване на предлози и наставки „на”. Неслучайно в езикова бележка от 1926 г. Б. Цонев също ще се провикне „По-малко *та-та*, по-малко *на-на*!” [Попов 2001: 162]. Предлага да се въведе закон за чистотата на езика.

Желанието на възрожденеца да се запази националният характер на българския книжовен език при издигането му до нивото на модерен европейски език е оценено от съвременниците на Ив. Богоров нееднозначно, често незаслужено негативно [вж. повече по въпроса Колева-Иванова 2013: 236 – 243]. Недостигът

⁶¹ *Как са са побъркали нашите учени в българския писмоуен язык.* – Бранилник за българския народен език и за народна облага, бр. 1 от 7 март 1880 [Богоров 1983: 358].

на филологически познания на Ив. Богоров е основната причина за крайно негативното отношение към книжовната дейност на възрожденеца. Следващият етап от развитието на българския книжовен език изисква очертаването на нови, по-умерени и научнообосновани граници на пуризма.

Първи сблъсъци на научните подходи (1878 – 1890)

Още преди Освобождението научните дейци от Българското книжовно дружество, включително водещите фигури **В. Стоянов** и **М. Дринов**, осъзнават потребността въпросите на българския език да се изследват от учени филолози, а не от публицисти [Жерев 2007: 89]. В научната им програма за единен национален книжовен език, изложена в студията „За новобългарското азбуке“⁶², се очертава следният езиков подход: „За изработване на единен книжовен език Дружеството няма да вземе никакви изкуствени мерки, няма да кове нови думи, нови граматически норми, нито пък да съчинява нови начини за изричания и т.н., то само ще откопава и събира богатствата на българский народен език, било в лексически, било в синтактически изглед и ще ги извежда на видело, за да може всеки да се възползва от тях“. Усвършенстването на езика е национален приоритет не само на специалистите и творците, но и на цялото общество, но за да може да изпълнява функциите си на национален книжовен език, подходът към него трябва да бъде научен. Тази програма се следва от сътрудниците на „Периодическо списание“, орган на Българското книжовно дружество, и след подновяването на издаването му от 1882 г. в София. Когато през 1879 г. **М. Дринов** е ръководител на отдела на народното просвещение, издава печатна покана към всички държавни и общински чиновници да заменят влезлите в употреба руски и турски думи с български, като сам посочва редица промени.

⁶² Няколко думи за изучаване и обработване на българский сегашен език и за народната ни книжнина въобще. – В: Периодическо списание на Българското книжовно дружество, год. I, 1870, кн. 1., 12 – 17.

За опит проблемът за чистотата на езика да се превърне в част от държавната политика⁶³ може да се приеме и заповедта на министъра на финансите **Т. Бурмов**, издадена през 1883 г. Според нея всички работещи в министерството трябва да се запознаят срещу подпис с няколко листа с наслов „Кое да се пише и кое да не се пише“, в които се посочват неправилности и русизми от канцеларския език.

Тези единични актове на българските възрожденски радатели за чист език трудно могат да въздействат ефективно върху езиковата практика на служещите си с книжовния език, за да спрат стихийното и некритично навлизане на чуждите думи в българския език. Не без значение е и фактът, че още по време на временното руско управление на България (1877 – 1878), когато се изгражда бъдещият държавен административен апарат, се привличат за работа лица с русофилски убеждения.

Още в първите следосвобожденски години самочувствието на първите професионално обучени български лингвисти поражда напрежение между тях и други общественици – ползватели, но и активни участници в доизграждането на нормите на книжовния български език (особено на лексикално ниво). На страниците на периодичния печат се водят активни лингвистични спорове с настояване филологическите въпроси да се оставят на научно просветените.

Най-активен в това отношение е **Ал. Теодоров-Балан**. През 1881 г. във в. „Марица“ излиза отзивът на **Г.** (вероятно от самия **Г. Прошек**⁶⁴) „Нещо по книжнината ни“⁶⁵ във връзка с

⁶³ За *М. Дринов* и *Т. Буров* по спомени на *Т. Васильов*. – Юридически преглед, 1932, 74-76 [Москов 1958: 48 – 49].

⁶⁴ **Йежи (Георги) Прошек** (1847 – 1905) е чех, заселил се в България през 1871 г. Заедно с брат си **Богдан** (1858 – 1905) основават първата печатница в София (1879), известна като Придворна печатница, пивоварната фабрика „Братя Прошекови“, започват фабрично производство на тухли и порцелан, участват в строенето на варненското пристанище и пр. Съдействат за основаването на дружеството „Славянска беседа“ и на Българското инженерно-архитектурно дружество. Синът на **Богдан Прошек** съставя първите технически чешко-български и българско-чешки речници.

бележка, публикувана във в. „Народний глас“⁶⁶, в която **пражки студент**, който работи по изготвянето на „Чешко-български словарь“, публично моли г. Прошек да не дава под печат речника си. Г. се възмущава, че „студентът по филология иска да бъде единствен филолог, който да издаде речник“. Като се има предвид, че по същото време Ал. Теодоров-Балан довършва дисертацията си в Прага и работи усилено върху критичната си студия върху Богоровия речник⁶⁷, може да се допусне, че тази бележка е негова.

За оформянето на лингвистичните възгледи на младия езиковед може да се съди от поредицата бележки от Прага и Лайпциг, публикувани под общото заглавие „Баберки“⁶⁸. Още през първите години от завръщането си в София Ал. Теодоров-Балан се заема с оправянето на езика на периодичния печат. В статията си „Старият български език и новобългарските наречия“⁶⁹ изтъква необходимостта от прилагане на научен подход към езика, тъй като стоят неуредени редица езикови проблеми, свързани със синтаксиса, етимологията, лексикологията и лексикографията, граматиката и единния правопис. Липсата на речник на българския книжовен език води дотам, че българската интелигенция не различава домашни от чужди думи. Дава за пример критика във в. „Славянин“⁷⁰, в която

⁶⁵ Марица, бр. 252 от 16 януари 1881.

⁶⁶ Народний глас, бр. 144 от 9 декември 1880. Своето мнение за качеството на издадения речник на Г. Прошек по-късно Ал. Теодоров-Балан изказва в бележката си *Баберки. IV*. – Народний глас, бр. 333 от 13 октомври 1882.

⁶⁷ Наука, год. I, 1881, кн. 7., 696 – 715, 783 – 786, 874 – 885.

⁶⁸ Народний глас, бр. 289 от 12 май, бр. 301 от 23 юни, бр. 307 от 14 юли, бр. 333 от 13 октомври, бр. 336 от 23 октомври, бр. 337 от 27 октомври 1882, бр. 367 от 9 февруари, бр. 372 от 1883. Първата бележка е подписана с инициала **Б. Баберка, баберек** нар. ‘1. Недорасъл царевичен кочан с редки зърна. 2. Недозрял плод, изостанал сред редовната беритба’ [Илчев 1998: 24]. Рубрика с идентично заглавие по-късно води П. Пешев във в. „Народни права“.

⁶⁹ Периодическо списание, год. IV, 1885, кн. 13., 256 – 271.

⁷⁰ Славянин, год. V, бр. 121, кн. 3., 1879 – 1891.

се казва, че Ив. Вазов използва небългарските думи *давно*, *бян*, *слухти*, *колебка*, *грейка*. Определя като варваризъм приетия след Съединението (1885) девиз на България⁷¹, който „пред очите ни иронически се вие над сградата, дето има да се отглежда свободната чистобългарска реч”. За източник на „сила и живот за мощен, чист и хубав български книжовен език с уреден правопис” ще послужат всички български наречия (македонско, тракийско, полудунавско).

През следващите години езиковедът продължава да публикува статии, които препоръчват ограничаване на руското влияние върху българския език и насочва вниманието към живите говори като източници за речников материал. Например в идеята да се изработи хибриден българо-руски език, подобен на този, който се използва от българските войници, Ал. Теодоров-Балан съзира заплахата за българската национална идентичност⁷². В статията си „Неуспехът по български език в нашите училища”⁷³ се занимава с организацията на учебния процес по български език и изказва притеснение, че българските ученици стоят безчувствени към правилните хармонични и чистобългарски конструкции, които „по-скоро им се струват като ескамотерски”⁷⁴ фокуси, нежели като обработен израз на един логичен процес”.

Другият филолог, който активно взема отношение по проблемите на чистотата на езика чрез литературнокритическите си статии, студии, бележки и пр. още като студент, е **Ив. Д. Шишманов**. **Ив. Д. Ш.**⁷⁵ обявява драмата „Винченцо и Анжелина” от К. Величков, публикувана в сп. „Наука”, за

⁷¹ Девиз на България, въведен през 1887 г. след успеха на Съединението и избора на Фердинанд I за княз на България. Девизът е заимстван буквално от Кралство Белгия.

⁷² *О Болгаро-руском журнале. Обявление, окт. 1885.* – Периодическо списание, год. VI, 1885, кн. 16., 323 – 325.

⁷³ Периодическо списание, год. VI, 1887, кн. 11-12., 500 – 522.

⁷⁴ Ескамотерски *чеш. остар.* ‘жонгльор’.

⁷⁵ Подписването на статии с инициали, които са първите букви на действителното име или нямат нищо с него, с псевдоними и пр. в периодичния печат през Възраждането са допустим своеобразен начин за изразяване на мнение [вж. повече по въпроса Иванова 2000].

„карикатурно подражание на чуждото” и съветва „ако не знаеш да подражаеш (по нашата терминология: да побългариш) едно нещо, заеми се по-добре че го преведи”⁷⁶. В критика върху „Апостоли за свободата. Драма в три действия” от П. Иванов. 1884”⁷⁷ изразява по-обстойно своите възгледи за чистотата на езика. Призовава българските писатели да си отворят очите за своето, за да се избавят завинаги от робското подражание, а критиците да се отучат от сляпото обожаване на чуждото. Езикът е органично произведение, което се ражда, живее и умира, и той се развива по-бързо или по-бавно, но никога скокообразно. Когато се работи за повдигането на езика, се възвишава в същото време и народният дух, обратно, ако се опростява езикът, се опростява и породата. „Повечето писатели „оклоцват”⁷⁸ бедния ни език колкото е възможно повече, а пукнатините, дупките са изпълнати с руска, френска или немска пръст”. С предсказание за идването на Страшния съд призовава да се работи към обогатяване на езика, защото българският език е по-богат, отколкото и най-големият шовинист може да си представи, само че той не се нуждае от Богоровци, а от Миладиновци, от „някой Грим, или някой Караджич поне, да се разчисти от всички ония синковци, които мислят, че ако знаят да дърдорят, може и да заповядват върху живота на езика. Тоя Грим няма да мери нито дължината на римите, нито дебелината на томовете, а ще претегля българщината на писачите. Богат или сиромаш, голям или малък – пред неговите везни те ще бъдат равни. „Какво добро си направил ти на езика си?” ще пита той и горко томува, който излезе със своите чужди и изтъркани бабки. Но време е още за покаяние, писаче български. – Смейте се колкото щете на нашето черногледство, на нашите предричания, но *чуите* ни и се свестете...”⁷⁹.

⁷⁶ Периодическо списание, год. III, 1884, кн. 7., 149.

⁷⁷ Периодическо списание, год. IV, 1885, кн. 15., 448 – 496, Йена, подпис И. Д. III.

⁷⁸ Оклоцан нар. ‘ощърбен, очукан’ [Илчев 1998: 310].

⁷⁹ Използването на библейски изрази и препратки има силно, завладяващо въздействие върху българското общество и е познат

Със значително по-умерен тон в уводната статия „Значението и задачата на нашата етнография”⁸⁰ на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” като основател и редактор той призовава към научно събиране и обработване на фолклорното богатство. Според Ив. Шишманов българите стоят на прага на две култури, които се борят за първенство. С Освобождението, с новия държавен строй и железопътните линии се е въвел и „нов чужд дух в народния живот”. Няма да мине много време, за да се изтрие всяка типичност, всяка оригинална черта в бита на народа. Сборникът е финансиран с държавни средства (издава се със съдействието на Министерството на народното просвещение), от което може да се заключи, че през първите следосвободенски години защитата на българщината чрез постепенното събиране и изучаване на домашния езиков материал е приоритет на държавната политика. Чрез съзнателната си обработка книжовният български език става все по-отдалечен от руския. Неслучайно **П. А. Сирку**, руски историк, езиковед и литературовед от Петербургския университет, в „Журнал министерства народнаго просвещенія” обявява езика на горепосочената Шишманова уводна статия за „ужасен по множество неологизми и чужди думи, а също тъй и по тежки обороти”⁸¹.

От горесцитираните статии става ясно, че и двамата професионално обучени български филолози настояват за научен подход към обработването на етническият език, но методологията в духа на младограматизма, която се опитват да приложат, предизвиква полемики на страниците на филологическите издания – софийското „**Периодическо списание**” и пловдивското „**Наука**”. В критиката „Нашите филолози”⁸² **Ив. Пеев-Плачков**, скрит зад псевдонима **д-р Ара д'Абул**,

стилистичен похват, умело използван още от Хр. Ботев [Иванова 2012: 287].

⁸⁰ Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, год. I, 1889, кн. 1., 1 – 64.

⁸¹ Дума, год. I, 1890, кн. 3., с. 272.

⁸² Периодическо списание, год. VI, 1887, кн. 21-22., 526-533. Arada Bul от турски език означава ‘намерете начин’.

разсъждава върху начина, по който трябва да стане научното преобразуване на езика на основата на живата българска реч в период, когато писменият език е направил една грамадна крачка, приспособен е за хиляди нужди и условия, на него говори и пише цялото българско грамотно общество, на него преподават хиляди учители и се учат десетки хиляди ученици. Написаното на този език, поради елементите, които са се вмъкнали в него, се разбира само от малката българска интелигенция, а народът мъчно разбира, като понякога въобще не разбира написаното. Истина е, че за да се разберат някои неща, и самият народ трябва да е по-развит, но има много неща, които не се разбират, просто защото не са казани добре. При преобразуването на езика трябва да се внимава да не се създаде друг език, който, макар и „основан на най-добри „научни основи“, да не може се разбира не само от масата, а и от интелигенцията”. Според Ив. Пеев-Плачков младите учени са докарали работата дотам, че не само народът, но и българската образована публика не ги разбира. Особено е критичен към „стъкмяването” на думи и форми. Статията завършва така: „филологията „не създава”, а „обяснява”, и че всички европейски писмени езици са се усъвършенствували не от *филолози*, а от *поети* – писатели, които са носили в своята душа целия душевен живот на оная среда, от която са излезли”.

Пряко засегнат от Ив. Пеев-Плачков, Ал. Теодоров-Балан отговаря със статията „Към възгледа за нашите филолози”⁸³. Ученият, обвинен в заблуждение, безполезна и безобразна, защитава позицията си чрез поясняване същността на разсъжденията в своите научни статии и обосновава използването на език, несвойствен и силно критикуван от българските общественици. По отношение на езика признава, че голяма част от българската интелигенция споделя същото мнение. Преди време **В. Стоянов** го сравнил с Ив. Богоров.

Ал. Теодоров-Балан осъзнава нуждата да обработи писмения си език още като студент, докато слуша лекции по обща филология в Прага. Чрез отделянето на езика си от дневния печат, ученият изработва по-точна и по-звучна форма за своите

⁸³ Периодическо списание, год. VII, 1888, кн. 23 – 24., 907 – 922.

мисли с помощта на средствата от народните песни и от по-старите български писатели. Ал. Теодоров-Балан всъщност описва съзнателната архаизация на езика си по чешки образец. Основният мотив за осъществяване на такава промяна е схващането, че не е възможно езикът на научните статии да се разбира от мнозина. За сравнение дава френския, немския и руския език. Признава, че прибегва до създаване на нови думи по български и чешки образци, когато има нужда от средства, иска да въведе нещо от езика на народната словесност или да се освободи от такива лексикални, граматични и синтактични средства, които според него са несвойствени за българския език и стил. Ролята, която ученият отрежда на езиковедите, е голяма и отговорна. Да творят езикови единици имат право единствено филологически подготвените лица.

В анонимната „Бележка от редакцията”⁸⁴ **Ив. Вазов** също отправя критика към малцината български филолози, че пренебрегват изучаването на македонското наречие, което съдържа редица думи, които отсъстват от тракийските и мизийските говори, погрешно смятани за руски като *копито*, *моч*, *поздно*, *стреме*, *тучно*, *трем*, *тетя* и пр. Без проучването на македонското наречие „няма да успеем да направим езика си нито по-богат, нито по-чист”. Редица русизми и галицизми, както и неологизми, „създадени от случая и от нуждата, която не прибегва за съвет при филолозите”, са придобили „право на гражданство” през последните години и са общоразбираеми. Макар и да не се харесват „на един строг пурист”, те трябва да се запазят и да обогатят езика. За предпочитане са русизми пред „съвсем чужди за славянски идиом езици или от наковалните на дяда Богорова”. Редица думи, заети от руския език, като *образование*, *отечество*, *свобода*, *началник* се възприемат като „чистобългарски”. През 1876 г. *конституция* „беше китайска дума за нас”. Призовава към научно събиране на материала от българските говори, без да се изхвърля чуждото – „многого в един език не е излишък, а богатство”. За едно понятие ще

⁸⁴ Наука, год. II, 1882 – 1883, кн. 1., 35 – 40. Редакцияната статия е оставена без подпис [за авторството вж. Вазов 1979: 646].

съществуват две лексеми, с времето средствата ще се разпределят в стиловите регистри. Разхубавяването и изработването на езика ще извършат писателите, а не пуристите и граматичите. Вместо книжовният език да се приближава до езика на широкото множество, трябва да се върви напред към новото, „нека да дадем на напредъка простор, без да го закачае отзад с куки”.

В рецензията „Ние спрямо езика си”⁸⁵, обнародвана със заглавие „По открит повод”⁸⁶, Ал. Теодоров-Балан оспорва мнението на Ив. Вазов. „Народът живее като индивидуум неразлъчно с езика си: да поквариш, или отнемеш езика му, значи да поквариш самата негова индивидуалност, или да затриеш народността му от земната лика”. Особено се противопоставя на извънредната употреба на русизми в периодичния печат под предлог, че руският народ е най-близък до българския, и правилно отбелязва, че свойствата на сръбския език са по-сходни. Езиковедът категорично отхвърля предложението на редакцията на сп. „Наука” (Ив. Вазов) чуждата дума и българското ѝ съответствие да се приемат по необходимост в езика, тъй като с времето двете ще добият някакви отсенки. Рецензията завършва с обобщението, че „на народния език *служуват*, а не *заповядват*, и филолозите”.

Чрез полемиката между Ал. Теодоров-Балан, Г. Прошек, В. Стоянов, Ив. Пеев-Плачков и Ив. Вазов в историята на прощащата българска филологическа наука на страниците на филологическите издания се осъществяват първите езикови спорове, чрез които се противопоставят двата основни научни подхода при обработването на книжовния език – **прескриптивният** и **дескриптивният**. Скрити удобно зад анонимността, българските общественици ясно заявяват, че не са готови да следват предписания, чрез които се нарушава комуникативната пригодност на езика. По този начин те отстояват и продължават демократичните езиковостроителни принципи от Възраждането. Въпреки че в теоретичните си постановки Ал. Теодоров-Балан настоява за въвеждането в

⁸⁵ Периодическо списание, год. IV, 1885, кн. 18., 455 – 461.

⁸⁶ Балкан, год. I, 1883, бр. 37 и 38.

книжовноезикова употреба на езикови средства от всички български наречия, определени факти от живота му предопределят недостатъчното познаване на чистия жив език на българската етническа територия. Лингвистът от бесарабски произход чува такава реч едва на деветнадесет години по пътя за София от македонска бежанка, а до тринадесетата си година не знае на какъв език пише [Гладкова, Ликоманова 2002: 358 – 359]. Това до голяма степен обяснява архаизирането на езика му чрез по-стари текстове и е в противоречие с утвърдената всеобща практика на съобразяване с развиващите се нормативни процеси в речника. Без да се абсолютизира, може да се търси връзка и между отношението на обществениците към чуждоезиковите средства и политическата им ориентация. Така например Ив. Вазов и Ив. Пеев-Плачков сътрудничат на Народната партия, която е проруски ориентирана. Това предполага по-голяма търпимост към русизмите. Ив. Шишманов, от друга страна, е политик от Народнолибералната партия, която е прозападно ориентирана. Ал. Теодоров-Балан неведнъж определя Временното руско управление по време на Руско-турската освободителна война (1877 – 1878) като окупация. Посочените факти от ученическите години в автобиографичната му „Книга за мене си” (1988) разкриват асимилационната политика на Русия през погледа на очевидец и страдалец.

Популяризиране на доктрината в „професорските“ издания (1891 – 1900)

През 1893 г. започва издаването сп. „Български преглед” (1893 – 1900), наречено още „професорското”, в което сътрудничат преподаватели от първия български университет. Списанието бързо се налага като езиков коректив. Въпреки че основният проблем, който занимава езиковедите през този период, е правописният въпрос, от рецензии, критики, научни статии на Ив. Шишманов, Л. Милетич, Б. Цонев може да се обобщят схващанията на учените за чистотата на българския език. По времето на Стамболовия режим са създадени подходящи (включително и финансови) условия за събиране и научно

обработване на материала от живите говори, както и на други диахронни и синхронни езикови изследвания.

Своеобразен опит за реабилитация на езиковото чистачество на Ив. Богоров е статията на **Ив. Шишманов** „Руското влияние в езика и Богоровата реакция“⁸⁷, която разглежда въпроса за въздействието на руския език върху българския език и почти половинвековната реакция на Ив. Богоров срещу „русоманията“ [Попов 1982: 59]. Ученият проследява пуристичните дейности по време на Възраждането и отбелязва, че за разлика от политиката в областта на езика отрано се предизвиква реакция срещу безмерното усвояване на руски думи и обрати. Особено активен в тази насока е Ив. Богоров, който през целия си живот има една основна задача – „очистването на езика от всякакви чужди примеси – чужди в смисъл на „неразбиратни“ за простата маса“. Тази доктрина, макар и по-умерено, се проявява и в трудовете на най-добрите български писатели като П. Р. Славейков. Според професора слабостите на Ив. Богоров се състоят в опитите му да отстрани от употреба много думи, които вече са дълбоко вкоренени в книжовния език, освен това на възрожденеца му липсва авторитетът на писател, филолог и стилист. След Освобождението нова вълна от русизми „чрез солдатщината и селските канцеларии“ засяга дори народа. Това поражда и ново реакционно течение (цитира епиграми от „Периодическо списание“ от 1885 г. и в. „Напред“ от 1889 г.). Накрая обобщава, че „богоровщината“ като теория е осъдена, но като практика, макар и ограничена, печели много ученици, особено сред по-добрите писатели. Обогащването на езика трябва да става постепенно, така че новото да се усвои, а създаването на нови думи е допустимо само когато е невъзможно да се намерят равнозначни думи от живите говори или да се даде отвлечено значение на някоя конкретна дума. Според Ив. Шишманов българският език ще преодолее кризата, наречена от него „славянобългарска грандомания, русомания и краен пуризъм“ с печатането на сборници с народни умотворения, материали за

⁸⁷ Български преглед, год. VI, 1899, кн. 2., 106 – 127.

речници и пр. Прогнозира, че един ден българският език ще се освободи съвсем от излишни чуждици, а бъдещите поколения ще оценят настоящите усилия за постигане на това.

В статията си „Един важен недостатък в нашия книжовен стил”⁸⁸ **Л. М. (Л. Милетич)** очертава ролята на езиковеда пред обществото, а именно да покаже кое е допустимо и кое не в книжовния език, кое е свое и кое несвое. Това е достатъчно за прочистването на езика от непотребната чужда лексика. „Барбаризмите, когато са отделни думи, както лесно и съзнателно се вмъкват в езика, могат досущ тъй лесно и да се отстранят, щом се знае за тях, че са негодни. Много по-мъчно се отстраняват барбаризмите, когато са цели синтактични обрати, понеже в този случай обикновено никак не се сещаме, че употребяваме чужди елементи и че те са за нашия стил вредителни”.

В рецензия на „Българска читанка за горния курс (година втора) на основните училища и за втори клас на средните училища. Съставил И. Иванов. 1892”⁸⁹ **Б. Ц. (Б. Цонев)** се възмущава от „безбройните и дебели русизми”. Една читанка трябва да пази живия език, да бъде преди всичко българска, което според него означава без русизми и варваризми.

По същото време в „Периодическо списание” **Ал. Теодоров-Балан** прави първия опит за организиране на орган, който да следи за чистотата и правилността на българския език, като обявява „браница от термини, думи и изрази, нужни за повдигането на българския книжовен език” [подобно мнение изказва и Жерев 2007: 138]. Призивът е отправен чрез статията „Термини – Потекло на думи – Изрази (Езиковна браница)”⁹⁰. Чрез нея езиковедът обръща внимание на нуждата от „добри и свои термини”, от правилни и хубави домашни изрази. Задачата на една книжнина не е „да се кичи с чужда премяна”, а не всеки може да бъде добър майстор при коването на домашни средства. Според Ал. Теодоров-Балан по-добрите термини ще си извоюват място над по-слабите, но докато стане това, по-слабите ще

⁸⁸ Български преглед, год. I, 1893, кн. 2., 91 – 112.

⁸⁹ Български преглед, год. I, 1893, кн. 2., 141 – 152.

⁹⁰ Периодическо списание, год. VIII, 1899, кн. 58., 663 – 667.

навредят на делото, на което служат в книжнината. Сред вредните термини посочва редица русизми като *приказ, запрещения, подлежаще, казуемо*, вм. *млекопитаючи животни – бозайници*, вм. *растение – растина, бѣлина*.

На призива на Ал. Теодоров-Балан за съставяне на езиковна браница се отзовава **П. Гъбюв**. В „Езиковна браница из „Нова Земя“ от Ив. Вазов. 1896“⁹¹ учителят цитира над сто русизма от Вазовото произведение като *беда, безценък, вещи, вина, горнило, данний, дурак, жид, засада* и пр. В списъка присъства голямото количество изконно българска лексика, погрешно смятана за руска по произход. Посочва и лексика с неуточнен произход, „ковани и нековани български думи”: *тътенът, устрема, простор, пролука, дируги, последица, минувачи, зидар, свойски, върволяка, венчавка, нагон*. Призовава „хора, като бай Вазова, колкото се може по-български да пишат, че да могат повечко българи, за които те пишат, да го разбират, като ги четат. Искане ли казване, че колкото книжовният ни език е по-еднакъв с простия говорятен, толкоз по-лесно ще може да се запознава народа с писаното в книгите?”. В „Куриози от книгата на Г. А. Кърджиев „Пълен руско-български речник“, С., 1893“⁹² П. Гъбюв посочва около седемдесет изковани от **Г. А. Кърджиев** думи, чието значение не се разбира без думите, които обясняват, напр.: вм. *алхимия – златоблазница*, вм. *бакалавър – свършенник*, вм. *геометрия – всемерство*, вм. *политика – глади мажи*, вм. *поезия – сладкопойство* и т.н.

В „Критична бележка върху книжовния ни език“⁹³ **Н. Начов** разглежда прекомерното съдържание на чужди думи и обрати в списания, книги и речници. Неправилно е обвинен българският език „от устата на пишещите хора”, че е беден. Обнародваните материали и речници показват, че това не е истина. Учителят смята, че черковнославянизмите, въведени от възрожденците, „дъхат повече българщина”, отколкото днешните литературни произведения. Възмущава се, „че ако речеш да се

⁹¹ Периодическо списание, год. VIII, 1899, кн. 60., 990 – 996.

⁹² Периодическо списание, год. XIV, 1902, кн. 53., св. 9 – 10, 772 – 773.

⁹³ Периодическо списание, год. VII, 1898, кн. 55 – 56., 312 – 331.

поотдалечиш от загнездилиите се сега чужди шаблони в книжовния език, да внесеш чисто народна дума или обрат, ще се намерят критици да те провъзгласят за схизматик, критици, чието майсторство да пишат лежи там, че умеят руския език да правят български, като понатурят предлози, членове и спомагателни глаголи где трябвало и не трябвало. Че разпинаме без милост езика си по всички посоки...”. Критикът преценява, че редица руски и черковнославянски думи, които постепенно са навлизали в книжовната реч, в същия си вид или побългарени, обогатяват езика и няма нужда да се заменят с новоизковани. Срещу някои от тях има турски съответствия, за които „езикът ни е изработил в туй отношение една ясно определена посока, за която няма защо да жалим”. Съществуват обаче такива русизми в книжовната реч, които са излишни, защото за тях има дори по няколко хубави домашни думи като *вм. хазяин – стопанин, вм. домакин – домовник, къщовник, вм. разпадам се – разбивам се, раздробявам се, разнебитвам се, разкапвам се, вм. препятствие – спънка, пречка, вм. вмешателство – намеса, мешавина, вм. опекун – настойник* и т.н. Н. Начов посочва и редица русизми, използвани в сп. „Български преглед”, въпреки че списанието се смята за водещо по всички въпроси в българското езикознание заедно с ценните приноси на Л. Милетич и Б. Цонев, напр.: *вм. пособия – помагала, вм. лекарство – лек, цяр*. Отбелязва, че благодарение на трудовете на по-добрите писатели езикът постоянно се пречиства и усвоява средства от живата реч. Подчертава, че когато критиката защитава чистотата на езика, тя трябва да прави разлика между руски думи, внасяни без никакво оправдание в езика (напр. *вм. бумага – книга, хартия*), и руски (или черковнославянски думи), „добили вече право на гражданство”, и такива, които не могат да се заменят с домашни като *кабала, ответ, обличение, народци, кинжал, козни, неочаквано, пасинок, произволение, всячески, разлив, кузници*. Част от посочените русизми съществуват в западнобългарските говори (етимологичният анализ действително доказва това) и според Н. Начов е редно да се допуснат в книжовния език, затова приветства стремежа на някои писатели (Ив. Вазов и др.) да се

даде на тези говори правото, което заслужават. Накрая завършва с призива „Да учим езика си!“.

В анонимна рецензия от *** езикът на Начовата повест „Бунтовници“⁹⁴ е оценен като „свободен от всякакви чужди думи и изразения“. Трудът според критика е „мислен на български“, затова е много добро и полезно в много отношения произведение, „значително по-горе от „Под игото“. Вазовият език е пълен със скровани нови думи и чужди и неразбираеми за четеца фрази.

Желанието за непрекъснато напомняне на широката общественост за необходимостта от освобождаване от чужди примеси в езика през разглеждания период (основно русизми) е показателна за интензивността на процесите, които настъпват в периода на доизграждане на книжовноезиковите норми. Желанието на част от обществото е да се пише на разбираем и достъпен за широкото множество език (просветителски тип пуризм). На призивите на филолозите за чист език се отзовават учители, създатели на учебна литература и писатели от възрожденски тип. Неслучайно езикът на Ив. Вазов, търсещ нови изразни възможности, най-често е обект на критични нападки. Опитите за ограничаване на лексиката в тесни национални граници обаче е обречен, тъй като българският книжовен език е поел своя път на интернационализация на лексиката и разпределянето ѝ в стиловите регистри.

През 1896 г. със съдействието на Министерството на народното просвещение и неговия министър К. Величков започва издаването на сп. „Училищен преглед“. От програмната статия става ясно, че приоритет на правителството е обучението по роден език във всички образователни степени. През следващите години в списанието излизат редица програми, рапорти, бележки, свързани с опитите за преодоляването на трудностите при преподаването на роден език в училище. През 1894 г. княз Фердинанд прави едно твърде щедро дарение от 80 000 лв. към Българското книжовно дружество за основаване на фонд „Българско отечество“, който да финансира научните проучвания

⁹⁴ Периодическо списание, год. VII, 1898, 55-56., 348 – 349.

в страната (по редица причини фондът не е постигнал целта си) [Станев 2001: 70]. Въз основа на Плана за българско отечество, обнародван в „Държавен вестник“ и „Училищен преглед“⁹⁵, изследванията върху българския език и неговата история са обособени в три групи – сродство и съседство на българския език (произход на българския език, стари и нови граници на българския език, численост), историческо развитие на българския език и новобългарски народен език. Последната част включва изучаването на българските наречия и тяхната класификация по фонетични и формални признаци, ударения, изработване на карта на българските наречия, както и на лексикографски дейности, свързани с изучаването на състоянието на българския речник, чуждите думи в българския език и българските думи в чужди езици. Става ясно, че съхраняването на българщината (включително в езика) е приоритет на държавната политика.

Основен проблем пред българските филолози продължава да бъде липсата на български тълковен речник, който да отразява актуалното състояние на езика, да задоволява потребностите и изискванията на българското общество. През 1895 г. излиза „Речник на Българский язык с тълкувание речи-ти на български и на руски“ от **Н. Геров**. В Предисловието му авторът отбелязва, че е започнал работа по речника си още преди 50 години. Целта му е да представи българския език такъв, какъвто е у народа, само с ония чужди думи, които народът употребява. Пренебрегва езиковия материал от българските книги, тъй като са пълни с чуждици, особено тези след Освобождението. Обвинява българските писатели, че не правят разлика между български и руски думи, въпреки че за русизмите има дори по няколко български думи, напр.: *вм. старая се – залягам, застоям, настаям, гледам, мъча се, трудя се, сила се, радя* (Геров), *вм. уважавам – почитам, тача* и др. Осъзнава, че българският език няма да остане само с тези чужди думи, но според него трябва да се заемат „само такизи речи, на които равносилни няма в езика ни, па и тях са земими в такъв вид, каквото да идат според Българский язык и да не бъдат противни на негови-ти свойства”

⁹⁵ Училищен преглед, год. I, 1896, кн. 7. и 8., 679 – 684.

(IV). Не одобрява езиковия материал от Богоровите френски речници, особено русизмите и новоизкованите думи, както и този от речника на А. Дювернуа, в който много думи са тълкувани неправилно.

Проф. **М. Дринов**⁹⁶ остро критикува изключването на книжовната лексика от речника на Н. Геров. Посочва редица лексикографски трудове по български език, излезли в периода между 1885 – 1894 г. в „Периодическо списание“, в които се съдържа богат запас от думи, подходящи за речник от такъв характер. Освен това езиковият материал, описан според правописните правила на Н. Геров, губи особеностите на народната реч.

Н. Бобчев в рецензия на речника на Н. Геров⁹⁷ също смята за пресилено и неоснователно твърдението на Н. Геров, че всичките книги след Освобождението са пълни с руски думи, изрази, обрати. Посочва използвани от Н. Геров русизми като *пребивание, намерение*. Съветва Н. Геров вместо да пренебрегва книжнината, по-добре да избере лексика от писатели, които също се стараят да пишат „чисто по български“. Според Н. Бобчев Н. Геров не е разбрал правилно задачата си при съставянето на речник на един език. Не трябва да се игнорира книжовната реч на един език само защото тя е примесена с чуждици (тук под чуждици вероятно се има предвид чужди думи). Отново се засяга въпросът за ролята на езиковеда. „Лингвистът трябва да се отнася към езиковите явления тъй, както естествоизпитателят към природните: без разсъждения да приема съществуващата и употребявана дума за факт; лексикографът не трябва нито да хвали, нито да хули каквото и да било: той трябва само да събира и да обяснява фактите“. Цитира програмата на И. И. Срезневски за съставянето на първия свитък от „Словарь Рускаго языка“. В речниците трябва да бъдат отбелязани не само образците, но и пороците на езика. Езикът на Н. Геров според Н. Бобчев „е мъртъв книжен и от никого не приказван език, а не „живий българский народен език“.

⁹⁶ Периодическо списание, год. V, 1896, кн. 54., 895 – 911.

⁹⁷ Българска сбирка, год. II, 1895, кн. 5., 530 – 536.

Речникът се оказва закъсняла кодификация. Дефицитът на езикови средства в книжовния език, който се чувства в първите следосвобожденски години във връзка с новите комуникативни потребности с оглед на новата общественост и политическа ситуация, е преодолян чрез ускореното усвояване на лексика от високопрестижните езици – основно от руския и френския език. Найденов-Героият речник оказва влияние основно върху езика на художествената литература. Положителни мнения за него изказват Ив. Вазов и Ив. Шишманов, по-късно Е. Багряна и Ем. Станев [Русинов 1985б: 276 – 279], повлияни от определени пуристични нагласи.

От посочените материали става ясно, че със силна държавна подкрепа през последното десетилетие на XIX в. чрез критика върху езика на съществуващата научна, дидактична и художествена литература, публикувана на страниците на „Български преглед“, „Периодическо списание“ и „Училищен преглед“, българските филолози правят опит за преосмисляне на статута на русизмите в българския книжовен език и въвеждане на средства от живите говори във всеобща употреба. Към тях се присъединяват писатели от възрожденски тип, публицисти, учители, критици. Руският език продължава да бъде високопрестижен език, а различаването на русизми от черковнославянизми (т.е. порусени старобългаризми) се оказва трудна задача за радетелите за чист български език, които нямат професионална лингвистична подготовка. През периода излизат важни и необходими нормополагащи и нормоутвърждаващи документи – едноезични и двуезични речници, които обаче до голяма степен следват възрожденската кодификационна практика и не успяват да задоволят обществените потребности. Това до голяма степен предопределя съдбата им и незадължителния им характер. Въпреки ускореното развитие на българския книжовен език след Освобождението възрожденската тенденция към интернационализация ~ национализация по инерция се проявява до края на XIX в. Това особено ясно се наблюдава при търсенето на решения, свързани с изграждането и по-нататъшния развой на терминологичните апарати на различни научни направления.

Формирането на научната терминология с оглед на лексикалната чистота

През последните две десетилетия на XIX в. продължават усилията по съставяне на подходящи учебни пособия, написани на разбираем български език. Учените от Висшето училище осъзнават необходимостта от подходяща единна и еднозначна терминология с нулева конотация, затова още в устава се предвиждат грижи и за българската терминология. Проблемът става част от държавната политика особено след като в началото на XX в. се въвежда държавен контрол върху дидактичната литература. Често българските интелектуалци са изправени пред проблема коя от съществуващите възможности да изберат – да се въведе чужд (международен) термин, адаптиран или неадаптиран към българския език, да се създаде нова дума чрез калкиране или по друг словообразователен модел, да се натовари с терминологична функция домашно средство. Демократичната по своята същност възрожденска книжовноезикова доктрина налага подход, чрез който умело се съчетават различни начини на терминообразуване [Иванова 2012: 423]. Като цяло тази доктрина, подкрепена от държавната политика, продължава да се следва до края на XIX в. при изграждането на специалната лексика в редица научни области – **езикознание, литературознание, химия, ботаника и зоология, психология, юридическа и административна терминология, военни термини**. С развитието на научните клонове, с новите научни постижения и културни влияния постепенно се налага предпочитание към използването на латинска и гръцка лексика в научните среди, а усвоените в практиката побългарени термини се използват основно в учебната и спомагателната литература. Постепенно специализираната лексика се разпределя в регистрите на научния и научнопопулярния стил, а ненужната отпада.

Още в ранните си научноизследователски години Ал. Теодоров-Балан се заема и с побългаряването на **езиковедската терминология**. В трудовете си вместо руски, френски, старогръцки и латински специализирани названия, вече придобили широка употреба, въвежда новоизкована

терминология⁹⁸ под чешко влияние, вероятно възникнала още по времето на съставянето на българската граматика за чехи „Bulharská mluvnice” (Прага, 1881)⁹⁹, напр.: *вм. ударения – назвуци*, *вм. синтаксис – строитва* („Ние спрямо езика си”), *вм. артикулират – учленяват*, *вм. вокал – гласка*, *вм. консонант – самогласка*, *вм. съгласен звук – съгласка* („Към възгледа за нашите филолози”¹⁰⁰). Чешката изследователка Х. Гладкова намира аналогия при принципите на избор и създаване на нови езикови средства на Ал. Теодоров-Балан и на учителя му Я. Гебауер [Гладкова, Ликоманова 2002: 356]. Става въпрос за обмисленост, добро познаване на закономерностите на структурата на езика и за функционална целесъобразност.

Подобно на Ал. Теодоров-Балан в критиката си „Апостоли за свободата. Драма в три действия” от П. Иванов. 1884”¹⁰¹ Ив. Шишманов въвежда новоизкована терминология в областта на **литературната теория**, с която заменя установяващата се в българския книжовен език лексика, напр.: *вм. идея – мисленка*, *вм. действие или сюжет – шетба*, *вм. мотиви – потици*, *вм. катастрофа – развързка*, *вм. стил – писаница*. Желанието за отграничаване от доминиращия по това време руски език обяснява опитите за замяна на редица новозаети лексеми от гръцки и латински произход (влезли в употреба още в предосвободенския период) с новоизмислени.

Учебниците по химия се появяват у нас едва през 70-те години на XIX в. с възникването на практическия интерес към науката [вж. повече по въпроса Вачкова, Вачков 1993, Иванова 1994: 18]. Същинското **химическо терминообразуване** започва

⁹⁸ За значението на Балановите оказионализми вж. напр. *Речник на по-особените думи и термини, употребени от Ал. Теодоров-Балан* [Теодоров-Балан 2008].

⁹⁹ Това е осмата поред българска граматика, писана на чужд език (и шестата, която е издадена, макар и във вид на литографски коли), и втората, писана на чешки език [вж. повече Милева 1985: 431, Гладкова 2005: 102].

¹⁰⁰ Периодическо списание, год. VII, 1888, кн. 23-24., 907 – 922.

¹⁰¹ Периодическо списание, год. IV, 1885, кн. 15., 448 – 496, писана в Йена през 1885 г.

след 1890-те години със създаването на физико-математическия отдел при Висшето училище в София и с големите открития в областта на химията в началото на XX в. [ИНБКЕ 1989: 334]. Интерес от гледна точка на желанието за въвеждане на поразбираема и по-българска терминология представляват търсенията на българските учени преди централизирането на науката чрез Висшия софийски институт. През 1891 г. **В. Атанасов** публикува своята студия „Състоянието на химическата номенклатура за неорганическите съединения и материали частно за българската”¹⁰², в която проследява номенклатурите в немски, френски и руски език и обяснява своя първи опит за полагане основите на една българска химическа номенклатура с помощта на проф. В. Шафарик¹⁰³ и Ал. Теодоров, който по това време работи по докторската си дисертация в Прага. Опитите на В. Атанасов за изграждане на българска по характер химическа номенклатура започват още по време на следването му в Прага, когато в чешкото химическо терминотворчество се наблюдава противопоставяне на интернационалната тенденция спрямо пуристичната. Това води до съществуващия и днес в чешкия език дуализъм [Вачкова 2001а: 62 – 68]. Подобно на терминотипа на своя учител В. Шафарик, В. Атанасов използва свойствени за българския език наставки, за да изрази отношението между различните съставки в дадено съединение: *-кав* 1:1; *-лив* 1:2; *-яст* (*-ист*) 1:3; *-ав* (*яв*) 1:4; *-ян* 1:5; *-овит* 1:7; *-ат* 1:7. Предложеният от В. Атанасов модел не се приема от българските химици, но е уникален за историята на българското терминообразуване пример за съвместна дейност между лингвисти и химици с една обща цел.

През 1894 г. в статията си „По българската химическа номенклатура”¹⁰⁴ **И. Брадинов** оспорва опитите за побългаряване на номенклатурата със съображението, че тя не трябва да се свързва със съществуващата химическа теория, а само със

¹⁰² Периодическо списание, год. IX, 1891, кн. 37. и 38., 143 – 176.

¹⁰³ **Войтех Шафарик** е най-големият син на филолога Павел Йозеф Шафарик, безспорен авторитет сред тогавашното чешко научно общество [Вачкова 2001а: 63].

¹⁰⁴ Периодическо списание, год. XII, 1894, кн. 46., 712 – 721.

съществуващите формули. Това е възможно само когато номенклатурата е нищо друго освен непосредствена перифраза на самите формули. Иронично, но и напълно основателно отбелязва, че ако някой желае названията да бъдат домашни, може да замени гръцките числителни префикси с чисто български и ще получи *вм. кав окис – еднокис*, *вм. лив окис – двуокис* (*окис* е заето от руски с промяна на рода съгласно българската морфология). Предимството на този начин се състои и в това, че списъкът с имената не се обвърза с настоящото състояние на химическата теория и ако възникне необходимост да се създаде название на ново съединение, то лесно може да се състави, например *осмоокис*, иначе В. Атанасов ще бъде принуден да измисли още едно окончание за новото атомно отношение. Научните имена трябва да бъдат колкото се може по-кратки, графическата номенклатура трябва да съответства напълно на словесната. Този принцип на назоваване на химическите формули действително се оказва по-прагматичен и бързо се налага в научната и дидактичната литература.

Ботаниката като дял от тогавашната наука естествена история по време на Възраждането не привлича вниманието [ИНБКЕ 1989: 334]. Една от първите статии, която коментира необходимостта от уеднаквяване на **ботаническите термини**, е „Ботаническа терминология“¹⁰⁵ на **С. Д. Веженев**. Авторът предлага редица названия за части на растения и оръдия, доколкото се може разбираеми и доколкото за това спомагат езиковите форми, напр.: *оръдия за хранение – коренът, стеблото, листата; оръдие за разплодяване – цветът, плодът, семето; начални оръдия на растенията – клетки, жилчици, нишки, клетъчна тъкан, дихалци, клетчат сок, влакнѣца, вм. хлорофил – листозелен* и пр. Повечето от посочените предложения са приети в науката. Няколко години по-късно излиза статията на **А. Тошев** „Към терминологията на българската флора“¹⁰⁶, в която авторът изразява мнението си, че е недопустимо, при наличието на хубави и типични названия за

¹⁰⁵ Наука, год. III, 1884, кн. 5 – 6., 424 – 434.

¹⁰⁶ Периодическо списание, год. X, 1890, 35., 633 – 669.

животни и растения у българския народ, по-голямата част от тях да са или направо заети, или калкирани от руски и латински език, или изковани. Освен това в различните учебници по ботаника се срещат различни названия на едни и същи индивидууми. Първенец по относителна чистота на езика и названията според А. Тошев е ботаниката на **Г. Бакалов**.

Опитите за налагане на лексика от живите говори в **зоологията** не се оказва съвсем успешна. В критика¹⁰⁷ върху превода от **Д. Цонев** на учебника по „Зоология за горните класове на средните училища“ (1898) на д-р Й. Н. Волдрих и д-р А. Бургерщайн се посочват неоснователни според критика немски форми и конструкции на речта, много варваризми – македонски думи като *чвор*, *низовидни*, *връглица*, вмъкнати са без нужда новоизковани думи и термини като *зъбало*, *морски краставици*, *сифо*, *вм. ретина – нервни пръчици* и т.н.

В „Психологически етюди“¹⁰⁸ **д-р Кр. Кръстев** въвежда **психологическа терминология**. Верен на схващането си, че чуждите думи не вредят на българския език, той използва голямо количество латинска лексика, като обяснява само малка част от нея чрез въвеждане на синоними в скоби или чрез пояснения направо в текста (част от пуристичната субституция има руски произход), напр.: *вм. реални – действителни психологически знания*; *вм. експериментална – опитна психология* и т.н. В желанието си терминологията в областта на психологията да има по-български облик **д-р Н. Бобчев** е значително по-прецизен при изграждането и въвеждането на термини и чужда лексика. В статиите „Задача и предмет на психологията“¹⁰⁹ и „Вилхелм Вундт и неговото учение за асоциацията на представленията. По случай 70-годишнината от рождението му“¹¹⁰ ученият предлага терминология, образувана чрез калкиране, напр.: *праг на съзнанието*, *правилности (закономерности) на явленията*, *вътрешно възприемане*, *съществуване*. Приспособява

¹⁰⁷ Задружен труд, год. I, 1902, кн. 3., 274 – 278. Подпис **Учитель**.

¹⁰⁸ Мисъл, год. I, 1892, кн. 6-7., 430 – 436.

¹⁰⁹ Мисъл, год. II, 1893, кн. 1., 103 – 112; кн. 3., 183 – 192.

¹¹⁰ Училищен преглед, год. VII, 1902, кн. 7-8., 489 – 501; кн. 9., 659 – 651; кн. 11., 842 – 859.

чуждата терминология към свойствата на българския език, като предпочита по-кратки словообразователни средства, използва неологизми и лексика от живите говори (езиковата доктрина на Ал. Теодоров-Балан и Л. Милетич), напр.: *вм. представления – представи*, *вм. жизнените – животните процеси*, *вм. оратор – сказвач*, *вм. усещания на мускулното напрежение – напрежни усещания*, *вм. ингредиентни – съставни части*, *вм. дегенерувани – възпалени и изродени органи*, *вм. психологически – душевни състояния*, *вм. съзнание – сваят* и т.н. От етимологичната справка става ясно, че чуждата лексика е нововъведена и през този период уляга в практиката на обществото.

В „Нещо за юридическият ни език”¹¹¹ С. С. Бобчев повдига въпроса за състоянието на **терминологията в законодателството и съдебната практика**, поради „богата смес от думи или руски, или френски, или немски, или най-после и български”. Това води до неправилно тълкуване и недоразумения, до загуба на време и средства, както и на процеси. Например за *locator, locataire (preneur)* съществуват няколко термина – *наемател, домовладика, стопанин*; за *conductor, bailleur* – *давател под наем, кираджия, делоприемател, наемник, арендатор, кираджия, който зема под наем, наемодавец*, за *locatio-conductio, loyer* – *наем, наемане, аренда, кирия*. Правилно отбелязва, че това не е никакво богатство от думи, а затруднение, както за специалистите, така и за неспециалистите. Вместо редица чужди технически термини предлага български като *вм. щрафт – глоба*, *вм. оштрафован – глобен*, *вм. юстиция – правосъдие*, *вм. контракт – договор*, *вм. арест – затвор*, *вм. тюрьма – тъмница*. Много френски и руски термини, които заменят наши „хубави, стройни и изразителни”, „сега трябва да се гонят”. Като несполучливи заемки посочва русизмите *вм. прошение или заявление – молба*, също *гербова марка, мирови съдия, приговор, тюремни или тюмени смотрител, арестантско дело*; галицизмите *експроприация, делегация, кондиция*. „Дори и тогаз, когато някоя чужда дума, много се затвърдила у нас, така струва ни се, по е добро да

¹¹¹ Юридически преглед, год. I, 1893, кн. 1., 26 – 33.

гледаме да я заместим с нашенска дума”. Домашната дума трябва да отговаря и по корен, и по значение на заместваната. Например думи като *цивилизация, култура, история, практика, факти, оптимист, рецидив, рецидивист, специален, принцип* са непреводими, а ако се намерят съответствия, те са също толкова неразбрани, колкото чуждите. Но думите *релация, депутация, игнорират, утилизация, субект, обект, констатирават, колонии*, използвани в едно юридическо списание само на една страница, са според него неприемливи, тъй като за тях има български съответствия. Трябва да се избягва коването на български думи за някои нови понятия. „Ако варваризмът е един недостатък, то пуризъм не е по-малък. Стремлението да чистим езика си от чуждици и да ги заместваме с наши е похвално, догдето не е прекалено. Мине ли границите, то става не само неудобно и смешно, ами още и вредително”. Смята, че старите и младите филолози трябва да се заемат с въпроса за юридическата терминология, тъй като юристите нямат достатъчно знания за живите говори и езиковата етимология. В това отношение смята за похвално, че Министерството на правосъдието през настоящата година при съставянето на комисия по преглеждане на законопроектите е поканило и един от най-вещите български езиковеди **Н. Михайловски**. Юридическата книжнина трябва да се разбира не само от специалистите, но и от всички български граждани, тъй като законите на страната, както и тяхното тълкуване и правилно прилагане, трябва да се знаят от всички.

На следващата година излиза статията на **Кр. И. Мирски** „Върху езика на законопроекта за собствеността и нейните ограничения”¹¹². В желанието си законите да бъдат писани на „по-чист народен език” варненският общественик предлага редица замени на „множество още други руски думи, както и някои ненужни французски и въобще латински” с домашни. Макар че посочва редица изрази от Конституцията от 1879 г. като повлияни от руския език, според Кр. Мирски текстът е написан на по-чист български език отколкото някои нови закони, издадени след 1889 г. **Ал. Теодоров-Балан** оценява този

¹¹² Юридически преглед, год. II, 1894, кн. 17., 729 – 744.

първоначален опит за оправяне на юридическата терминология като похвален и смята, че само времето ще покаже кои от термините ще се наложат¹¹³. **Ив. Пеев-Плачков** също приема някои от предложенията на Кр. И. Мирски¹¹⁴, въпреки това подчертава, че не може непрекъснато да се изхожда от принципа „Кой некнижовен българин казва така и така?“.

В периода на временното руско управление с руска помощ или по руски образец започват да се изграждат българските административни, просветни, културни, военни и пр. институции. Редица използвани дотогава турски **административни понятия** се заменят с руски, напр. *санджак*, *каза*, *нахия*, *каймакам*, *мухтар* и др. [История 1991: 28]. За попълване на нужната терминология в първите следосвобожденски години се заема съзнателно от административната лексика от руския език, порядко се разширява семантиката на български думи чрез руския език, като новото им значение има терминологичен характер, напр.: *избор*, *отменям закон*, *бюро* и пр. Критерий за избор на определена лексема е сродният ѝ характер с домашната дума, например между *отмяна* и *отхвърляне* на *законопроект*, се избира първата. Предпочита се заемаването на руски термини вместо приспособяването на домашна лексика. Често между френска и руска заемка се избира руската поради по-голямата ѝ близост с говоримия език [Русинов 1985а: 27], а и вероятно поради русофилски настроения и авторитети.

По време на Руско-турската освободителна война (1877 – 1878) във връзка с необходимостта от разбиране между българските и руските войници по естествен път се създава междинен руско-български език. Значителен брой русизми влизат в употреба, предимно на равнището на речта и в по-редки случаи се интегрират с езиковата система на българския език [Бабов 1978: 123]. Епиграма от 1889 г., публикувана във в. „Напредък“ (Пловдив)¹¹⁵, осмива ненужните и безкритично използваните

¹¹³ *Термини – Потекло на думи – Изрази (Езиковна бариера)*. – Периодическо списание, год. VIII, 1899, кн. 58., 664 – 665.

¹¹⁴ *Чистота в езика*. – Мисъл, год. IV, 1894-5, кн. 7 – 8., 706 – 707.

¹¹⁵ Напредък, бр. 8 от 16 юли 1889.

руски думи и изрази от обикновения български войник. За състоянието на **военната терминология** и за опитите за побългаряването ѝ може да се съди от статията на **Ал. Теодоров-Балан** „Казармата за нашата реч”¹¹⁶. През 1887 г. от страна на българското военно министерство е изработен проект за военен устав с българско „именуване” (т.е. терминология), разпращат се екземпляри от тоя устав и до лица, вещи в българския език. В резултат на това редица русизми се заменят с домашни или новосъздадени българизми. Като отпаднали се посочват такива думи като *шеренга, рядовой, каптенармус, унтерофицер, ружйо, плечо, цеп, прийом, шаг*. Въпреки това някои юнкери и школьники продължават да си служат с русизмите *хребет, скат, овраг, лощина, перевал, промоина, талвег, фарватер, фор-брам-бром-стенга* и пр. Във флотския език положението е „отчаяно”, там е една „холандско-английско-френско-руска каша”. Коментира се опит за побългаряване на морската и техническата терминология от страна на един български учител, който съставя малък речник с няколкостотин думи. В стремежа да разшири своя речник, учителят се обръща към речника на Н. Геров, но не намира такава терминология, а от разговор с български беломорски рибари, „едничките наши природни моряци от Момчилово време”, стига до извода, че те употребяват само гръцки термини.

Направеният кратък преглед на опитите за побългаряване на научната терминология нямаше за цел да изчерпи темата. Действително в следосвобожденския период тази проблематика не е достатъчно добре проучена и се нуждае от специално внимание. Целта на настоящото изследване е да се покажат водещите механизми при формирането на специалната лексика с оглед чистотата на езика в периода на доизграждане на книжовния български език и да се съпоставят с критериите на избор през XX в., когато действат други културни, социални и лингвистични фактори. Статиите, публикувани в специализираните издания, показват как се популяризира пуристичната доктрина и как се отразява в езиковата практика на

¹¹⁶ Българска сбирка, год. XXI, 1915, кн. 9 – 10., 522 – 528.

сътрудниците на тези списания. Голяма част от терминологията с гръцки и латински произход, която се утвърждава като интернационална, навлиза в българския книжовен език чрез руския език. Това обяснява опитите за нейното отхвърляне за сметка на лексика с изконно български произход. Новозаетата лексика постепенно уляга в езиковата практика на специалистите, а оттам и на широкото множество, отпада единствено действително ненужната или неправилно приспособената към свойствата на българския език.

Действието на възрожденската пуристична доктрина през последните две десетилетия на XIX в. е изключително ползотворно за утвърждаването на националния характер на книжовния български език. Резултатите от пуристичната дейност следва да се търсят не в отстраняването на определени нежелани елементи, а във внедряването и охраняването на средства от различни говорни области в книжовноезикова употреба.

Списание „Училищен преглед” като агитационен орган (1901 – 1915)

След преустановяването на издаването на сп. „Български преглед” (1893 – 1900) основен орган за популяризирането на лингвистичните възгледи става сп. „Училищен преглед”, който се издава с финансовото съдействие на Министерството на просвещението. В него се печатат сказките на езиковедското дружество „Българска реч”. В периода между 1903 и 1907 г. Ив. Шишманов е министър на просветата. През 1904 г. той публикува материала „Основите на училищната ми политика и бюджетът за 1904 г.”¹¹⁷. Една от задачите, които си поставя, е възпитаването на младежта в правилно разбиране на „свещеното понятие „отечество”, в патриотизъм далеч от грубия шовинизъм, от „шаячния” патриотизъм, в любов към родната земя, вяра в своя народ, в своята страна, в бъдещето. Във връзка с българския книжовен език езиковата политика се изразява в това „да принудим нашия пръхък, оклоцкан език, да се моделира точно по нашата мисъл, да го направим гъвкав, цветен, гиздав, точен и

¹¹⁷ Училищен преглед, год. IX, 1904, кн. 1–6., 1 – 52.

дълбок, та да служи, както на поета, така и на философа и учения, както на практика, така и на теоретика, както на канцелариите, така и на салоните, както на университетските катедри, така и на парламентарната трибуна”.

В тази подходяща атмосфера българските езиковеди продължават своята работа по обработка и усъвършенстване на българския книжовен език, по запазване на неговия национален облик и чистотата му. Чрез държавния орган те пропагандират своята езикова пуристична доктрина на научни основи. В статията си „Правопис и благозвучие”¹¹⁸ **Б. Цонев** посочва като „дебели синтактични варваризми”, които не биха се появили в езика, „ако бяхме мислили по чисто български”, изрази като *форма на управление, линия на поведение, въз основа на, вследствие на, степен на развитие, образ на живота, предмет на грижа, предмет на любов, рог на изобилие, ореол на славата, логика на действителността, проблясък на жизнеспособност*. Предлага списък „за чист и гладък български език”, в който дългите думи, навлезли с книжовния език, да се заменят с кратки. Прогнозира, че „напук на всички, на които кратките думи им миришат на сръбщина, българската краткост ще надделее”, напр.: *вм. възраст – връст, вм. почитание – почит, вм. изпитание – изпит, вм. коленопоклонение – поклон, вм. спомоществовател – спомощник, вм. естествоизпитател – естественик* и пр. Голяма част от дългите форми, както и някои кратки са нововосъздадени през Възраждането или са старобългаризми, възстановени с помощта на руския език. В този период се утвърждава статутът им в българския книжовен език. При изграждането на нови думи трябва да се предпочитат по-кратки суфикси като *-ален, -атен, -итен, -ичен* *вм. -ателен, -ителен, -ически*. Цитира открити и новоизковани от Ив. Вазов кратки думи като *показно, отхрана, драгостни, захлас, шир, излет*. Ст. Михайловски употребява *свада, закрила, бъдни, наслада, проява, избава, поднова, просвета, ука*. Верен на схващането си за популяризиране на българска езиковедска терминология предлага *вм. фонетика – благозвучие*.

¹¹⁸ Училищен преглед, год. VII, 1902, кн. 2., 92 – 108.

В студията „Слог и говор”¹¹⁹ Ал. Теодоров-Балан също подчертава необходимостта от борба срещу избора на лексика и синтактични средства, които се противопоставят „на добрия, хубавия, българския слог и говор”. „С войната за освобождение ние бяхме забравили да се грижим за езика си; в признателността към руската културна помощ ние стопихме чувството си за самодейност!”. Голяма част от посочените „готовански наляпани чуждици” се преповтарят от предходните му статии, а *възглед и по крайней мере* самият Ал. Теодоров-Балан използва безкритично месец по-рано в бележката си „На моите критикари”. Подчертава, че съществуват агитатори за „побългаряване на българския книжовен език”, които се опират върху резултатите на книжовници от преди Освобождението. „От пуристична страна може да се дойде до крайности: да не остане сиреч ни една чужда дума – да наредим вместо тях все свои. Ала не състои в това *домашиността* на езика...”. Техническите термини могат да останат, както и тези, които придават отсенки на понятията. Право да образува нови думи има всеки, който познава историята на езика и неговата етимология, т.е. филологически подготвените лица. Въвежда езиковедския термин ‘варваризъм’ за категория думи от стилистиката, които са ‘против чистотата на езика’ (следователно под *чуждица* Ал. Теодоров-Балан разбира дума от чужд произход). „Такива са всички ония прогон¹²⁰ вкарани в българския език русизми, против които се работи сега с провинциализми и неологизми. Свикналите с русизмите книжовници викат на противниците им, че русизмите добили вече гражданско право; а противниците се позиват върху друго право – непрестайна работа върху своината и чистотата на езика!”. Студията завършва с разясняване на разбирането на Ал. Теодоров-Балан за пуризма като всеобща борба против варваризми (основно русизми) и заменянето им със средства от диалектите и чрез неологизми (има предвид новоизковани думи и приспособени към българския синтаксис чужди средства). „Той е

¹¹⁹ Училищен преглед, год. IX, 1904, кн. 5., 395 – 425.

¹²⁰ *Прогон* нар. ‘пътека, по която изкарват добитъка на паша’ [Илчев 1998: 404].

грешка против чистотата и яснотата на слога, когато иде като натурник¹²¹. Такъв опак неологизъм се показва особито като *пуризм*, когато се бори против варваризми. И той е оправдан, колчим в езика се е загнездил един индиферентизъм към неговите свойщини, колчим обществото е обладано или от сляпо подражание, от безмитен внос на всякаква стока из чужбина, от безчувствено отношение към основните искания за слог и негови самобитни качества. А такава обхода спрямо българския книжовен език сама буди стремежи към *оправа* на слога във всякой смисъл и със всички средства, каквито дават българските наречия и българската етимология”. Впечатление прави по-широкото разбиране за същността на пуризма, което ще развият десетилетие по-късно в тезисите си учените от Пражката лингвистична школа във връзка с движението за висока езикова култура.

В „Синтактични неправилности от книжовния ни език”¹²² **Л. Милетич** коментира развитието на книжовните езици под влиянието на чуждите езици, при което неусетно се вмъкват множество варваризми, някои от които „хващат дълбок корен” и стават продуктивни типове. По тяхна аналогия по-нататък съзнателно се съставят „несвойствени на българския език форми, и то най-много в областта на синтаксиса”. Подобен синтактичен варваризъм е неправилната употреба на отглаголните съществителни имена и предлозите към тях, привнесено от чуждите езици за по-голяма краткост, вместо домашните синтактични конструкции с „глагол, глагол и пак глагол” (автоцитиране на статията „Един важен недостатък в нашия книжовен стил” от 1894 г.). Това нехайство към „чистотата на българския синтаксис” е проникнало от леката преводна литература и журналистика в педагогическата книжнина и се предава в големи размери на интеллигентното младо поколение. В статията си „Движение в областта на българските суфикси. Суфиксите: -ически, -ичен, -ски, -шки”¹²³ Л. Милетич изказва

¹²¹ *Натурник* нар. ‘натрапник, натрапница’ [Илчев 1998: 286].

¹²² Училищен преглед, год. X, 1905, кн. 6., 521 – 534.

¹²³ Училищен преглед, год. X, 1905, кн. 6., 534 – 545.

мнение, че всяка езикова новост отначало възбужда подозрение за правото си да се вмъкне в езика, за нейната потребност, уместност. С новите думи се свиква по-лесно, за разлика от суфиксите (основни или флексивни). „Да казваш напр. *влак* вместо *трен*, то може с добра воля скоро да се постигне, ала да привикнеш да казваш напр. *заблуда* – *заблуждение*, е вече по-мъчно, и трябва време”.

За да популяризира възгледите на Л. Милетич, Б. Цонев и Ал. Теодоров-Балан за чистотата на езика сред обществениците, които имат интерес към проблемите на образованието, **Ал. Д. Пиронков** публикува статията „Новости в езика ни”¹²⁴. Според бъдещия лексикограф езикът ни не само се чисти, но „като изхвърля стари или чужди думи, та ги заменя с нови – взети из народното ни езиково богатство или пък сковани пак по такъв образец – но и цели изрази, неясни, увехнали или небългарски, се обновяват”. За да защити правото на по-късите форми в българския книжовен език, Ал. Пиронков се позовава на различни критерии – социален (престижен), защитен, прагматичен, естетически и стиловоподборен. Без да конкретизира, обобщава, че „книжовниците вече предпочитат по-кратките форми”. Обяснява действието на закона за аналогията и подчертава, че поради социалния характер на езика, новости в езика се въвеждат трудно. Новите форми са по-къси, по-народни, късотата както в стила, така в отделни думи, е много важно условие, защото при дългия слог се губи енергия, време (докато се произнесе и напише дадена дума), място (на книгата), мастило или се хаби моливът, тебеширът и т.н.¹²⁵ Агитира за освобождаването от дългите и чужди наставки *-ател*, *-ателност*, *-ически* и заменянето им с по-кратки *-ец*, *-ност*, *-ичен*, *-шки*, *-ски*. Въпреки това осъзнава, че не всички думи могат да се съкратят, затова там, където това е невъзможно, препоръчва замяната им с други, взети пак от неизчерпаемото езиково съкровище, или с

¹²⁴ Училищен преглед, год. XIII, 1908, кн. 3., 197 – 209.

¹²⁵ Не може да не се направи съпоставка с аргументацията на част от съвременните български лингвисти и общественици, които агитират обществото за премахването на пълния определителен член при съществителните имена от м.р. ед.ч.

новоизковани. Много от новосъздадените думи са вмъкнати от П. П. Славейков, Ст. Михайловски, Ив. Вазов, Ал. Теодоров-Балан, Л. Милетич, Б. Цонев, но не трябва да се стига до крайност. Говоримият език не търпи дълги думи и не познава такива суфикси като *-ически, -ател, -ение*, затова думи с такива наставки са чужди – повечето заети от руския език (всъщност активни словообразователни модели в старобългарския език). Така логично се стига до основната теза на статията: „ние сме длъжни да чистим езика си от чуждици. За тая цел хора, компетентни в тая област – филолозите и добрите наши писатели – избират гладки и кратки думи – било че ги зимат наготово из народния говор, или че ги творят сами”. За да защити своята теза през аудиторията, Ал. Д. Пиронков се позовава на авторитета на М. Мюлер, като прилага афористичен цитат от него: „книжовният диалект е председател на конгрес, на който членовете са отделните други наречия”. Използва също така каламбури като „по крайне мере той будто би, че ще се съгласи” и „тази персона страшно ме шокира със своята сервилност”, на което противопоставя Алеко-Константиновото „Абе кажи си български, да те разбере цял свят”. В народните песни не се срещат думи като *първоначално, господствува, изменявам, поучение, поетически, човек, ерудиция, интелектуален, рационален, персонификация, ситуация*. Мнозина писатели продължават да бъдат нехайни към живата българска реч, особено в преводната книжнина. В бележка под линия прави уговорка, че не всички думи могат да се заменят с български, напр. *ангел, история, поща, поезия, естетика, елемент, дипломация* и мн. др. По-народно и по-кратко е да се казва и пише *вм. дванадесет – дванайсет, вм. тринадесет – тринайсет*.

В периода от 1912 до 1918 г. България участва последователно в три войни, по времето на които национализмът в образованието целенасочено се усилва чрез изучаването на най-хубавите патриотични песни и стихотворения, описания на българската природа, спомени за минали борби и подвизи и пр. и все пак остава в разумните и полезни граници. Така например в

статията „Народност“¹²⁶ Ал. Теодоров-Балан препоръчва избягването на чуждицата *националност*, очертава необходимостта от по-широко разбиране на народността, която се смята за шовинизъм, а всъщност трябва да се разбира като защита на ония качества, „под които сме общество обособено за българска култура“. През 1915 г. се провежда конференция на учителите по български език¹²⁷, на която лингвистът посочва една от главните задачи на учителя по роден език – да развива у учениците усет към българската реч. Самият той година по-рано дава насоки как да бъде постигнато това в „Един учебен час по български език“¹²⁸. В статията насочва и към свои материали, посветени на чистотата на езика.

В рецензия върху „Пълен българо-английски речник“ на **К. Стефанов**¹²⁹ **Ст. Младенов** изказва твърдение, че все още не е напълно установено кои български думи трябва да се смятат за общобългарски. Акцентира върху опита за обяснение на някои редки и хубави български думи като *гластурец*, *горуха*, *гришка*, *бливница* и обобщава, че „малко мъчно се прокарват нови думи от съставители на речници и от чистачи на езика като заслужилия иначе д-р Иванчо Андреов Богоров“. Турските думи като *адет*, *аздисвам*, *айран*, *аманет*, *амбар* и пр. са отбелязани със специален знак (t).

От цитираните статии на българските професори Б. Цонев, Ал. Теодоров-Балан и Л. Милетич, както и на техния ученик Ал. Д. Пиронков става ясно, че в теоретичните си постановки (които са част от лекционните им курсове в Софийския университет) учените продължават да насърчават разграничаването на българския книжовен език от руския език чрез предпочитането на по-кратки словообразователни типове и конструкции, присъщи на говорите. Подвластни на пуристичната

¹²⁶ Училищен преглед, год. XIX, 1915 кн. 7 – 8, 291 – 304.

¹²⁷ *Из просветно-културното дело у нас. Конференция на учителите по български език.* – Училищен преглед, год. XIX, 1915, кн. 9 – 10, 470 – 471.

¹²⁸ Училищен преглед, год. XIX, 1914, кн. 6, 1 – 15, неофициален отдел.

¹²⁹ Училищен преглед, год. XIX, 1914, кн. 1 – 2, 111 – 116.

си доктрина, лингвистите обявяват за солецизми и варваризми редица езикови явления, които обогатяват в синтактично, лексикално-семантично и стилистично отношение българския книжовен език, напр. *предложно-именните конструкции, лексико-морфологичното диференциране на лексеми*, завършващи на *-ичен* и *-ически*. Впечатление прави, че „добрите образци“, т.е. по-старите писатели, които имат утвърден авторитет сред българското общество, поддържат тези принципи за национализация на езика. Материалите имат за цел да въздействат върху хората, формиращи езиковия вкус у подрастващите – учителите, студентите, училищните директори и инспектори и др. лица, пряко свързани с образователния процес в страната.

Популяризиране на препоръките чрез списание „Българска реч“ (1921)

През 1910 г. Българското книжовно дружество се преустройва в Българска академия на науките. Преустановява се издаването на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ (1870 – 1910). Органи на Академията стават „Списание на Българската академия на науките“ (1911 – 1950) и „Сборник на Българската академия на науките“ (1913 – 1949). По-голямата част от езиковедските трудове през този период са посветени на проучването на българските езикови паметници (текстове и анализи), на старобългарския език, историята на българския език, българската етимология, топонимия и ономастика, българската текстология и стихознанието, славянското и индоевропейското езикознание¹³⁰. Проблемите на съвременния български книжовен език засягат главно правописа и някои граматични постановки. Чистотата на езика не е обект на самостоятелно научно изследване в специализираните лингвистични издания, но присъства като отделни езикови прояви и коментари в самите научни текстове¹³¹.

¹³⁰ Вж. библиографско описание в сп. *Български език*, год. XIX, 1969, кн. 6, 592 – 609.

¹³¹ Вж. напр. бележките на Ст. Младенов върху езика на *Един опит за*

С преустановяване на издаването на сп. „Училищен преглед” в периода от 1915 до 1920 г. се създава необходимост от организиране на ново издание, което да посочва „що е право и що е криво в нашия книжовен език”, т.е. да пропагандира лингвистичните възгледи. Така се появява сп. „Българска реч” (1921) с редакторски колектив С. Аргиров, С. Младенов, Ал. Теодоров-Балан и Б. Цонев. Преди да излезе първият брой на списанието, лингвистите публикуват няколко материала в други вестници и списания с различна читателска аудитория, за да насочат общественото внимание към проблема за чистотата на езика.

В уводната статия „Към правилна българска реч”¹³² се търси емоционалното въздействие върху читателите, като се призовава към единство на всички български синове за борба със злото, което хваща корен, обзема всички и се обръща в „рана-живеница” в „нашия беден език”, „измъчван и външно, и вътрешно – и правописно, и стилно”. Веднага след това следва „Нашият план или програма”¹³³, откъдето става ясно, че по полски и чешки образец работата на българските лингвисти се състои в създаването на книжовен език от живите говори. За целта се разкрива отношението между говоримата и писмената реч, разглежда се влиянието на отделни книжовни среди и писатели, разискват се словообразуването и употребата на думи и форми, коментира се отрицателното влияние на училището върху усета за език, насочва се общественото внимание към усилията, борбите и средствата за опазването на езика на други по-високо културни народи. В статията „Герой” или херой?”¹³⁴ Ст. Младенов коментира, че списание „Българска реч” не защитава крайни схващания и не се обявява срещу безогледно чистене на всички чужди думи, особено към „всеобщо приети като научни термини”, които „са хванали дълбоки корени в езиците на всички речи народни” (с изключение на маджарите и чехите). Чрез

български земеписен речник. – Списание на Българската академия на науките, 1923, кн. 17., 114 – 131.

¹³² Българска реч, год I, 1921, кн. 1 – 2, 1 – 3.

¹³³ Българска реч, год I, 1921, кн. 1 – 2, 3 – 5.

¹³⁴ Българска реч, год I, 1921, кн. 1 – 2, 25 – 27.

научно обосновани доводи предлага да се замени порусената форма на гърцизма *герой* с *херой*, като най-добре е и двете да се заменят с българизма *юнак*; *ветрило* се предпочита пред *елпезе* и *евантайл* („Елпезе – евантайл – ветрило”¹³⁵). В „Кура – курорт”¹³⁶ се дава предпочитание на неологизмите *летовище*, *лековище*, *здравище* като вид езиково цензуриране (вж. също „Летувач, летовище”¹³⁷ на Ал. Теодоров-Балан). В статията „Право на гражданство”¹³⁸ Ал. Теодоров-Балан настоява за проверка на даденото някога „право на гражданство” на чужди думи и изрази в езика на българското образование и книжнина като *спор*, *кошмар*, *етаж*, *схождам се*, *ровя се* (вж. също „Кошмар”¹³⁹). Чрез теоретичните си постановки българските лингвисти искат да внушат на обществото, че няма основание изразните средства от живите говори да се определят като „дълбоки провинциализми” („Интерес и грижи за българския книжовен език”¹⁴⁰).

Издаването на сп. „Българска реч” се преустановява след едногодишно съществуване. В стремежа си да устройват и усъвършенстват българския книжовен език езиковедите пропускат факта, че през 20-те години на XX в. той е достатъчно добре нормативно уреден и обществено усвоен, книжовноезиковото се противопоставя на диалектното, затова опитите за въвеждане на средства от говорите са обречени на неуспех и предизвикват гневни реакции, особено от страна на по-младото поколение писатели, журналисти, дори филолози. Неслучайно най-ожесточената полемика от страниците на сп. „Българска реч” е именно с редактора на **литературен лист** „Развигор” **Ал. Балабанов** – основателя на Катедрата по класическа филология в Софийския университет. Освен това чуждите думи продължават да имат висок социален престиж. Слабият обществен интерес води до финансови затруднения за поддържане на списанието поради липсата на

¹³⁵ Българска реч, год I, 1921, кн. 5 – 6, 87 – 89.

¹³⁶ Българска реч, год I, 1921, кн. 3 – 4, 59 – 60.

¹³⁷ Българска реч, год I, 1921, кн. 5 – 6, 90 – 93.

¹³⁸ Българска реч, год I, 1921, кн. 5 – 6, 77 – 80.

¹³⁹ Българска реч, год I, 1921, кн. 5 – 6, 83 – 87.

¹⁴⁰ Българска реч, год I, 1921, кн. 7, 98 – 103.

спомоществователи. Към това се прибавя и фактът, че управляващата земеделска партия не подкрепя лингвистичния проект. Изострените отношения между правителството на Ал. Стамболийски в периода 1921 – 1923 г. и университетските преподаватели предопределя краткия живот на сп. „Българска реч“ (1921). В резултат на редица обществено-културни, стопански и политически фактори през следващите години проблемът за чистотата на езика обаче ще занимава все повече широката общественост, което ще доведе до необходимостта от появата на нов орган на движението за чист български език – сп. „Родна реч“ (1927 – 1943).

Пуристичната доктрина на списание „Родна реч“ (1923 – 1939)

Подходяща атмосфера за организиране на пуристично движение със съдействието на Министерството на просвещението (т.е. като част от държавната политика) се създава едва след деветоюнския преврат (1923), когато на власт идват националистически и прозападно ориентирани партии и формации. Проблемът за чистотата на езика все повече придобива идеологическа окраска и това добре се осъзнава и използва от българските езиковеди в лингвистичната им пропаганда. През 1924 г. Ст. Младенов възобновява опитите си за организиране на орган, който да се занимава с езиковата чистота. В сп. „Училищен преглед“ се отделя място за рубриката „Страници за български език“. Първата статия с това заглавие¹⁴¹ българският езиковед публикува с мото, което е цитат от текст на Ив. Вазов: „Всяко нововъведение в живота ни влачи подире си рой чужди думи в езика, и той, сиромашът, ги гълта, усвоява, обогатява се, оварварява се. Научихме българина да си троши езика и задръстя паметта без нужда ... взехме руските думи: *упрек* (вместо *укор*, *натякване*), *намеквам* (!) (вместо *загатвам*, *подхвърлям*), *прицелвам се*, вместо *луча*, *меря* ... И стотина

¹⁴¹ Училищен преглед, год. XXIX, 1924, кн. 4., 300 – 303.

такива”¹⁴². Позоваването на словата на покойния вече общопризнат за патриарх на българската литература деец не е случайно. След Първата световна война текстовете на Ив. Вазов отново стават актуални вследствие на изострената чувствителност на българското общество към родното. Ст. Младенов умело използва политическата обстановка в България и нагласите на голяма част от интелигенцията. В същинския текст става ясно, че основно русизмите са тези, които „оварваряват” книжовния език. „И любопитно е да се гледа и да се слуша как най-големи политически противници на някогашна или на днешна Русия си служат постоянно с най-дебели и съвсем непотребни русизми, вместо които нашият език отдавна си има хубави чисто-български думи”. С тези думи езиковедът съвсем съзнателно се стреми да предизвика емоционална реакция у българските общественици. Според Ст. Младенов редакторът носи „главната нравствена отговорност за правилност и чистота на езика”. Отново изразява необходимостта от отделно списание, подобно на чешкото „*Naše řeč*” или на полското „*Język polski*”, в което да се обръща внимание върху езиковите и стилите грешки на известни български автори. Това ще бъде полезно за цялото българско общество и особено за учителството. Българският лингвист напълно адекватно отчита влиянието на езика на водещия елит върху широкото множество. Дава пример с млад селянин от Никополско, който настоява да се различават градските и офицерските *перчатки* от простите *ръкавици* (чуждата дума селянинът я научава от говора на офицерите, докато служи войник). Накрая завършва с призива „Нека тачим народния си език и нека го пазим чист от всякакви непотребни чуждици!”.

Своята езикова пропаганда Ст. Младенов продължава във втората си едноименна статия¹⁴³. Използва примери от най-четените по това време периодични издания – партийните и колективните органи в „Мир”, в. „Демократически сговор”, в.

¹⁴² В *електрически трамвай*. – Българска сбирка, год. VIII, 1901, кн. 3., 154.

¹⁴³ Училищен преглед, год. XXIX, 1924, кн. 7 и 8, 614 – 627.

„Пряпорец”, в. „Радикал”, в. „Слово” и в. „Съзнание”. За търсенето на подходящи български съответствия на русизмите цитира речниковите рубрики на добре познатите от българското общество двуезични речници на Г. Кърджиев (Пълен руско-български речник, София, 1893, 470 с.), Д. Благоев и Миндов (Пълен руско-български речник. Съставили по Дал, Макаров, Павловски и др. Д. Благоев и Г. Миндов, София, 1914) и П. Гъбюв (Пълен руско-български речник, В. Търново, 1900, 795 с.). По този начин лингвистът показва как на практика трябва да се работи с лексикографските пособия при избор на подходящи средства. Предлага редица замени на латински думи и галицизми с български съответствия като *вм. намек – загатване, подгатване, подхвърляне, подмятане, вм. пасажери – пътници, вм. виола, фиалка – теменуга, вм. фатален – съдбоносен, злобен, злочест, злополучен, пакостен, вм. пепиниера – разсадник, вм. серия – редица, вм. вибрации – трептения* и мн.др. Интересен е коментарът към последната двойка лексеми. Отбелязва, че чуждата дума придобива интернационален характер. „Ала все пак по-хубаво щеше да бъде, ако в български вестник на неспециалисти българи се кажеше *трептения* вместо *вибрации*: при слабото разпространение на класическото образование у нас повечето от читателите на в. „Мир” ще трябва да четат статиите с речник на чуждите думи в ръка! Какъв разум има в това?”. Става въпрос за стилово диференцирана употреба на чуждите и домашните думи, т.е. налице е смяна на водещия пуристичен критерий от националнозащитен към стиловоподборен. Статията завършва с Паисиевия призив „Знай свой род и език”, който става мотото на сп. „Родна реч” и се изписва на корицата му.

Тези две статии, заедно с други материали, които имат пряко или косвено отношение към въпроса за чистотата на езика, са своеобразна обществена подготовка за появата на по-траен орган. Например в рецензията от Ст. Младенов на „Неправилно писане. Петко Колев Гъбев. Велико Търново 1923”¹⁴⁴ се коментира употребата на чуждите думи в езика на повечето

¹⁴⁴ Училищен преглед, год. XXIX, 1924, кн. 2-3, 189 – 194.

български писатели и преводачи. Статията „Хумористичният слог на А. Константинов“¹⁴⁵ от **Р. П. (Р. Пухлев)** засяга проблема за степента на допустимост на чуждите елементи в езика. В статията си „Характерни особености в езика и стила на Ст. Михайловски“¹⁴⁶ Ст. Попвасилев разглежда отношението на българския писател към живите говори и преди всичко към родния му еленски говор и към употребата на чужди думи (завършва с призива „Първата длъжност на оня, който пише по български, е да бъде българоведец!“). Публикувани са бележки относно новоприетия закон за финансово поощрение на родната литература и родното изкуство.

Сп. „Родна реч“ (1927 – 1943) е плод на целенасочена активна организационна и популяризаторска дейност от страна на българските лингвисти в продължение на няколко десетилетия. Списанието е създадено по западноевропейски (основно полски и чешки) образец¹⁴⁷. По-късната му поява се дължи на липсата на постоянно съдействие от страна на държавата, без чиято подкрепа реализацията на такъв проект се оказва почти невъзможна. За разлика от своите първообрази, българското списание „за въздействие върху националната езикова практика“ се издава без особена обществена подкрепа, освен тази на своите сътрудници, и без участието на тогавашната Академия на науките [Георгиева 1981: 311]. Материалите са организирани в рубриките „Общи статии“, „Как не трябва да се говори и пише български“, „Вести и оценки“, „Питания и отговори“ и „Книгопис“. Тази структура се оказва универсална за списания от такъв характер, издавани по същото време в други страни. Когато се прави оценка на дейността на редакторите на списание „Родна реч“ Ст. Младенов и Ст. Попвасилев по отношение на чистотата на езика през първите три години от издаването на списанието, трябва да се имат предвид няколко фактора.

¹⁴⁵ Училищен преглед, год. XXIX, 1924, кн. 7 и 8, 587 – 613 [за авторството вж. Богданов 1989: 399].

¹⁴⁶ Училищен преглед, год. XXXII, 1927, кн. 7, 1090 – 1104.

¹⁴⁷ *Да опознаем езика си (нашата програма)*. – Родна реч, год. I, 1927, кн. 1, 5 – 6.

Първо, интернационалният характер на редица заемки от френския език, както и на лексиката на гръко-латинска основа тепърва се утвърждава в някои западноевропейски държави, тъй като по същото време се водят спорове около тяхното (не)приемане в книжовните езици.

Второ, в рубриката „Как не трябва да се говори и пише български” Ст. Младенов ексерпира примерите си от най-четените и най-добре списваните по това време вестници, които същевременно са и политически органи – в. „Мир” и в. „Радикал”. Това придава определена политико-идеологическа окраска на явлението.

Трето, когато нормите на книжовния език (включително и лексикалните) са до голяма степен изградени, чистотата на българския език се превръща в стилистичен проблем и засяга разпределянето на лексиката с различен произход в стиловите регистри. Ст. Младенов настоява чуждите думи да напуснат масовото пространство, тъй като „десетките или стотините хиляди читатели на българските вестници не са длъжни да знаят латински и френски, за да разбират писаното от българи божем на български език”¹⁴⁸. Общоприетите термини обаче могат да останат като неутрални средства на научния стил, напр. *афект*¹⁴⁹. Сътрудниците на различните вестници и списания следва да се съобразяват с компетенцията на аудиторията. Ст. Младенов критикува дословното предаване на френски думи с български букви в статия на д-р Арифев, публикувана във в. „Мир”, която описва устройството на човешкото ухо¹⁵⁰, напр. вм. *мембрана ретикюлер – мрежеста ципа, мрежовидна ципа*. Това спомага за оформянето на лексикалните регистри на научния и научнопопулярния стил.

Четвърто, при замяната на определено чуждо изразно средство с българско Ст. Младенов се позовава на конкретен пример от езиковата практика, т.е. за определена чужда лексема с конкретно реализирано значение се предлага друга лексема със

¹⁴⁸ Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 2, 79.

¹⁴⁹ Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 3, 124.

¹⁵⁰ Родна реч, год. III, 1929/30, кн. 1, 39.

същото значение, *вм. болшинство – мнозинство, вм. меншество – малцинство*¹⁵¹ („нова редица от известния „Сборник за народни умотворения“), *вм. модус – начин* („ще се намери модус“)¹⁵² и т.н. Като извежда етимологията на редица чужди лексеми, Ст. Младенов насочва общественото внимание към тавтологични изрази, които се получават при комбинацията между чужди и домашни думи, напр.: *вм. ситуация – положение* („ситуацията на положението“), *вм. фатален – съдбоносен, злокобен, кобен* („фаталност на съдбата“), *вм. база – основа* („основна база“), *вм. еволюция – развитие* („еволюция на развитието“)¹⁵³.

Пето, някои от предложенията имат по-скоро игрив характер, напр. при замяната на *агонизирам с бера душа* („Болшевизмът агонизира“)¹⁵⁴ става въпрос и за политическа закачка и подсилване на търсения ефект чрез устойчивото словосъчетание (обикнат похват от българските журналисти след 1989 г. като търсено стилопонижаващо средство). Подобно желание за дискредитиране по идеологически причини е езиковата критика на Ст. Младенов „Една българска книга, написана тъкмо тъй, както не трябва да се пише (Ив. Радославов – „Идеи и критика““)¹⁵⁵.

Шесто, редакторите и сътрудниците на списанието използват и някои основни техники за манипулиране на общественото мнение. Така например веднага след програмната статия на списанието е поместен езиковедският етюд на Ал. Теодоров-Балан „Любов за родна реч“¹⁵⁶, който цели да

¹⁵¹ Става въпрос за стилистични грешки, следователно замяната не е несъстоятелна, както твърди М. Москов [Москов 1958: 99]. Отделно стои въпросът доколко това е пуризм.

¹⁵² Родна реч, год. III, 1929/30, кн. 1, 38.

¹⁵³ Примерите са от списание „Родна реч“, год. I, 1927/8, кн. 1, 31 – 39. Отделно стои въпросът, че не е задължително дадена дума да бъде заета заедно с основното си значение. Личните ми наблюдения показват, че из медийното пространство подобни стилистични грешки се чуват все по-често и днес, и то от високообразовани личности с авторитет.

¹⁵⁴ Родна реч, год. I, 1927/8 кн. 1, 39.

¹⁵⁵ Родна реч, год. I, 1929/30, кн. 2, 93 – 96.

¹⁵⁶ Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 1, 7 – 15.

предизвика емоционално въздействие у читателите, като коментира болезнения въпрос за асимилирането на кримските, бесарабските, влашките, банатските и тимочко-моравските българи и критикува съвременниците си, че не обичат родния си език и не се грижат достатъчно за него. Освен това чистотата на езика става основен критерий за стойността на художественото произведение. Редица статии от Ст. Младенов¹⁵⁷ и Ст. Попвасилев¹⁵⁸ създават илюзията, че млади и стари писатели и преводачи се стремят да използват „неизчерпаемите съкровища на българските народни говори”. Езиковите експерименти на Ч. Мутафов, от друга страна, са оценени като „Езикови прищявки”¹⁵⁹. Системното преповтаряне на пуристичната субституция и прибавянето на допълнителни аргументи за отстраняването на нежеланите чужди елементи също са част от лингвистичната пропаганда¹⁶⁰, същевременно е индекс за честотата на тяхната употреба. Показателно е изписването на следния надпис на самостоятелна страница в края на втората година: „Първа и втора годишнини от „Родна реч” са напълно изчерпани”.

От направения кратък преглед на статиите на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев, посветени на чистотата на езика от първите три години на сп. „Родна реч”, става ясно, че дейността, с която се захващат лингвистите, е оправдана, необходима, добре мотивирана и организирана. През първите три години от издаването на списанието са коментирани над 50 заемки, по-

¹⁵⁷ *Бележки за езика на някои нови български писатели.* – Родна реч, год. III, 1929/30, кн. 1, 11 – 16 (за езика на Ф. Попова – Мутафова, Вл. Полянов и Г. Караиванов).

¹⁵⁸ *Езиковите завети на Ив. Вазов.* – Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 2, 57 – 64; *Битови и езикови ценности у Т. Г. Влайков.* – Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 2, 101 – 107.

¹⁵⁹ **Т. Хр. Дашков.** *Езикови прищявки.* – Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 3, 111 – 114.

¹⁶⁰ **Ст. Попвасилев.** *Срещу кои чужди думи въстава „Родна реч”.* – Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 4, 176 – 179; **Ст. Младенов.** *Златната средина: в употреба на чужди и старинни думи.* – Родна реч, год. III, 1929/30, кн. 1, 36 – 41.

голямата част от които имат предимно френски, латински и гръцки произход, усвоени в българския език чрез руски, френски или немски език. Впечатление прави, че 1/5 от коментираните „чуждици“ са съществителни имена със суфикс *-ция* (*еволуция, ситуация, корупция, колекция, корекция, провокация, гаранция, нация, генерация*), както и глаголи и отглаголни съществителни имена на *-ира-* (*дезорганизирам, провокирам, агонизира, реализирам, алузирам, протезирам, аргументирам, аплодирам, неглижиране*). Активизирането на новите словообразователни модели и зачестилата им (често и неправилна) употреба в периодичния печат, предназначен за по-широката аудитория, действително създава условия за изтласкване на вече утвърдена в практиката българска лексика. Само малка част от посочените заемки понастоящем принадлежи към книжния стилистичен пласт, което може да се обясни с повишаването на общото ниво на образование на българското общество и културното влияние на западноевропейските страни през последните двадесет години.

В списанието се поместват и статии на сътрудници, които нямат лингвистично образование, материалите им могат да бъдат определени единствено като **езиков популизъм**. Така например историкът **Ив. Кепов** (един от основателите на Радикалдемократическата партия) обнародва списък с непотребни чуждици, в който са поместени дори и лични имена като *Маруся, Маня, Аня, Жорж, Лиза*¹⁶¹; етнографът **А. П. Стоилов (А. Попстоилов)** дава предписание за „Преименуване на помашки селища в Дьовленско“¹⁶², философът **д-р Н. Шейтанов** предлага „Закон против чуждиците“¹⁶³. Не без значение е и връзката на първите двама с освободителните борби в Македония.

Статиите, бележките, коментарите за чистотата на езика, публикувани в сп. „Родна реч“ в периода между 1931 и 1939 г., имат разнолик и широкоаспектен характер, което показва известна свобода при интерпретиране на понятието. Освен с

¹⁶¹ Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 4, 179 – 180.

¹⁶² Родна реч, год. I, 1927/8, кн. 5, 204 – 205.

¹⁶³ Родна реч, год. I, 1929/30, кн. 5, 227 – 229.

лексикалната чистота редакторите („уредниците“) и сътрудниците се занимават и с най-често срещаните граматични грешки в писмената и устната езикова практика на интелигенцията, което дава ценна информация за действителното състояние на нормите и тяхното усвояване, напр. употребата на звателния падеж, членните форми, притежателните и възвратно-притежателните местоимения, формите за учтивост и т.н. Обръща се внимание и на чести правописни, синтактични, стилистични и пр. неточности. В рубриката „Общи статии“ продължават да се публикуват езиковедските етюди на Ал. Теодоров-Балан „Любов за родна реч“¹⁶⁴, „Борба за език“¹⁶⁵ (продължение на недооценените от страна на редакторите изследвания „Брулени листи за български език“, след като публикуването им в сп. „Училищен преглед“ се преустановява) и други материали. Обнародват се езиковите бележки на писателя **К. Мутафов** под общото заглавие „Езикова безпътица“¹⁶⁶, редица статии с призивен характер като „Пазете езика!“¹⁶⁷ от **Ив. Кепов**, „Разпятие на езика ни“¹⁶⁸ от **Н. Кънев**, „Страдалци заради родна просвета и родна реч“¹⁶⁹ от **К. Крачунов**, „Родният език и радиото“¹⁷⁰ от **проф. Т. Ст. Томов**, „Българската книга в опасност“¹⁷¹ от **К. Христов**, „Езикова немара“¹⁷² от **М. Ев. Дабева**, „За чуждопоклонството“¹⁷³ на **В. Савов** и мн. др. **Т. Г. Влайков** в статията „Българският писател и неговият език“¹⁷⁴ отпраща основно изискване към писателя да пише на чист език,

¹⁶⁴ Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 1, 3 – 9.

¹⁶⁵ Родна реч, год. VII, 1933/4, кн. 5, 201 – 202; год. VIII, 1934/5, кн. 1, 33 – 35, кн. 2, 71 – 75; кн. 3, 125 – 130; год. IX, 1935/6, кн. 2, 68-70, кн. 5, 214 – 218.

¹⁶⁶ Родна реч, год. XI, 1935/6, кн. 2, 64 – 66, кн. 3, 116 – 118.

¹⁶⁷ Родна реч, год. V, 1930/1, кн. 3, 105 – 106.

¹⁶⁸ Родна реч, год. IX, 1933/4, кн. 4, 175 – 178.

¹⁶⁹ Родна реч, год. X, 1934/5, кн. 5, 210 – 213.

¹⁷⁰ Родна реч, год. XII, 1936/7, кн. 1, 6 – 10.

¹⁷¹ Родна реч, год. XII, 1936/7, кн. 2, 57 – 59.

¹⁷² Родна реч, год. X, 1934/5, кн. 4-5, 185 – 186.

¹⁷³ Родна реч, год. IV, 1929/30, кн. 3, 160 – 163.

¹⁷⁴ Родна реч, год. XII, 1936/7, кн. 3, 331 – 335.

което означава ни едно творение, книга да „няма чуждици, няма чужди думи и чужди обрати и изрази”. И продължава с посочването на създателите на такива чисти текстови образци – П. Р. Славейков, Л. Каравелов (с изключение на някои употребени от него русизми), Хр. Ботев, П. П. Славейков, П. Тодоров, в по-ново време Ел. Пелин и Й. Йовков. Освен чист, езикът на художествените произведения трябва да бъде и „народен”, което означава да съдържа повече думи от „живия народен език”.

В рубриката „Вести и оценки” интерес представлява обявяването на „Конкурси за най-хубави български думи (предложение)”¹⁷⁵ от **д-р Н. Шейтанов** по подражание на някои европейски държави (Германия, Чехия). Търсят се кратки и изразителни български заместници на чуждиците *дъмлинг, футбол, скаут, ски, тимове, аероплан, аеродрум, авиатор, тонфилм, високоговорител* и *куруц шлус*. На конкурса се отзовават само двама читатели¹⁷⁶. **П. Д. Кършев** от с. Миндя, Еленско предлага *вм. дъмлинг – натиск, вм. авиатор – полетник, летец, вм. аеродрум – полетище, вм. футбол – топник, вм. тимове – двотопници*. **Хр. Д. Христов** от с. Долно Сахране, Казанлъшко дава следните заместници на чуждици: *вм. авиатор – летар, вм. аеродрум – летище, летилище, вм. аероплан – летало, вм. футбол – ритнитопка, вм. гол – ударник, вм. ски – плъзган или плъзник, вм. антена – жичник, вм. тонфилм – бегазвук*. Въпреки че се обявява продължение на конкурса, не се публикуват повече резултати, което за пореден път доказва нежеланието на българското общество да заменя чужди думи, широко навлезли в говорната практика, с новоизковани неологизми.

В рубриката „Питания и отговори” се дава отговор на важни въпроси като този на студента по германска филология **М. Мехлемов** дали е вярна мисълта на Хердер, че „словното богатство и чистотата на един език стоят в обратно отношение

¹⁷⁵ Родна реч, год. IV, 1929/30, кн. 3, 140 – 141.

¹⁷⁶ **Ст. П. В.** *Конкурсът на „Родна реч”*. – Родна реч, год. IV, 1929/30, кн. 5, 235.

помежду си”¹⁷⁷. Често интерес представлява отношението между книжовния език и диалектите¹⁷⁸. Популяризират се нормативни документи, например в бележката „Грижи за българския език”¹⁷⁹ **Ст. Попвасилев** коментира заповед на Министерството на просвещението от 23.11.1934 г. (малко след деветнадесетомайския преврат, когато на власт идват националистически формации), в която всички училищни инспектори, училищни директори и учители се заставят да открият безграмотно написани надписи и да убедят (вкл. със съдействието на полицията) началниците на учрежденията или заведенията да коригират неточностите. Освен това всички чиновници следва „да залягат за хубава и чиста българска реч, да се грижат всичко, що излиза изпод перото на българския чиновник, да бъде български написано, както при избора на думите, така и в стилно и правописно отношение”.

Разноликият характер на материалите, посветени на чистотата на езика, до голяма степен може да се обясни с бележката на Ст. Младенов „Защо в „Родна реч” няма отдел: как трябва да се говори и пише български?”¹⁸⁰. Според учения „не е работа на граматичите и филолозите да ни учат как да говорим на своя роден език. ... Филолозите и граматичите не са законодатели на езика, те могат и са длъжни да бъдат ... разумни любослови, ревностни любители на хубавото родно слово, та да напомнят за нашето езиково богатство на всички „отцеругатели” и чуждопоклонници, каквито у нас са се narodили премного, колкото не бива да ги има”. Пуризмът, разбираан като желание за опазване на родни елементи, е съставна част от културната обработка на езика и е стилистичен проблем. Той се проявява последователно в рубриката „Как не трябва да се говори и пише български”, списвана изключително от филолози – предимно от

¹⁷⁷ **Ст. П. Василев.** *Словно богатство и езикова чистота.* – Родна реч, год. V, 1930/1, кн. 1, 50 – 51.

¹⁷⁸ „*Литературен език и народни говори („наречия”).* – Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 2, 174 – 176; *Без народни говори няма литературен език.* – Родна реч, год. XI, 1937/8, кн. 5, 229 – 230.

¹⁷⁹ Родна реч, год. VIII, 1934/5, кн. 3-4, 113 – 116.

¹⁸⁰ Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 1, 35 – 36.

Ст. Младенов, също така от Г. Кацаров и Ст. Попвасилев, единични бележки се обнародват от В. Бешевлиев, Т. Васильов, Р. Русев и Д. Цветков.

Обвинен в пристрастие към в. „Мир” и в. „Радикал”¹⁸¹, Ст. Младенов разширява източниците си на езикови нередности. Цитира чуждици от националистичното сп. „Отец Паисий”, от столичните в. „Зора”, сп. „Литературен глас”, в. „Заря”, в. „Утро”, от провинциалните вестници – свогенския „Будилник”, плевенския „Северно ехо” и пр. Екскерпира материал от популярни книги, вж. напр. бележките „Един роман от българин в чуждинско лъжеиме”¹⁸², „Не „масонство, нито „франкмасонство”, а („свободно”) зидарство”¹⁸³ и пр. Едни от най-нежеланите чуждици са латинизмите и русизмите *вм. прогрес – напредък*, *вм. модус – начин*, *вм. дефект – недостатък*, *вм. инициатива – почин*, *вм. кореспондент – дописник*, *вм. контакт – допир*, *досег*, *вм. примитивен – първобитен*; *вм. комунике – съобщение*; *вм. приюм, прием – похват*, *вм. неудача – неуспех* и пр. Предлага се заместването на някои чужди думи, изразяващи роднински отношения, като *племенник – братанец* или *сестринец*, *балдъза – свеска, свестка*.

Към познатите примери от предходното десетилетие, съдържащи немския суфикс *-ира*, се добавя значително количество лексика с предложение за замяна: *вм. кореспондирам – съответствам, отговарям*, *вм. доминира – господства, владее*, *вм. третира – гледам болен, отнасям се към някого*, *вм. сервира – поднасят*, *вм. консолидирам – заякчавам, заздравявам, затвърдявам, укрепявам*, *вм. респектирам – уважавам, почитам*, *вм. реагира – противодействия* и др. От този суфикс се получават „френско-немско-български и маймунски глагол” *калкулирам*, „френско-немско-българско чудовище” *пресирано*, който се схваща като вулгаризъм от широкото множество, „турско-френско-немско изчадие” *басирам*. Когато е

¹⁸¹ Езикът на в. „Мир” и на някои негови сътрудници. – Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 3, 153 – 156.

¹⁸² Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 4-5, 215 – 226.

¹⁸³ Родна реч, год. VII, 1933/4, кн. 1, 33 – 34.

невъзможно заместването с българска дума, се препоръчва използването на суфикс *-ува* (вм. *обискирам* – *обискувам*, *претърсвам*, но вм. *рискувам* – *застрашавам*, вм. *атакувам* (от фр.) – *нападам*).

Подобно е отношението към суфикса *-ция* (вм. *концепция* – *схващане*, вм. *колаборация* – *сътрудничество*, вм. *дефиниция* – *определение*, вм. *илюстрация* – *изображение*, вм. *цивилизация* – *образованост*, вм. *амбиция* – *честолюбие*, *честолюбивост*, вм. *акция* – *поръчителство*, *обезпечение*, *дейност*, вм. *декларация* – *изявление* и мн.др.). Впечатление прави, че голяма част от лексиката с латински произход се усвоява или утвърждава чрез немския език, който набира популярност сред по-широк кръг от интелигенти особено по време и непосредствено след Първата световна война. Голяма част от пуристичната субституция има руски произход.

Чрез критика върху писмената и говорната практика на определени социални слоеве Ст. Младенов прави опит да ангажира общественото внимание към чистотата на езика, тъй като тези слоеве оказват съществено влияние върху езика на широкото множество. Един от най-коментираните е езикът на **медиците** (вж. „Езикът на българските лекари”¹⁸⁴, „Шарена сбирка от лекарски чуждици”¹⁸⁵, „Български названия в анатомия на човека”¹⁸⁶), **журналистите, писателите и преводачите** („Лошият пример на столичните „журналисти” и „публицисти”¹⁸⁷, „Чуждопоклонство и вън от столичните вестници”¹⁸⁸, „Няколко непотребни чуждици в един сборник разкази на хубав български език”¹⁸⁹), **юристите** („Пак против преголямата слабост на българските правници към чуждите думи”¹⁹⁰, „Езикът на българските съдии”¹⁹¹) и **политиците** (вж.

¹⁸⁴ Родна реч, год. IV, 1930/1, кн. 4, 165 – 166.

¹⁸⁵ Родна реч, год. IV, 1930/1, кн. 4, 168 – 171.

¹⁸⁶ Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 1, 110 – 16.

¹⁸⁷ Родна реч, год. IV, 1930/1, кн. 5, 216 – 217.

¹⁸⁸ Родна реч, год. VI, 1932/3, кн. 3-4, 153 – 154.

¹⁸⁹ Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 3, 150 – 152.

¹⁹⁰ Родна реч, год. V, 1931/2, кн. 3, 149 – 150.

¹⁹¹ Родна реч, год. VI, 1932/3, кн. 1, 34 – 35.

напр. „Сътрудничество, не „колаборация“; „пряк, а не „директен“¹⁹²). Във връзка с последната статия, която обсъжда употребата на чуждици от министъра на външните работи А. Буров, важно е да се отбележи, че критиката, която отправя Ст. Младенов, е не толкова към езиковата практика на политика, тъй като отбелязва, че по-голямата част от ораторите в народното събрание владеят френски език, а към редакторите на в. „Мир“, които би трябвало да заменят чуждите думи с български, тъй като читателите им не са длъжни да знаят чужди езици. За действително увлечение може да се определи стремежът към побългаряване на голямо количество вече утвърдена в практиката на специалистите научна терминология – **медицинска, юридическа, стопанска, военна, лингвистична.**

На призова за побългаряване на медицинската терминология се отзовават **д-р Г. Захариев** („Езиковата безпътница на нашите лекари“¹⁹³) и **д-р К. Мутафов**¹⁹⁴, които предлагат замяната на редица специализирани названия. От 1932 г. във всяка книжка на сп. „Юридически преглед“ главният редактор С. С. Бобчев поддържа отдел „С какви чуждици не бива да си служи българският правник“ [Русинов 1985б: 296].

В края на дванадесетата година от издаването на списание „Родна реч“ на Ст. Попвасилев му се налага за пореден път са очертае новите „Граници на пуризма“¹⁹⁵. Така например **Андр. Т-в** изброява редица чужди думи като *асимиляция, документи, топонимия, редакция, функция, характер, провинции, анкети, синтези, резултати, авторитети* и др., които са ексцерпирани от материали, публикувани в самото списание, което свидетелства за недостатъчна последователност и неясни критерии за чистота. Ст. Попвасилев, от своя страна, защитава дейността на сп. „Родна реч“, че „не е за крайния пуризм (езиково чистачество) и че тя ратува не само за чист език, а и за правилен, строен, за хубав български език“. Дейността на

¹⁹² Родна реч, год. IV, 1930/1, кн. 3, 126 – 127.

¹⁹³ Родна реч, год. X, 1936/7, кн. 2, 73 – 75.

¹⁹⁴ *Вентилатор, асансьор, конденсатор и др.* – Родна реч, год. XII, 1938/9, кн. 2, 73 – 75.

¹⁹⁵ Родна реч, год. XII, 1938/9, кн. 3, 150 – 152.

уредниците и сътрудниците следва да се възприема не като опит за отстраняване на чуждите думи (като Богоров!), а като стремеж за опазване на родните елементи. Срещу общоприети в науката чуждици, за които могат да се посочат български съответствия, като *вм. археология – старинарство*, *вм. география – земепис*, *вм. митология – баснословие*, *вм. фолклор – народука* и др. „няма защо безогледно да се въстава”. Без да се изпада в крайности, трябва да се премахнат единствено „всички непотребни чуждици”.

От гледна точка на резултатите в съвременния български книжовен език дейността на сътрудниците около сп. „Родна реч” прибрзано може да се определи като неуспешна, тъй като по-голямата част от цитираната лексика от латински и гръцки произход се запазва както в българския език, така и в редица чужди езици и се утвърждава като интернационална. Тя обогатява книжния стил регистър, като в момента се наблюдава силно изразена тенденция към интензивно нахлуване във всекидневната реч на високообразованите българи (колоквиализация), а оттам и на останалото множество, което в крайна сметка довежда до нейното детерминологизиране (и до пуристични реакции). Съпоставка между работата на уредниците и сътрудниците на сп. „Родна реч” и теоретичните постановки на техните чужди образци може да помогне за поставянето на по-обективна оценка.

От пуризъм към теория на езиковата култура

Пуристите от чешкото списание „*Naše řeč*” влагат три критерия в теоретичните си декларации и в конкретната си усъвършенстваща дейност – *исторически* (дават се предпочитания на изконни средства), *национален* (предпочитат се народни, самобитни, немски езикови средства) и *естетически* (усета на лингвиста) [Стари 1995: 27 и сл.]. Целта на езиковото усъвършенстване е постигането на абсолютната красота и чистота на езика. Срещу тези три критерия въстават първото поколение привърженици на Пражката лингвистична школа, които издигат функционалния критерий като основен при култивацията, т.е. вниманието се фокусира върху изразните

нужди на говорещите (създават теория за езиковата култура). Основен мотив за отхвърлянето на трите критерия е изтласкването на вече усвоени от практиката изразни средства, чрез което се създава напрежение между изразните нужди на живата езикова практика и тези на езиковия стандарт, от една страна, и наличието на множество забрани и заповеди, които езиковата практика пренебрегва, от друга. Под *култура на езика* (т.е. култура на книжовния език) не се разбира състоянието на езика, а дейността, посветена на езика, съзнателната грижа за него, усъвършенстването му. Става въпрос за съзнателна теоретична работа от страна на лингвистите, нормативна теоретична намеса чрез кодификацията. Спорът между пуристите и създателите на Пражката лингвистична школа за ролята на езиковия узус в култивационната дейност се реализира като спор за мястото на критерия за *добрият автор* в тази дейност. Зд. Стари говори за т.нар. синдром на националната съдба, според който визията за чешкия национален упадък през епохата на барока и постбарока се пренася върху създаването на мнение за развоя и съвременното състояние на чешкия език, следователно в очите на пуристите *добрият автор* се дисквалифицира. Пражките учени разчупват ограничеността на възгледите на пуристите в подхода към чешката езикова практика, но въпреки това запазват интервентския характер, т.е. правото на теоретика на езика да се намесва в развоя на книжовния език [Хавранек 1932: 341]. Лингвоцентризмът, насаждан чрез училището, университетите, в ежедневния печат, в езиковите справочници, в популярната научна литература и пр., създава у носителите на чешкия език безкритично и безусловно следване на предписанията на добрия водач. Като разсъждава върху трихотомията *езикова практика*, *езикова критика* (т.е. доктрина) и *езикова теория* (теория на езиковата практика), Зд. Стари стига до заключението, че пуризмът в много по-висока степен е езикова доктрина отколкото теория. Намесата на привържениците от Пражката лингвистична школа в езиковата практика, както и дискусиите около съвсем конкретни кодификационни мерки и методи, от своя страна, също дават основания теорията за езиковата култура на Пражката лингвистична школа да бъде определена по-скоро като езикова

критика, т.е. доктрина на езиковата практика, отколкото като теория. Друг фактор за такова допускане е липсата на достатъчна дистанция, за да се постигне теоретичната обмисленост. Традиционализмът се оказва далеч по-дълбок и двете течения избират пътя на интервенция в езиковата практика чрез кодификация, а противоречията засягат основно историческия критерий.

Пътят, по който поемат българските книжовници при изграждането и утвърждаването на лингвистичните норми през Възраждането, принципно се различава от пътя на чешките езикови строители. Още през втората четвърт на XIX в. *историзмът* като водещ критерий за нормотворчество е преодолян и ролята му се ограничава само до арбитражна. Еволюционистичният подход при утвърждаването на нормите – след спорове се приема консенсусно решение – предопределя очакванията и отношението на българското общество към дейността на лингвистите. Ускоряването на нормотворческите процеси и подходящите условия за тяхното завършване след Освобождението обуславя стихийното и некритичното приемане след кратка обработка на езиков материал от руския език, който има статута на висококултурен и престижен език. Усилената дейност по събирането и обработването на диалектното многообразие на българския език активизира *националния* критерий, но и тук ситуацията се оказва по-сложна, тъй като границата между руските и черковнославянските (старобългарските) лексеми е по-труднодоловима за нелингвистите. Действително старобългарският език продължава да се изучава в училищата, но по-скоро като граматическа теория, отколкото като полезен източник за обогатяване на книжовноезиковото богатство и търсене на връзката му с новобългарския език¹⁹⁶. Към това се прибавя и фактът, че книжовният език се е развил достатъчно, функционира като саморегулираща се система и може да посрещне нуждите на своите ползватели. Българските общественици не изпитват

¹⁹⁶ Ст. Младенов. *Съвременното езикознание и обучението по родния език у нас*. – Училищен преглед, год. XXXVI, 1937, кн. 7, 821 – 845.

необходимост и желание да следват предписанията на лингвистите. Това дава повод на Ал. Теодоров-Балан възмутено да възкликне „За какво се издават тези речници”.

Интервентският подход на пражките езиковеди дава основание на Ст. Младенов, последовател на **младограматизма**, да отрече теоретичните им постижения. След завръщането си от Копенхагенския международен конгрес на езиковедите ученият публикува дискредитираща статия за дейността на **Пражката лингвистична школа**¹⁹⁷. От нея става ясно, че лингвистът е добре запознат с постановките, представени на първите три езиковедски конгреса (I – Хага 1928, II – Женева 1931, III – Рим 1933). В четвъртия конгрес, проведен в Копенхаген, участва и Б. Хавранек. На въпроса „дали езиковият изследвач е прост наблюдател или пък чинител („фактор”), който може да се намесва” чешкият учен отговаря, „че тоя стар проблем не можел да се реши от представителите на езиково-историческата насока и че само функционалното становище ... можело да доведе до неговото разрешение и да даде здрава основа на планомерното развитие!”. Според Ст. Младенов „Вън от историческото и сравнително изследване на езика няма езикова наука!”, а „функционалната лингвистика” е част от „структурната лингвистика”. Отрича безсмисления опит за изкуствено „възкръсване на отдавна осъдена граматика” и създаването на „изкуствено правилно писане и говорене”. Всъщност една от най-съществените причини за дискредитирането на тезисите в I-та книга на „Travaux du cercle linguistique de Prague” (Прага 1928 г.) от Ст. Младенов е непризнаването на старобългарското име и потекло на свещения Кирило-Методиев език, а към това се прибавя и обявяването на българщината в Македония като насадена от български учители („верните им тези са отдавна известни, а новите не съдържат нищо вярно и приемливо”). По същото време теоретичните постановки на Ал. Теодоров-Балан

¹⁹⁷ *Опити за мнима обнова на езикознанието (граматиката) и дейността на Копенхагенския международен конгрес на езиковедците.* – Училищен преглед, год. XXXV, 1936, кн. 8, 1110 – 1131.

показват силно пражко влияние¹⁹⁸, което особено се проявява в „Българска граматика” (част I, София, 1931). Чрез своя кодификационен труд ученият се опитва изкуствено да подобри устройството на българския книжовен език. Така се стига до конфликта между него и Ст. Младенов. Последният за пореден път настоява за дескриптивен подход при описанието на граматичните норми, езикът „се твори и устройва не от езиковедците (филолозите) и граматичните, а от неизвестните по име народни поети и от даровитите писатели. И тука за лишен път трябва са повторим, че граматичните, филолози и езиковедци от „функционалната” насока не са жреци в храма на словото, а прости клисари! Истинските жреци са току-що споменатите безименни и именити поети. ... Езиковедците са длъжни само да изучават и посочват тия норми, а да се не блазнят от попълзновения, че и те можели да се вредят между езиковите творци, както си въобразява наш г. А. Т. Балан”.

По отношение на терминообразуването и лексикалната кодификация Ст. Младенов изпитва немско политико-идейно и културно влияние. Принципите му за избор и създаване на нови езикови средства следват утвърдената в българската кодификационна практика тенденции за побългаряване. Така например от рецензия на неговия „Речник на чуждите думи в българския език”¹⁹⁹ става ясно, че редица чужди думи (галицизми, русизми, турцизми) се обясняват с неологизми и архаизми. Културната обработка на българския език се изразява в освобождаването му от „варваризми” („ненужни думи от чуждо потекло”) и в разумен стремеж към очистване на езика от непотребни чуждици („пуризм”)²⁰⁰.

¹⁹⁸ Ал. Теодоров-Балан. *Брулени листи за български език*. – Училищен преглед. Неофициален дял, 1931, кн. 9 – 10, 1237 – 1255 (за дихотомията език – реч); 1932, кн. 8 1385 – 1400 (за обществения характер на езика); *Десет заблуди за езика у нас*. – Философски преглед, год. 3, 1931, кн. 3, 287 – 289 (за лексикалното изменение, лексикалната чистота и др.); *Езикова култура у българите*. – Училищен преглед, год. XXXVI, 1937, кн. 9, 1077 – 1092 (въвежда понятието узус) и т.н.

¹⁹⁹ Родна реч, год. VI, 1932/33, кн. 1, 43 – 46.

²⁰⁰ Ст. Младенов. *Съвременното езикознание...* с. 845.

И все пак българската следвъзрожденска пуристична традиция се оказва значително по-умерена от чешката. Редица културни, социални и лингвистични факти от езиковата ситуация спомагат за отхвърлянето на крайните пуристични увлечения на Ив. Богоров от страна на българското общество още през първите следосвобожденски години. На дейността на българските лингвисти трябва да се гледа като на опит за опазване на родните изразни средства. *Националният* критерий става водещ в лингвистичната им обработка, но това създава предпоставки за някои увлечения и недостатъчно добри прогнози и преценки. Като реакция срещу засилващата се ксенофобия²⁰¹ дейността на редакторите и сътрудниците на сп. „Родна реч“ през 20-те и 30-те години на XX в. се оказва полезна за утвърждаването на статута на българската по произход лексика (изконна или архаична, която в по-ранен етап погрешно се смята за руска или възрожденска, т.е. авторски неологизми, средства от живите говори). От тази гледна точка езиковата пропаганда на Ст. Младенов и останалите сътрудници на сп. „Родна реч“ се оказва успешна в духа на общополезната просветителска дейност за възхвала и прослава на националния език, за запазване на неговия самобитен характер, за дооформяне на лексикалните регистри на научния и научнопопулярния стил. От друга страна, идеологическите проекции върху езика и националистичните увлечения се наказват от българското общество чрез остри полемки и развенчаване на авторитета.

Един от първите езиковеди, който през 30-те години открито говори за езикова култура, е Ал. Теодоров-Балан. В статията си „Езикова култура у българите“²⁰² лингвистът дава висока оценка на сп. „Родна реч“, макар че „в грижата си за живот то не е съвсем свободно да се занимава само с въпроси за българския език, нито да се бори против недъзи в езиковата култура, произходещи от кореня си от училища, от учители и от

²⁰¹ В езиковите бележки присъстват коментари като следния: „Мнозина „интелигентни“ българи все още си мислят, че напредък е много „проста“ дума, и предпочитат да се покажат по-учени с маймунския „прогрес“. Вж. Родна реч, год. V, 1931/32, кн. 3, 155.

²⁰² Училищен преглед, год. XXXVI, 1937, кн. 9, 1077 – 1092.

властни разпоредители”. В същата статия Ал. Теодоров-Балан очертава основните проблеми на езиковата култура – ксеноманията, ксенофобията, чуждинското мислене (манталитет), „езиково двоеверие”, „самодоволни творци”, „без ухо беседници”. Поставя по-широки граници на чистотата на езика: „а под „чуждици” се разбират комай само чужди думи, а не и обрати на речта, не и синтактични построения”. Книжовният език непрекъснато се обработва от своите носители и създатели според вътрешните и външните тласъци на духовния и културния живот. На следващата година в подлистника „Езикова култура”²⁰³ Ал. Теодоров-Балан излага систематизирано схващанията си по проблема пред по-широка аудитория. „Езиковата култура на българите се мери по тяхната реч, делнична и празнична; по техния усет за вещество и за форма на изказа; по съзнание за съответност между предмет и мисъл, между чувство и тон, между личност и общество; по жива потреба за словесен строй и красота”. Проблемите на книжовния български език се ограничават до „едно тясно схващане за чистота на езика и в досадни тъжби от липса на граматика, речник и установен правопис”, а обективно на българите им липсва вроден или развит с образование усет за езиков изказ. Единството на езика налага дълг към неговото обработване, а радиото и вестникът имат „своята велика отговорност” за езиковата култура на българите. Макар че ученият до голяма степен остава подвластен на възрожденската пуристична доктрина (напр. чрез теоретичната и практическата си дейност се опитва да въведе в книжовния български език повече елементи от западнобългарските говори), той прокарвава пътя на младите лингвисти към по-реалистична работа с пълноценно функциониращ книжовен език в посока мощно да въздействат „върху образованието на ума и възпитанието на вкуса у своя читател”.

Постановките на Пражката лингвистична школа са познати и на по-младите лингвисти. Това става ясно от два материала, публикувани в листа „Литературен глас” – „Един своеобразен отзив за езиковедския конгрес в Копенхаген – 1936

²⁰³ Мир, бр. 11299 от 23 март 1938.

г.”²⁰⁴ и „Професор Хавранек и новото езикознание”²⁰⁵ от **Ив. Леков**. В първия материал се дискредитира отношението на Ст. Младенов „към дейността на свои сънародници не само учени филолози и езиковедци”. Ив. Леков обвинява Ст. Младенов в неправилна критична оценка и в некоректен тон. Информацията в резюметата на рефератите, които последният публикува в „Училищен преглед”, се манипулира чрез премълчаването на факти с цел да се подцени и уязви т. нар. Пражка школа и други лица, които застъпват новото фонологично направление в езикознанието. Според Ив. Леков неприязненото отношение на Ст. Младенов към пражките лингвисти се дължи и на това, „че последните не одобряват езиковия пуризм, за който ратува нашият автор”. Вторият материал, придружен със снимка на професор Б. Хавранек и съпругата му, съобщава за пребиваването на учения в София като гост на Държавния университет. Чрез публични сказки чешкият езиковед запознава столичната публика с работата и интересите на новата лингвистична школа, към която принадлежи. Като представя принципите на фонологията като „наука за индивидуалната социална и нематериална страна на езиковия звук”, Ив. Леков обобщава, че „писмените езици се разглеждаха само исторически и пуристично без оглед на тяхната служба и цел, въвн от представите за съответни на епохата норми и съвсем независимо от цялата структура на езика в дадено време”. В публичните си лекции Б. Хавранек засяга и въпроса за същността, значението и задачите на литературния език и на т. нар. езикова култура.

От статията на **В. Лебедев** „Пътищата на новата руска лингвистика”²⁰⁶ стават ясни новите принципи, които следват привържениците на съветската лингвистика. В противовес с „историко-ретроспективното лице на западната наука за езика..., изпълняваща текущи политически задачи във връзка с колониалната политика на великите държави”, лингвистиката в СССР си поставя за задача „в грижливата, сложна работа по

²⁰⁴ Литературен глас, бр. 338 от 19 януари 1937.

²⁰⁵ Литературен глас, бр. 390 от 13 април 1938.

²⁰⁶ Нова литература, год. I, 1935, кн. 5, 75 – 80.

културния подем на цяла редица националности... начело с най-крупната фигура на съвременното световно езикознание – И. Я. Мар”. Следващата част на материала представя езиковедския яфетизъм на И. Мар. Една от най-важните задачи е съставянето на речник на руската литературна реч и въздействията върху руския език от страна на езиците на националните малцинства, влизащи в състава на Съюза.

От посочените материали съвсем недвусмислено става ясно, че теоретичните постановки на по-стари и по-нови лингвистични направления са добре познати и достъпни не само на българските лингвисти, но и на всички, които имат интерес към книжовноезиковите въпроси. В такъв случай въпросът се заключава не до това дали кодификаторите и езиковедската гилдия като цяло познават определени лингвистични направления, а в даването на приоритет на определено направление. Изглежда споровете отново се решават от **обществото (общественото мнение)** чрез зачитане или незачитане на дадени езикови препоръки. В. Попова отбелязва, че българската лингвистика се развива без наличието на собствени доктрини. Българинът успешно адаптира и разработва чужди идеи и **чрез сблъсъка на различни езикови платформи и практическата им реализация се ражда българската национальноезикова доктрина** [Попова 1994: 24]. Проблемът за чистотата на езика бързо излиза извън границите на владееене на малцината „просветени” и се поставя на широко обсъждане от цялото културно общество. Постепенно се преодолява тесният езиков патриотизъм и авторитаризъм. С оглед на изразните нужди се преминава към съзнателни грижи за формално-структурната адаптация на чуждите думи и преодоляването на неточности при изговора и семантичната и стилистичната им употреба, за превъзможването на субективизма и маниерността, за освобождаването на речта от синтактични нередности в резултат от чуждоезикови влияния.

ПУРИЗМЪТ КАТО ОБЩЕСТВЕНА НАГЛАСА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

В пуристичната доктрина се влагат различни водещи мотиви, за да ѝ се даде по-широка обществена популярност. Едни от най-активните пропагандатори на езиковата доктрина са първите български университетски лингвисти. Важно условие за (не)приемането на критиката върху езиковата практика е **общественото мнение**. Езиковите проблеми през разглеждания период са привилегия на интелигенцията, която през годините се променя както количествено, така и качествено. Чрез проследяването на полемиките в периодичния печат между отделните личности, които формират обществения вкус и манифестират възгледите на определени социални групи, настоящото изследване се стреми да покаже отношението на българското културно общество към езиковия феномен. За адекватното отчитане на общественото мнение се използва материал от най-четените и социално значимите по това време вестници и списания. Подбраните текстови единици са обособени в две големи тематични групи – **литературен и политически периодичен печат**, които формират и представят мнението на двете големи социални групи – **творческата (научна, художествена, публицистична) и политическата интелигенция**²⁰⁷. Взаимоотношенията между **сътрудник – редактор – читател** и техните социални характеристики имат съществено значение при интерпретирането на езиковия феномен. Чистотата на езика се разглежда като **естетическа и идеологическа доктрина**. При оценката на пуризма като обществена нагласа следва да се имат предвид редица допълнителни факти, напр.: общественото мнение непрекъснато се променя, особено със смяната на поколенията, възможно е да

²⁰⁷ Под политическа интелигенция се има предвид тесен кръг от професионално подготвени администратори, които изпълняват конкретните политически функции в управлението [за разликата между политическата класа и управляващата класа според разграничението на Р. Арон вж. Знеполски 2008: 279, по Гецов 2009: 37].

съществува разминаване между теоретичните прокламации на обществениците и действителната им езикова практика, общественото мнение се поддава на манипулация, мълчанието (некоментирането) също изразява мнение, анонимността играе значителна роля при изказването на свободно мнение и пр. При отчитане на резултатите трябва да се вземат под внимание и някои особености, характерни за периодичния печат по това време. Вестниците имат съществен принос при формирането и изразяването на общественото мнение, но до края на разглеждания период те се четат преди всичко от градските среди. Обособяването на социални и професионални прослойки след Първата световна война води до затварянето на изданията в своя читателски сегмент [История 2013: 726-727]. През 30-те години на XX в. социалната база на книжовния език се разширява скокообразно и динамично.

Под общото название „**литературен периодичен печат**” се имат предвид специализирани вестници и списания, които отразяват литературния живот в България и чужбина. За целите на научното изследване са избрани текстове от издания, които отразяват обществено-културните, естетическите търсения на водещите литературни и политически кръгове. През първите следосвобожденски години по инерция се продължават просветителските традиции на възрожденския печат чрез издания като **Периодическо списание на Българското книжовно дружество** (София, 1882 – 1910, ред. В. Д. Стоянов), **Наука** (Пловдив, 1881 – 1884, Ив. Вазов), **Искра** (Шумен, 1888 – 1897, ред. В. Юрданов), **Труд** (В. Търново, 1887 – 1892, ред. Ц. Гинчев). С подчертано литературен характер са редактираните от Ив. Вазов списания **Денница** (Пловдив, 1890 – 1891) и **Зора** (Пловдив, 1885). Силен тласък на развитието на литературния периодичен печат през следващите десетилетия дават списанията **Българска сбирка** (Пловдив, 1894 – 1915, ред. С. С. Бобчев и М. Ив. Маджаров), **Мисъл** (София, 1892 – 1907, ред. д-р Кр. Кръстев), **Летописи** (София, 1899 – 1902, ред. К. Величков и Ив. Вазов). Изразители на новите естетически и идеологически идеи от началото на XX в. стават софийските издания **Звено** (1914, ред. Д. Подвързачов), **Брезда** (1914 – 1915, ред. Ст. Чилингиров и

Д. Мишев), **Слънце** (1919 – 1921, ред. Хр. Борина), **Везни** (1919 – 1921, ред. Г. Милев), **Напред** (1919 – 1921, ред. кол.), **Развигор** (1921 – 1927, ред. Ал. Балабанов), **Наши дни** (1921 – 1925, ред. А. Страшимиров), **Ведрина** (1926 – 1927, ред. А. Страшимиров), **Златорог** (1920 – 1943, ред. Вл. Василев), **Изток** (1925 – 1927, ред. кол.), **Българска мисъл** (1925 – 1943, ред. М. Арnaudов), **РЛФ** (1929 – 1934, ред. П. Трифонов), **Звезда** (1932 – 1934, ред. Г. Бакалов), **Нов път** (1923 – 1925, ред. Г. Бакалов), **Съвременник** (1930 – 1932, ред. Г. Цанев и Г. Константинов), **Литературен глас** (1928 – 1944, Д. Митов, ред. кол. Й. Атанасов и др.), **Литературен час** (1935 – 1940, Д. Чинков, ред. кол.), **Нова литература** (1935 – 1936, ред. В. Александров). Изследването се придържа към теоретичната постановка на Н. Георгиев за *езикова доктрина на литературата*, разбираана като „гледищата на отделни литературни епохи или направления за езика – за неговата обща същност и особено за ролята му в литературната творба”. Доктрината има защитно-обяснителна и пропагандно-настъпателна функция и два пътя за излагане – гласно и негласно чрез художествени творби, второ, чрез други жанрове като предговори, послесловии, литературни манифести, критика, научни (научоподобни) трактати и пр. Езиковата доктрина се опира на различни критерии: естетически, националнозащитен, стиловоподборен и семантичен [Георгиев 2003: 455 – 458].

Под „**политически периодичен печат**” се разбират вестници и списания с явно изявена политическа ориентация, включително и партийните органи. Текстовете са ексцерпирани от следните издания: източнорумелийските вестници **Марица** (1878 – 1885) – с консервативна насоченост, **Южна България** (1883 – 1885), **Народний глас** (1879 – 1885) – с либерална насоченост, както и софийските вестници **Търновска конституция** (1884 – 1888) – с либерална насоченост, **Свобода** (1886 – 1899, 1918 – 1920), преименуван по-късно в **Нов век** (1899 – 1919), и **Воля** (1911 – 1920) – органи на Народнолибералната партия (стамболовисти), **Народни права** (1888 – 1932) и **Свободно слово** (1904 – 1912) – органи на Либералната партия (радослависти), **Мир** (1894 – 1944) – орган на Народната партия, **Пряпорец** (1898 – 1932) – орган на

Демократическата партия, **България** (1898 – 1921) – орган на Прогресивнолибералната партия, **Земеделско знаме** (1902 – 1934) – орган на Българския земеделски народен съюз, **Радикал** (1914 – 1923) – орган на Радикалдемократическата партия, **Демократически сговор** (1923 – 1932) – орган на Демократическия сговор, **Зора** (1929 – 1944) – независим информационен вестник с позитивно настроение към Демократическата партия, Демократическия сговор и ВМРО, **Слово** (1922 – 1944) – приближен към Народния сговор, **Отец Паисий** (1928 – 1931) – орган на културно-просветната и националистическа организация Всебългарски съюз „Отец Паисий“, **Нови дни** (1934 – 1935) – държавен официоз по време на безпартийния режим. Изборът на партийните органи като източници за социолингвистичното проучване произтича от факта, че те по същество са трайни вестници, издавани с партийни средства и ръководени пряко от партийните щабове [История 1999: 357]. Фактът, че това са предимно ежедневници, издавани в продължение на десетилетия, позволява да се наблюдават определени тенденции, но и поврати в резултат от промените на обществените нагласи. Сътрудниците на изданията следва да се съобразяват с капризите на общественото мнение (социално-психологическия профил на адресата – вкусове, увлечения, очаквания, предпочитания, манталитет и пр.), но и да умеят да пропагандират определени възгледи, които не противоречат на официалните позиции на партията. Разглежданият материал има по-скоро агитационен отколкото научен характер. Това дава основание публикациите да се интерпретират като опит за въздействие върху общественото мнение с различна стратегическа цел – агитация и манипулация за започване на пуристично движение или за предпазване от пуристично увлечение (своеобразен пуризм/антипуризм). Реакциите на читателите, тяхното обществено положение и политическата им ориентация показват до каква степен и сред кой социален сегмент езиковото явление има условия за най-широко разпространение у нас. Интерес представлява също така

доколко и как редакторите осъществяват контрол²⁰⁸ върху езиковите спорове.

Възрожденски и модерни представи за чистотата на езика (1878 – 1890)

През първото следосвобожденско десетилетие се следват утвърдените през Възраждането принципи и закономерности в литературната теория, история и критика. В периодичния печат се публикуват статии за същността, характера, спецификата на художествената литература и нейното предназначение, проследява се обособяването на школи и направления, дава се оценка на съвременните творчески прояви на български и световни творци и пр. Въпросът за националния облик и самобитността на съвременното художествено творчество продължава да занимава българските общественици. Той е част от възрожденския стремеж за формиране на национално самосъзнание. Оценъчните статии, бележки и отзиви показват висока чувствителност към чистотата на езика на родното творчество, преводната литература, дори на цели списания. В значителната си част критиката има културно-публицистичен и утилитарен характер. Съгласно подчертано демократичната възрожденска традиция меродавно мнение за качеството на езика на българската книжнина изказват публицисти, учители, писатели, преводачи. Същевременно в следосвобожденската действителност се появява ново явление – професионалният литературен критик и историк. До края на века противоборстват и се допълват възрожденските и модерните очаквания на българските общественици за ролята на книжовния език, което ясно личи от мнението на „стари” и „млади” за чистотата на езика.

Във възрожденски дух се списват критиките и рецензиите на П. П-в (П. Пешев), публикувани в „Периодическо списание”

²⁰⁸ Насърчаването или предотвратяването на опитите за преднамерено въздействие върху читателската аудитория също може да се интерпретира като акт на манипулация, когато се реализират утилитарни цели.

и в. „Искра” в периода между 1883 – 1886 г. В тях чистотата на езика е основен критерий за художественост. В рецензията си „Списанието „Наука” и апатията на читателите”²⁰⁹ авторът посочва основната задача на интелигенцията – да просветява и отваря очите на по-простите си братя. Читателят не желае да чете и да изучава съчинения, защото не ги разбира, тъй като са написани „на изопачен и перяст език”, а съдържанието е недостъпно за разума. Писателите трябва да пишат „по-разбрано и свързано, да обсъждат въпросите по-нагледно, да разясняват мислите си на народен, а не на скърпен висок език”. Критикът особено високо оценява произведения, написани на достъпен език (което предполага по-малко чужди думи). Критиката му върху „Зестра. Комедия в три действия. Н. Шарапчиев, Русе 1883”²¹⁰ завършва така: „Достойнствата на книжката са добрия прост език (ако не считаме турските думи) и хубавото изложение на сцените на народния живот”. В рецензията²¹¹ си върху Спиро-Гулабчевата книга „Един разказ. Дядо Стоян (Има ли ум, ще има и напредък)” П. Пешев определя като основно достоинство на книгата чистонародния език, на който е написана и който е разбран от почти всички грамотни хора. Осъжда прекомерната употреба на турцизми, за които има български съответствия, както и на някои „нововместени думи като *евече*, *воа*”. В рецензията²¹² си върху „Българска христоматия или сборник от изразни образци по всичките родове съчинена” от Ив. Вазов и К. Величков критикува използването на „иностранныя конструкция” на места.

Ц. Гинчев, по това време окръжен училищен инспектор в Оряхово, е редактор на великотърновското сп. „Труд”. В периода между 1887 и 1888 г. публикува в няколко последователни книжки студията си „Писма за издирване на корените и законите на българския език”. В нея представя възгледите си за устройството на книжовния език и правопис и коментира, че един

²⁰⁹ Периодическо списание, год. II, 1883, кн. 6., 166 – 169.

²¹⁰ Периодическо списание, год. III, 1884, кн. 7., 163.

²¹¹ Периодическо списание, год. IV, 1885, кн. 16., 167 – 169.

²¹² Периодическо списание, год. III, 1884, кн. 9., 141 – 142.

от основните проблеми при усвояването на българската граматика в училище е липсата на нормативен документ, който да описва свойствата на българския език такъв, какъвто се говори в селата, а не изготвен по чужд образец²¹³. Оценката на българския възрожденец за езика в градовете е, че той е „обезобразен маймунски“ (подобни възгледи споделя и Ив. Богоров). Когато децата приключат обучението си в училището и излязат с тази „идиотска граматика“, като чуят, че народът (има предвид живеещите на село) не говори така, както са ги учили, почват да са смеят на чистия български език: „Гледай го, гледай, чуй! на колибата казва *хижа*; хема че Шоп с Шоп!“ Според Ц. Гинчев народът, безграмотният българин знае по-хубаво и сто пъти по-правилно българската граматика. Обвинява книжовниците в недостатъчно познаване на българския език, който се говори от обикновените хора, и затова речниците се пълнят с чужди думи, а има и такива „празноглавци“, които коват безсмислени думи. А народът, „тоя естествен филолог и граматик“, още не е дал свои учени и още се бои от граматичите, защото не разбира какви чужди граматичи превеждат и натрапват на децата. И по паисиевски проповядва: „ти български немарливи народе, ще се изгубиш, ще изчезнеш, щом се изгуби езика, нравите, обичаите, преданията, песните и т.н., с тях наедно ще ти са изгуби народността – а след нея и историята и тогава?“. Според бележка от Д. Минев за известен период от време Ц. Гинчев живее в една квартира с Г. С. Раковски. Двамата подробно са обсъждали филологическите си схващания²¹⁴.

Подобни възгледи за състоянието на книжовния език и за кодификационните му документи (граматичи, учебници) изказва и **П. Р. Славейков** в отчета си „За изучаване на българский язык“²¹⁵. Превеждани и нагласявани по чужди езици, тези помагала водят до „обезобразяване и разсипване на народний си

²¹³ Труд, год. I, 1887, кн. 4., 206 – 216.

²¹⁴ Цани Гинчев. *Живот и дружба с Раковски. За стогодишнината му.* – Българска мисъл, год. VII, 1932, кн. 4-5., 290 – 300

²¹⁵ *Пръв годишен отчет на областната реална гимназия в Пловдив за учебната 1881 – 1882.* Пловдив. 1882, 3 – 6, подпис П. Р. С., Петко Р. Славейков. Съчинени. Том 4. Ред. С. Баева и др., С., 1979, 439 – 442.

язык. – Много думи, съвсем чужди, безобразно оклосани и осакатени и нови още, и свои уж, неvěщо, необмислено и не по духът и свойството на языкът ни превеждани, скърпени, сглобявани и употребявани, получили са вече и из ден в ден получават право на гражданство в языкът, а изместват природните и свойствените нему думи”. Прогнозира, че може „да останем без язык, само с чоперестите ония ставици, чуждински членове”. Тъй като не се познават средствата от живите говори, се прибъгва до заемане от чуждите езици и до изковаване на нови. Невъзможно и неразумно е да се заема всичко чуждо, а за да се правят нови думи, трябва съвършено да се познават свойствата, правилата и законите на съществуващия език. Децата са принудени да изучават този „развален български язык”, „условен някакъв си жаргон”, съществуващ единствено в книжнината. Само изучаването на родния език ще помогне за преодоляването на хаоса, свързан с „доста много чуждица” и „самокройки думи”. Повлиян от идеите на младограматизма, П. Р. Славейков смята, че задача на книжовните дейци е непрекъснато да обогатяват и усъвършенстват книжовния език [Попов 1983: 11; Иванова 2012: 297]. Неговият водещ критерий при избор на езикови средства и след Освобождението остава национално-защитният, изразяващ се в запазването на самобитността и на специфичния облик на родния език.

Нееднозначно е и разбирането за чистотата на езика на българските творци, създатели на книжовните образци в периода. През 80-те години на XIX в. **Ст. Михайловски** е ново явление на фона на преобладаващата тяснонационална проблематика [Атанасова 1991: 39]. Като френски възпитаник, повлиян от френски поети песимисти, Ст. Михайловски пише със съзнанието, че внася нещо ново в литературата ни, за което търси нов облик. През 1889 г. излиза стихосбирката му с провокативното заглавие на латински език „*Novissima Verba*” („Най-нови думи”). Същата година **А. К. (Ал. Константинов)**²¹⁶ публикува рецензия, в която коментира заглавието така: „Защо ли г-н Михайловски употребява таквизи ефектни заглавия за своите

²¹⁶ Периодическо списание, год. VII, 1890, кн. 32 – 33., 376 – 389.

произведения? ... С това той косвено е стеснил кръга на читателите си. ... „Ахъ, това не е за нас... А бе, учени, дайте и за нашите рани нещичко бе, не ни оставяйте в ръцете на лекари от школата на... (Аха!... Кяху!... Ахъ!... Баху!...) на миналото”. Според А. Константинов в отговор на това Ст. Михайловски ще го прати да чете „*Odi profanum vulgus*” (презирам простия народ) в същата книга.

В пробождащата българска критика д-р Кр. Кръстев, първият професионален критик и историк, внася новото, модерното, чрез което чистотата на книжовния език остава необходимо, но не и абсолютно условие за измерване на художествената стойност на дадено произведение. За това свидетелстват редица обобщаващи коментари и бележки под линия в рецензията му на повестта „За дядовата Славцова унука”²¹⁷ на Т. Г. Влайков (Веселин). Д-р Кр. Кръстев влиза в спор с оценката на критика на „Периодическо списание”²¹⁸, че написаното на местно пирдопско наречие произведение е интересно по-скоро за филолозите и диалектолозите, отколкото като изящна литература. Като доказва стойността на повестта, д-р Кр. Кръстев междувременно изразява своите възгледи за чистотата на езика. В бележка под линия формулира едно важно положение в своята естетика: „Излишно е да забелязвам, че чистотата на езика и прелестите на слога много красят всяко произведение – било то поетично или прозаично – и че което ги няма, губи много. Но, от друга страна, ще бъде, без съмнение, крайно осъдително, ако бихме поискали напр. да печатаме *бездарни* повести само затова, защото са написани на превъзходен език, също тъй, както ще бъде осъдително, ако се печатаха гениални произведения, написани на варварски език и против правилата на всяка граматика. Впрочем последното е просто немислимо” [Кръстев 1978: 456]. Българският критик не изключва обогатяването на книжовния език с думи и изрази от

²¹⁷ Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, год. II, 1890, кн. II. 228 – 242 [Кръстев 1978: 453 – 478].

²¹⁸ *За дядовата Славцова унука. Приказва Веселин.* – Периодическо списание, год. VI, 1888, кн. 28 – 30., 446 – 522.

местните говори, но материалът трябва да бъде от близките до книжовния език наречия. Анонимна рецензия на сборника с поетични творби на Ст. Михайловски „Novissima Verba” от д-р Кр. Кръстев²¹⁹ започва с коментар върху избора на латинско заглавие за стихосбирката: „наший патриотизъм не бива да отива дотам, щото да осъждаме всяко ползване от един чужд, по-богат и – за ония, които го знаят – по-изразителен език”. Така към изискването да се пише на чист български език се прибавя условието написаното да има качеството на световните образци. Тези идеи се доразвиват през следващите две десетилетия чрез теоретичните и творческите постижения на кръга „Мисъл”.

Цитираните оценки на художествени и дидактични текстове от първите следосвобожденски години ясно показват тенденция към постепенно преодоляване на възрожденската пуристична доктрина с оглед на по-сложните очаквания и изисквания към създателите на добрите образци. Водени от патриотични подбуди, авторитетните български възрожденци П. Пешев, П. Р. Славейков, Ц. Гинчев прокламират национално-защитния критерий, съчетан с педагогически подбуди. Основен показател за качество на езика според тях е достъпността, разбираемостта на даден текст от всички грамотни хора (които по това време са около 3%), което се свързва с усилията да се образува българското общество. В първите следосвобожденски години се забелязва и друго явление, свързано с новите очаквания на българските общественици за ролята на книжовния език. Чистотата на книжовния (литературния) език остава като съпътстващ, но не и абсолютен измерител на художествената стойност на дадено произведение – това се опитват да прокарат като възглед д-р Кр. Кръстев, от една страна, и Ив. Вазов, от друга, като редактор на сп. „Наука“, силно критикуван заради езика на художествените и публицистичните си текстове през първите следосвобожденски години. Процесите на интелектуализация на книжовния български език, от една страна,

²¹⁹ Периодическо списание, год. VIII, 1890, кн. 35., 764 – 790 [за авторството вж. Богданов 1989: 336].

и действието на възрожденската пуристична доктрина през периода на доизграждане на езиковите норми, от друга, са предпоставка за воденето на широки дискусии относно статута на родните и чуждите изразни средства на страниците на политически ангажираните ежедневници.

След Освобождението партийният периодичен печат приема две насоки – консервативна и либерална. Консервативният печат отстоява интересите на по-малобройната група на заможните българи, като продължава просветителската и еволюционистката посока от предосвобожденската действителност и се застъпва за политика на разбирателство с всички Велики сили. Либералният печат защитава интересите на дребната буржоазия и продължава традициите на революционния и прогресивния печат на Възраждането. По отношение на външната политика либералните вестници споделят готовност за тясно сътрудничество с Русия и защита на националната независимост от посегателствата на Великите сили [История 1999: 353 – 355]. Всекидневниците оказват съществено влияние при формирането на общественото мнение. Непосредствено след Освобождението двете столици – София и Пловдив – продължават да си съперничат в икономическо и културно отношение. Наблюдава се значителна разлика между количеството статии в източнорумелийските и българските издания, посветени на чистотата на езика, което може да се обясни с по-голямата чувствителност на българското общество по проблема в областите с етнически българско население, които по силата на Берлинския договор насилствено остават извън българските държавни граници.

Първият източнорумелийски вестник, който е с консервативна насоченост – в. „**Марица**”, има общонационално значение. След Богоровия призив за повишено внимание към чуждоезиковите средства в „Чистобългарска наковалня за сладкодумство” покана за търсене на подходящи заместници на редица непознати за обществото галицизми, русизми и турцизми идва именно от страниците на в. „**Марица**”. В статията

„Словарски отдел”²²⁰ се съобщава за откриване на рубрика за обнародване на езикови въпроси и отговори, в която да се описват всички думи, за които е необходимо да се намерят български съответствия като *discipline, lâche, sene, déserteur, camp, tirer, explosion, escorte, uniforme, partisan, équipage, surprise, discussion, citer* и др., както и за турцизмите *куришум, табия*. Става въпрос за намирането на максимално близки съответствия на чуждите думи при превод на български език, особено за ония понятия, за които съществува повече от една лексема с различен произход. Такава рубрика обаче практически не се реализира.

Две години по-късно в статията „Впечатленията ми в Свободна и полусвободна България”²²¹ от **един забегнал македонски българин** отново се обръща внимание на новонавлезлите в книжовния български език чужди думи, поради които той е станал „смесен”. Авторът посочва ненужни думи, за някои от които дава български съответствия: *вм. процеси – оплакване, тъжба, съдба, давия, вм. фебреси – треска или тифузи, вм. шкрофули – къртейчина, вм. рапорти – изложения, вм. офицери – чедоводци, излишни са също стипендии, ункер-офицери, резолюции, квитанции, опери*. Изтъква се високият статут на „европеизмите”²²² и ниският статут на западните (македонските) говори. Така например българската общественост обявява македонца за „сърбист” и „раздвоител” на българския народ, ако неволно пропусне в речта си някое *вм. ще – ке, вм. искам – сакам, вм. баща – татко, вм. вкъщи – у дома*. Накрая завършва с коментара, че ако Ив. Богоров се придържаше към поумерени пуристични позиции, щеше да намери повече последователи и усилията му нямаше да са безплодни. Тази статия отново остава без обществена реакция, без коментар както от страна на редакторите, така и от страна на читателите. Това свидетелства за голяма доза истинност в изказаната теза за

²²⁰ Марица, бр. 16 от 19 септември 1878.

²²¹ *Новото българско правописание и новият български писмен език*. – Марица, бр. 188 от 28 май 1880.

²²² Именно това понятие се използва от автора за обобщено назоваване на посочените интернационализми.

отношението на българската интелигенция към слабопознатите по това време македонски говори.

В провокативната си епистоларна статия „По езикът ни”²²³ **Сп. Гулабчев** няколкократно обвинява Ив. Богоров в презрение към македонските говори и че „нееднакво обича всичките българи”, затова в речника му не се съдържа нито една македонска дума и вместо средства от живите говори предлага свои новоизковани. Като защитава правото на „селско-народно-българския” език от трите основни български наречия – от Мизия, Тракия или Македония, студентът по филология в Историко-филологическия факултет на Киевския университет обявява книжовния български език за „половина руский” и призовава към освобождаването му от русизмите. Предлага редица замени като *вм. отивавам – отговарям*, *вм. накрай – най-сетне*, *вм. тожбе – също такъвиз*. Изказва притеснение, че след 10 – 15 години книжовният български език ще се отдалечи от говоримия език. Подчертава, че не се обявява срещу всички чужди думи, но трябва да се заемат само такива думи, каквито не съществуват в българския говорим език, а не да се изхвърлят български думи за сметка на чуждите. Вместо чуждата дума от руски език може да се намери подходяща в сръбския, хърватския или в чешкия език, които са по-разбираеми за българина. Очертава четири подхода към езика: „Горкий ни български език, от една страна го гледат, макар и без да щат, ония, които са се учили на Запад, от друга, ония, които наместо чистобългарски думи му вмъкват руски, от трета – граматикарите, които искат да го накичат с падежи, ы-та, причастия и т.н., от четвърта пък Г-н Богоров с новокованите си думи”.

Във връзка с цитираната статия на Сп. Гулабчев в Подлистника на в. „Марица” няколко дена по-късно се публикува „По езика ни. Отговор на един приятел в Киев”²²⁴ от **Б-въ**. Според автора не е възможно да се „изцерят” писатели, читатели, чиновници, учители от обширното завоевание на руското слово между тях чрез суровия начин на Ив. Богоров с прековаване на

²²³ Марица, бр. 358 от 2 февруари 1882 и бр. 359 от 5 февруари 1882.

²²⁴ Марица, бр. 372 от 23 март 1882.

всичко през собствената си наковалня. Избавлението от русизми е невъзможно да се осъществи даже от всепризнат човек филолог, докато българите не се обърнат да търсят чистотата на езика в говора на бащите и майките си. Критикува и свободната употреба на турцизми от страна на Сп. Гулабчев.

Спорът се прекратява от публициста **Д. Ризов** (редактор на органа на Либералната партия в. „Търновска конституция”, родом от Битоля) чрез статията „По езикът ни”²²⁵. Според него **Ганьо Б-въ** се заблуждава, като смята, че книжовният език няма нужда от въвеждането на чисто български провинциализми (македонизми). Изказва несъгласие както с мнението на Ив. Богоров да се коват нови думи, без да се зачита живата реч, така и с мнението на Сп. Гулабчев да се избягват русизмите, а да се предпочитат турцизмите и гърцизмите (старобългарският език е майка на всичките славянски езици, включително и на руския, затова русизмите не представляват опасност), също с мнението на г-н Б-въ „да се държим слабо за местните наречия”. Няма да има чист български език, докато не се проучи съкровището, скрито в народните песни и приказките. За целта е необходимо да се създаде академия по подобие на италианската *Accademia delle crusca*, но това на този етап е невъзможно поради липса на самостоятелност на двете български области, недостатъчно подготвени филолози и недостатъчно събран материал за изследване.

Проблемът за чистотата на езика не е обект на обществени дебати в изследваните вестници с либерална ориентация, нито в софийския в. „Търновска конституция”, нито в източнорумелийските в. „Южна България” и „Народний глас”. Така например **Непознатов** в статията си „Няколко думи върху новобългарското азбуке”²²⁶ оставя за друг път темата за „нашата немърливост към чистотата на езика”, а в цитираната реч на **В. Д. Стоянов** по повод преместването на Книжовното

²²⁵ Марица, бр. 382 от 30 април 1882.

²²⁶ Търновска конституция, бр. 159 от 8 август 1885.

дружество от Браила в София²²⁷ като основна задача, свързана с езика, се посочва изготвянето на общ правопис и издаване на българска граматика, но не и запазването на чистотата. В източнорумелийския вестник за политика и литература в. „Южна България“ е публикувана само една статия от **И. П. П. (Ив. Пеев-Плачков)** „По языкът. Та и па“²²⁸, посветена на презрените от българската интелигенция съюзи. Материалът започва с призив към публицистите за по-внимателен подбор при въвеждането на изразни средства от чужд произход, за да се запази „непокаран“ говоримият книжовен език. Повечето публицисти са учили в чужбина, затова говорят и пишат не толкова на български, колкото на руски, френски, английски, немски. Онези, които не са учили в чужбина, по подражание също са изкривили езика си така, че и бащите им не могат да ги разбират вече. Като Сп. Гулабчев отправя предупреждение, че ако се върви по този път, след няколко години книжовният език ще се различава съществено от говоримия, подобно на руския или сръбския език, освен това ще бъде тежък, неразбираем и замърсен. Във в. „Народний глас“ Ив. Вазов не пропуска да осмее брошурка на Ив. Богоров²²⁹, а в своите „Баберки“ Ал. Теодоров-Балан критикува състоянието на вестникарския език и правопис (без да се ангажира с коментар върху конкретен езиков материал) и обсъжда неразбориите в новоизлизащите граматики и речници.

Централен политически официоз по време на Стамболовия режим (1887 – 1894) е в. „Свобода“. По езикови проблеми, които имат отношение и към чистотата на езика, е публикувана статия на един от бъдещите основатели на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ **М. Драгоманов**²³⁰ „Чистата

²²⁷ *Книжовното дружество в София*. – Търновска конституция, бр. 61 от 4 август 1884.

²²⁸ Южна България, бр. 66 от 22 февруари 1884.

²²⁹ Народний глас, бр. 272 от 10 март 1882.

²³⁰ **Михайло Петрович Драгоманов** (1841 – 1895) е украински историк, фолклорист, философ, езиковед, писател и политик. Професор е по всеобща история в Киевския университет (1865 – 1876) и в Софийския университет (1889 – 1895). Той е един от основателите на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ заедно със зет си Ив.

работа иска чисти средства”²³¹. Украинският професор по обща история оспорва твърдението, че българският език е „почти съвсем руски език”. Авторът защитава правото на съществуване на турцизмите в българския книжовен език поради широкото им разпространение сред множеството, както и като средство за отдалечаване на българския език от руския. „А ако българския народен език дотолкова малко прилича на руския ..., то ще бъде величайше бедствие за българите, ако техният литературен език, вместо да се приближава към своя народен, отива да се приближава до руския език”. Целият православен славянски свят (имат се предвид руснаците и сърбите) върви не към формалния литературен панславизъм, а към отдалечаване от него. Френско-българският речник на Ив. Богоров според М. Драгоманов е „негоден”, защото не съдържа нито една турска дума, която е влязла в българския език, а така също в него присъства голямо количество славянобългарски думи, затова с него не могат да се четат „пааметници от народната словесност”. Тази статия е интересен пример за отношение към езиков проблем съгласно водената официално антируска политика.

От цитираните статии може да се направи извод, че проблемът за чистотата на езика основно се дискутира в периодичния печат с консервативна насоченост. Полемиките са свързани със статута на изразните средства от западнобългарските говори, собственотворческите неологизми и чуждиците – традиционно акцентът пада върху гърцизмите и турцизмите, преосмисля се статутът на някои новозаети русизми, галицизми и латинизми, като се препоръчват изконно български (старобългарски, праславянски) изразни средства, широко използвани в живите говори. Радетелите за чист български език ясно улавят действащата по това време тенденция към интелектуализация на езика, мощното нахлуване в езиковата практика на интелигенцията (писатели, читатели, чиновници,

Шишманов.

²³¹ Свобода, бр. 6 от 15 ноември, бр. 8 от 22 ноември, бр. 9 от 26 ноември 1886.

учители) на руски, френски, английски, немски изразни възможности, което отдалечава книжовния език и особено езика на публицистиката от народните говори. Но самият факт, че малко читатели откликват на призива да се намерят подходящи заместници на стихийно нахлуващите чужди думи, говори за голяма доза приемственост и търпимост на българското общество към тях.

По време на Стамболовото управление се създават предпоставки разглежданият феномен да стане част от държавната политика. През този период се отстояват националните ценности и символи, част от които е книжовният български език. Проблемът продължава да занимава лица, които имат възможност чрез своя авторитет да наложат определена езикова мода.

Приспособяване на доктрината към новите обществени условия (1890 – 1900)

Новите условия на държавност и особено актът на Съединението (1885) създават предпоставки за пълноценно развитие на литературоведската дейност, за ликвидиране на асиметричността на езиковото развитие и спомагат за завършването на интеграционните процеси в книжовния език. През последното десетилетие на XIX в. се появяват нови литературни списания, в които се откриват специални критически отдели. Автори на по-голямата част от публикуваните материали са създателите на художественотворческите образци от периода, всепризнати от българското четящо общество. Активната роля на творците при съставянето на естетическата и функционалната оценка за езика и широката обществена подкрепа спомагат за недопускането на съществено отдалечаване на нормите на доизграждащия се книжовен език от актуалното състояние на използвания от интелектуалците говорим език. През изследваното десетилетие **националнозащитният и просветителският (възрожденски) критерий** на езиковата доктрина на литературата се заменя с **естетически (модерен)**. Така се стига до споровете между новите лингвисти, от една страна, и критиците и писателите, от друга, за правата върху осъществяването на

нормативното творчество, които продължават през целия изследван период.

В сп. „Българска сбирка” се публикува комическият очерк „Поети, критици и публицисти”²³², чрез който Ст. Михайловски иронизира пуристичните увлечения на лингвистите. Имената на действащите лица в очерка са показателни: Тъмнофантазов, Бесарабов, Кемидадешков-Цинцарски, Сърбобранкович, членове от дружеството „Подвиг” и редактори на списанието „Панбългарски Музеум”. Докато главните действащи лица пишат злобни епиграми, провеждат следния разговор:

„Кемидадешков,
„Безстидно?”...Нали казахме уж вчера
Че този дума чужда е?...
Сърбобранкович,
Така е;
Тъз термина е руска!...
Бесарабов
Да!
Тъмнофантазов,
Химера!
От мен употребена реч – добра е!...
На другите каквото забраниме –
Нима е и за нази забранено?..
Ний вън от всички правила стоиме, –
Нам всяко нарушение е простено!..
...
Сърбобранкович,
Добрата,
Реч е добра, – и трябва да се пази;
А лошата е лоша, – нея трябва
Ний да изхвърлиме вън от языка!”.

²³² Българска сбирка, год. I, 1894, кн 6., 448 – 468.

В своя рецензия върху речника на Г. Марков „Една книга „Ad usum scholarum”²³³ четири години по-късно обаче, подобно на българските лингвисти, Ст. Михайловски е критичен към редица езикови средства от чужд произход, което показва, че той е подвластен на същата възрожденска пуристична доктрина. Писателят коментира прекалената употреба на латинско-френска терминология като *афера*, *абдикация*, *абажур*, *абатиса*, *артикул*, *акцентация*, *акробат*, *асистент*, *абсолютно*. По отношение на неологизмите в българския език смята, че те са неизбежни. „Ний не сме изнамерили *машините*, не сме открили *лампата*, – и следователно, *щем-нещем*, трябва да казваме машина и лампа, сиреч, като заемаме една вещ от друго общество, да заемаме и названието ѝ”. За излишно приема въвеждането на думи като *ахмак* и *абдал*, за които има чистобългарски думи (*скудоумен*, *тъпоумен*, *късоумен*, *безумен* и пр.), „това би било съзнателна и непростителна развала на най-драгоценното ни праотеческо наследство – езика ни”. Възмущава се, че съществуват цели страници в речника, в които няма нито една българска дума. Предлага за *Alumette*, обяснена в речника с *кибритена клечица*, да се използва измислената преди 26 години от П. Р. Славейков *палилки*, за да се изхвърли турцизмът *кибрит*. Посочва хубави според него български термини като *сърбки*, *междулек*, *дешно*, които не открива в речника. Редица турцизми нямат място в един български речник, напр. *абдестлик*, *абдалък*, *артък*, *аскер*, *акъл*, *акълия*, *айлък*, *айляк*, *аслъ*, *ахър*, *ахмакльк*, *аферим*, *ашикере*. В края на рецензията си подчертава, че не е *пурист* и *пуританец*, че не е желателно да се изпада в крайност. Редица думи, които са станали вече български като *чешима* и *вм. площад* – *мегдан* могат да останат, освен това членуваната форма *площадът* е трудна за произнасяне. Природният езиков усет на българския общественик реагира адекватно на ускорено навлизащата в практиката чужда лексика, включително и на терминологията, но липсата на филологическо образование обяснява допускането на грешки в езиковите му теории.

В своите критики от страниците на авторитетни издания,

²³³ Българска сбирка, год. V, 1898, кн IV, 392 – 399.

както и чрез художествените си текстове **Ив. Вазов** също изразява отношението си към чуждоезиковия и родния материал. В критика на „Новейша история от Френската революция до днешно време, съставил по записките на професора Григоровича Димитър Д. Агура“²³⁴, публикувана в сп. „Денница“ и подписана с Х., писателят обръща внимание на неточно преведени от руски език думи и изрази като *вм. заработная заплата – заработена заплата*, *вм. поручил – заповядали*, *вм. требование – искане*, *вм. заносчивост – дръзко високомерие*. „Не стига, ами чуждите думи безполезно наводняват като едно хунско нахлуване всяка страница на историята и правят разбирането ѝ невъзможно за читателя, който не знае френски. Не стигат ли ни стотините чужди и непотребни думи, които влязоха в него чрез канала на канцелариите и на вестниците, които щем не щем сдобиха у нас право на гражданство“. Прогнозира, че увеличаването на чуждите ще доведе дотам, че българският език „ще изгуби всяка физиономия и оригиналност“. Подчертава, че не е „тесноглед“ по отношение на усвояването на чужди думи, но такива чуждици като *офензиви, режими, експедиции, сюзеренства, хегемонии, конституира, компенсации* и пр. не обогатяват езика, защото за тях има прекрасни български думи. В критика на „Причините на Французката революция, от Х. Станев“²³⁵ отново коментира неоснователно използваните русизми, също турцизми като *хайлязлъци, ищах, хаймана, яхър, мекерета, калабалък, бошлафлъци* и пр.

В разказа си „Разходка до Искра“ (Повести и разкази, том III, 1893) Ив. Вазов разказва за среща със селянин, който употребява думата *ладия*. „Нямам сега Геровия речник, но облог правя, че тая дума не съществува там като българска, или ако я има, то г-н Геров е убеден, че е руска, както е убедена всичката „пишуща братя“. Това свидетелствува колко бъркат нашите филолози и очистители на езика, дето го изучават по книгите, а не в живата реч на простия народ... Нам е лесно да наречем руски

²³⁴ Денница, год. II, 1891, кн. II, 83 – 85 [за авторството вж. Вазов 1979: 552].

²³⁵ Денница, год. II, 1891, кн. IV, 190.

думи, и като такива да ги афоресаме, всички ония думи, които сме чули в местността, дето сме родени и живеем... Представям си какво възмущение би повдигнал оня, който би писал например: *тучна ливада, поздна вечер, тъмна замка* (сир. *замък*). Тия думи наистина миришат силно на „московщина“, както миришеше на мене и *ладия*, но колко бихме се излъгали: те се употребяват днес в говоримия македонски език!“.

В езиковите си разсъждения в края на XII глава на „В недрата на Родопите“²³⁶ се удивлява на думи и фрази в устата на „полупияните или скарани селяни“ като *заявление, правителство, подадох апелативна жалба, партия* и други термини от съдебно-административно-политическия език. Обобщава, че администрацията е най-силният проводник на книжовен език и в най-заглъхналите краища и съвместно с училището „са главните цивилизаторски агенти в селската маса“. Заявява на „господа пуристите“ (Ив. Богоров), че „новизмите и чуждиците в държавния и литературен език“ са „историческа необходимост“. След време много непотребни заемки ще отпаднат, а други по необходимост ще се наложат. Кой ще се опита днес „да употреби филологическата си лопата“ за думи като *свобода, отечество, правителство, конституция, политика, история* и хиляди други. Накрая завършва с очертаването на основната задача пред творческото поколение: „Делото обаче на неговото *облагородяване* – забележете, че не казвам – *пречистяне* – пречистянето често е осиромашяване – тепърва предстои, като важна задача на нашата писателска интелигенция“. В статията си „Езиковите завети на Иван Вазов“ Ст. Попвасилев обръща внимание на факта, че в по-късни редакции на пътеписа от 1904 г. и 1921 г. тези размишления са изпуснати, което говори за определен развой в схващанията на Ив. Вазов [Василев 1933: 27 – 28].

През 1899 г., когато е министър на народното просвещение, Ив. Вазов продължава да се занимава с чистотата и правилността на езика. В „Българский язык под чука на нашите

²³⁶ Сборник за народни умотворения, 1892, кн. 8., 56 – 57.

поети”²³⁷, подписана с инициалите Х. Х, изразява мнението си, че българският език все повече се изглажда, пречиства и облагородява. Въпреки това се срещат поети, които мислят, че може да се пише на български с лош език, „без ясност и без простота”. Критикува поетическите неологизми като *вм. несловими – неувими, вм. безкрая – безкрайност*, оценява ги като „съвсем лошо изчукани и дядо Богоров би бил в отчаяние – тоя път справедливо”. Руският език е помогнал много на българския по отношение на изразителността и в обогатяването му, но той е „страшен враг на бездарните писатели” и на незнаещите добре родния си език. „Един писател може в краен случай да употреби русизъм, но това не е простено, когато си имаме наша дума, а е отвратително, когато тоя русизъм изопачава мисълта”. Цитира и редица неоснователни неологизми на П. П. Славейков: *сякаш нивга не е било ден, стръвен вихър, буен вихър, небесни простори, бездънно небо, сякаше*.

Скрит зад псевдонима Б. Благомиров, **д-р Кр. Кръстев** публикува в сп. „Мисъл” материала „Две думи за рапорта на правописната комисия”²³⁸. В него се изправя пряко срещу филолозите и чрез цитат от френския филолог П. Буаст²³⁹ изразява мнението си по въпроса за ролята на езиковедите. „Добрите писатели си изработват сами инструмента, с който си служат; граматичите не могат да им наложат нищо, граматичите не създават – тяхната мисия е много по-скромна: те са класификатори. Колкото и нелепи да бъдат установените от писателите правила, ... граматичите трябва са преклонят глава, да приемат всичко извършено за узаконено. Всеки си има основна задача: писателите пробиват пътя, откриват нови хоризонти; филолозите наопаки изследват и описват всяко изобретение или нововъведение. ... Вкратце, не трябва да смесваме тия две разнообразни роли: ролята на този, който

²³⁷ Българска сбирка, год. VI, 1899, кн 15-16., 772-777 [за авторството вж. Вазов 1979: 566 – 568].

²³⁸ Мисъл, год. II, 1893, кн. VI, 502 – 503.

²³⁹ **Пиер Клод Виктор Буаст** (1765 – 1824) е френски лексикограф и поет, редактор на „Dictionnaire universel de la langue française” (Универсален речник на френски език, 1800 г.).

изнамерва и измисля, и ролята на този, който обяснява: ролята на писателя, който по единствена мощ на своята дарба предава на съотечествениците си едно литературно наследство, и ролята на филолога, който съставя пълен опис на това наследство”.

В „Отговор на един отговор”²⁴⁰ от 1890 г. (отговор на отговор на рецензия на първа книжка на сп. „Денница” от **А. Страшимиров**²⁴¹) д-р Кр. Кръстев изяснява едно недоразумение във връзка със значението на понятието популярен език. Под популярен език или стил се разбира достъпно изложение, разбираемо за всеки малко или много грамотен. В този смисъл популярен писател е онзи, който е познат на народа. „Наистина, популярият писател няма да препълни съчиненията си с чужди думи, но от тук не следва, че всеки, който избягва чуждите думи, е популярен писател”. В бележка под линия отбелязва, че малцина са, които не употребяват чужди думи, защото не ги познават или не ги обичат, а често са и неразбираеми. От това изказване може да се направи извод, че българският критик смята за неоправдано фанатичното желание за чистене на чуждите думи в българския език. Отношението на литературоведа към пуристичните увлечения още по-ясно личи от ироничната му бележка, отправена към езика на издаването от **Л. Паяков** сп. „Промисленост” в критиката „Още две думи”²⁴²: „кой знае, може и г. Паяков да е като оная героиня у Островски, която припада, шом чуе някоя чужда дума”.

В една от месечните си литературни бележки към сп. „Мисъл” **И. Пеев-Плачков**²⁴³ коментира необходимостта от чистота в езика. Той смята, че когато един книжовен език „прекарва своя образователен процес”, у него някои елементи са толкова подвижни, че лесно могат се заместят с други, даже с по-лоши. Ако един такъв елемент, макар и несвойствен за езика, не се премахне и замести навреме, той така се закрепя в езика, че „отпосле мъчно се заменя, па и не е желателно да се заменя”.

²⁴⁰ Денница, год. I, 1890, кн. 9., 429 – 431.

²⁴¹ Искра, год. III, 1890, кн. VII, 129 – 131.

²⁴² Мисъл, год. I, 1892, кн. II, 159 – 163.

²⁴³ Мисъл, год. IV, 1894/5, кн. 7 – 8., 706 – 707.

В рецензията „Няколко бележки за един добър превод”²⁴⁴ общественикът анализира езиковите средства на Беньо-Цоневия превод на историческата трагедия на хърватина д-р Тресич „Симеон Велики”. Според рецензента Б. Цонев „най-много от своите другари” е успял да приложи на дело в собствения си стил онова, което проповядва като теория, чрез вплитането на простонародни думи и изрази в художествения стил. Това води до яснота, прозрачност и гладкост и се оценява положително. Този езиков подход притежава обаче и слабост по отношение на стила, която трудно избягват „литературните народняци”: „в стремежа си да възпроизведат на литературен фон хубостите на народната реч, не могат от една страна да пазят винаги границата между ординарното (и за това поколение дори, което нарекохме по-горе старо и средно), и художественото, а от друга страна да избегнат от чисто диалектичното или скованото уж по народен калъп. ... стилистичните хубости на живата народна реч стоят като вехти, износени, не поразяват с голямо майсторство”.

В посочените материали се очертават две спорни линии – между лингвистите и творците, от една страна, и между самите творци, от друга. В първият случай става въпрос за ролята на езиковеда (прескриптивна или дескриптивна). Творците настояват лингвистите да оставят езиковото творчество на надарените с талант български творци. Търсенето на мярката между общоразбираемостта и интелектуализацията отново се решава съгласно утвърдената възрожденска традиция чрез намирането на усъвършенстващи изразни средства от по-старата книжнина (архаичния компонент) и чрез живите говори (осъвременяването).

Между създателите на добрите образци споровете се изразяват в критика върху писмената практика, свързана с принципите за усъвършенстването на художествения стил. Съществен момент е смяната на творческото поколение. Творците се освобождават от задължението да създават текстове с национално-пропагандна цел, което предполага по-свободно боравене и експериментиране с езика (което буди и реакция).

²⁴⁴ Българска сбирка, год. VI, 1899, кн 2., 96 – 99.

Въпреки това колективноосъзнатото не се противопоставя на индивидуално-естетическото [Попова 1994: 92].

Важен момент са наблюденията, свързани с усвояването на книжовния език и по-специално на усвояващата се интернационална лексика в най-отдалечените краища на страната чрез администрацията и училището. Елементи, макар и несвойствени за езика, се утвърждават, стават общоупотребими и премахването им е не само трудно, но и нежелано. Просветителският критерий постепенно става неактуален, макар че в края на XIX в., когато се оформя и класическият партийен печат, епизодично продължават да се откриват статии, в които читатели, скрити зад анонимността си, изразяват своите опасения за отдалечаващия се от народните говори книжовен български език.

През последното десетилетие на XIX в. двупартийната система в България се разпада на многопартийна, а оформилите се политически партии създават свои органи – трайни вестници [История 1999: 357]. До началото на 20-те години на XX в. тези издания играят важна роля при формирането на общественото мнение. Проблемът за чистотата на езика в партийните органи до края на XIX в. се коментира спорадично, което свидетелства за липсата на обществен интерес към въпроса, от една страна, и нежелание проблемът да се политизира, от друга. Под съмнение се поставя качеството на езика, който се чува от учрежденията с най-масов характер – училището, театъра и църквата.

Отделни бележки свидетелстват за статута на френския език сред българската интелигенция. Във в. „**Мир**” (орган на Народната партия) се публикува рецензия на **Нестор-Марковия** „Пълен френско-български речник”²⁴⁵. Като превъзходство над Богоровия френско-български речник се определя липсата на авторски неологизми, като положителен аспект се оценява това, че за всеки френски термин се дават „всичките съответстващи български думи” и пояснения. **Н-в (Ив. Вазов)** в „Литературни

²⁴⁵ Мир, бр. 16 от 27 октомври 1894.

ситнежи”²⁴⁶ критикува представление в „Славянска беседа”, в което френските реплики не се превеждат. Ил. Миларов е определен като „голям шегобиец и изумително безцеремонен към българския език и публиката”.

В езиковата бележка „Един образец от канцеларски език”²⁴⁷, публикувана във в. „Народни права” (орган на Либерална партия на Ив. Радославов), се цитира писмо на околийския началник на гр. *Куртбунар* (от 1942 г. *Тервел*) Живков, което показва стилистична немарливост. До 1900 г. във в. „Пряпорец” (орган на Демократическата партия) не се откриват статии, засягащи разглеждания езиков феномен.

В статията „Още две думи по българският език”²⁴⁸ от **един прост българин**, публикувана във в. „Свобода” (орган на Народнолибералната партия – стамболовисти), се коментира езикът на учебниците, който е един „славяно – руски – български език”, а вкъщи се говори на друг език. Оспорва се твърдението, че в българския език има само 500 думи, подчертава непознаването на живите говори от страна на интелигенцията, накрая обобщава, че „ще се лутаме, ще се лутаме и най-после ще дойдем до истината: че се мина онова време, когато народът учеше езика си от учените, и ще разберем, че докато учените не изучат народния език и не захванат по него да пишат и четат, то и учениците никога няма да го знаят. Засега ние сами ги мъчим и ги изродяваме от майчиния им език”. В статията „Няколко практически и патриотически бележки за столичния театър”²⁴⁹ от **К. К.** авторът се възмущава от сръбско-българския диалект, на който говори разпоредителят в българския Народен театър. „Нима ний българите всекъде и всякога трябва са се подиграваме със себе си и с езика си? Нима ний никога няма да се проникнем от чувството на народна гордост и чест и никога няма да осетим срам от онова самоунижение, в което тлеем и което дава право на

²⁴⁶ Мир, бр. 669 от 10 април 1899. С този псевдоним се подписва и Ст. Стамболов във в. „Свобода” [Богданов 1989: 386].

²⁴⁷ Народни права, бр. 46 от 25 април 1895.

²⁴⁸ Свобода, бр. 445 от 29 януари 1891.

²⁴⁹ Свобода, бр. 449 от 5 февруари 1891. С тези инициали по това време се подписват А. Страшимиров и Кр. Кръстев [Богданов 1989: 375].

всеки чужденец, който пожелае да разпъва язика ни на кръст и да плюе на всичко, свещено за нас? ... стига толкова срам и унижаване, господа! Стига толкова позор! Време е и ний да докажем на света, че и ний не сме гроб камак – на нашия собствен гроб”.

На страниците на в. „Нов век” (орган на Народнолибералната партия – стамболовисти) проблемът за чистотата на езика се засяга косвено във връзка с широката дискусия, предизвикана от решението на Св. Синод на българската църква да се преведе Св. Писание на новобългарски език чрез текста на руската Библия. В бележката „Няколко думи за новия превод на Священото Писание на български език. Писмо от Пловдив”²⁵⁰ **Ветеран** описва повече от десетгодишната работа по превеждането на Св. Писание на новобългарски език от Хр. Костович (Сичан-Николов), П. Р. Славейков, д-р Ил. Ригс и д-р Ал. Лонг. Обръща внимание на езика на Неофитовия превод на Новия завет, написан на западнобългарско наречие с много турцизми, и на Фотиновия превод на Стария завет, смесен с черковнославянски. Според автора на материала, ако се започва наново работа по превода, не трябва да се превежда от руски език, а от старите езици (гръцки и латински), еврейски и халдейски, също руски, новобългарски и старобългарски. При преходното, неуреденото състояние на езика не трябва да се бърза с нов превод на Св. Писание. В отговор се публикува бележката „На Ветерана. Цеко. Хасково. По новия превод на св. Писание”²⁵¹, в която се твърди, че от 1865 г. количествата книги са изчерпани, а „евангелието се чете на старобългарски мъртъв и извъртен език, защото нямат онова на новобългарски”. На свой ред в бележката „По новия превод на Священото Писание (На Цеко). Продължение”²⁵² **Ветеран** отговаря, че в новия превод не трябва да се срещат думи като тези от статията на **Цеко**, напр. *вм. да се популизира сред масата – да стане достъпно между*

²⁵⁰ Нов век, бр. 176 от 17/30 май 1900.

²⁵¹ Нов век, бр. 190 от 23 юни (6 юли) 1900 [за авторството вж. Богданов 1989: 291].

²⁵² Нов век, бр. 210 от 11/24 август 1900.

народа, вм. инициативата – първоначално или предназначение, вм. болшинство – мнозинство, вм. литература – книжнина, писменост, словесност, вм. урегулирал – поправил, уредил, обработил, вм. божествено продиктувана – божествено внушена, показана или боговдъхновена. Св. Писание трябва да се чете на жив език, на чист български език, който да се разбира, а не на език, смесен с чужди думи. В действителност една от препоръките на Св. Синод към работата на комисията по превода на всички книги на Библията е „да избягва чуждите думи и да се стреми да ги заменя със старобългарски” [Иванова 2003: 14]. Прогнозите са през 1903 г. преводът на цялата Библия да бъде финализиран, но по редица причини проектът закъснява. През 1907 г. се завършва само текстът на Евангелието, който излиза под заглавие „Евангелие на Господа Нашего Исуса Христа” през 1909 г. Първите екземпляри на цялата Библия се отпечатват едва през декември 1925 г. Като се има предвид обществената роля на новобългарските преводи на Библията и влиянието на езика им върху книжовната практика и езиковия узус, забавянето на проекта се оказва ползотворно за осъществяването на принципа на демократизация на езика, тенденция, характерна и за езика на светската книжнина. Изследването на Д. Иванова върху езика на синодалната Библия показва уникално постигане на мярката между осъвременяването на езика и съобразяването с традицията, като едновременно с това се осъществява грижа за езика по отношение на неговата чистота. Националната версия на Библията се превръща в един от символите на общобългарската култура, затова библейските преводи освен с изявената си принадлежност към православие то стават символ на идентификация на етноса [Иванова 2012: 313]. Неслучайно въпроси, свързани с библейския език и с езика на богослужението въобще, се повдигат отново през 20-те и 30-те г. на XX в., когато българското общество усеща заплахата за идентичността си.

Очертаване на новите граници на езиковия феномен (1901 – 1910)

Културната обстановка в началото на XX в. поражда нови очаквания към изразните възможности на книжовния български

език. Следващият усъвършенстващ етап на езика изисква способност да се материализират различни текстови форми, жанрове, тематични кръгове, стилове. Изразители на новото, модерното, различното в художественотворчески аспект стават членовете на кръга „Мисъл“, макар и недостатъчно оценени от съвременниците си. Идейната им платформа включва освобождаването на литературата от обществените ѝ функции и създаването на нов тип елитарно изкуство. За тази цел езикът следва да се издигне до европейско ниво. Новата естетическа програма се пропагандира чрез полемика с лингвистите.

Отрицателно отношение към филолозите от страниците на модернистичното **сп. „Мисъл“** изразява **П. П. Славейков** чрез теоретични статии като „Език и култура“²⁵³, чрез очерци и пътни бележки („Искър“²⁵⁴, „Рила“²⁵⁵), а в мистификацията си „На острова на блажените“ (1910) Иво Доля „защитава правото на творците да бъдат диктатори и насилници в езика“. „Езиковедците са езикоедци. Техният идеал е граматика и речник. Те още не знаят, че граматика има всекия, комуто главата не е празна. Речникът е ковчег за смъртните останки на езика, а граматиката – погребалните обреди при неговата смърт!“. Според **Ст. П. Василев** (**Ст. Попвасилев**) отношението на П. П. Славейков към българските филолози е в резултат от по-широко му разбиране за ролята на филологическата наука поради схващането му, че българският писател е длъжен да опознае българския език. Вижда и известно влияние от немския поет Хайне²⁵⁶.

Кръгът „Мисъл“ изгражда образа на един нов тип просветител, който е призован да осъществи връзката между

²⁵³ Мисъл, год. XVII, 1906, кн. 1., 167 – 176.

²⁵⁴ Мисъл, год. II, 1893, кн. 12., 767 – 773.

²⁵⁵ Мисъл, год. III, 1894, кн. 10., 725 – 734.

²⁵⁶ **Василев. Ст. П. Пенчо Славейков и българските филолози.** – Златорог, год. X, 1929, кн. 7, 358 – 363. Статията, от една страна, е полезна с обобщеното представяне на възгледите на П. П. Славейков за ролята на езиковедите в изграждането и утвърждаването на езиковите норми, от друга страна, свидетелства за актуалността на проблема през 20-те години на XX в.

профанното, което е масовото, и сакралното, индивидуалното, божественото. Новото изкуство е елитарно и се нуждае от книжовен език – инструмент за сътворяване на висшето изкуство, който не може и не трябва да бъде принизен до уличния език (оттук и отричането на плебейския интервентски подход на Ив. Богоров). Модерните текстове се изграждат на базата на фолклора и на народната митология, така на българските езикови елементи се придава свещен, божествен характер. Творецът е духовният водач на обществото, който трябва да осъществи духовното освобождение на множеството. В тази насока могат да бъдат интерпретирани и възгледите на П. П. Славейков за развитието на книжовния език в посока от диалект към общ книжовен език и правопис, които излага в цитираната статия „Език и култура”. Става въпрос за нов тип езикова стратегия, чрез която книжовният език трябва да преодолее характера си на диалект и да се превърне в европейски, а не в провинциален културен език. Казано по друг начин, утилитарният подход към езика, към който се придържа голяма част от българските книжовници през Възраждането, отстъпва място на елитарния. Това има пряко отношение към тенденцията за интелектуализация ~ национализация на българския книжовен език. „Тоя дивен в основата си език го поквариха филолозите – като тласнаха хода на развитието му в „кйор-сокака” на своите принципиални недомисли. А тежко и горко на един език, създаден от филолозите! Т. е. от онези, които трябва да следят и обясняват, а не и създават. Създава творческия дух на поета, художника – а не ония, които казват урока си от някоя катедра. – Език, когото говори провинцията, улицата, е банален, и банална е мисълта, която той ще роди”.

Всъщност от изследвания върху лингвистичните методи на П. П. Славейков за постигане на оригиналност на стила може да се направи извод, че те принципно не се различават от тези на университетските филолози Ал. Теодоров-Балан, Б. Цонев, Ив. Шишманов и др. – обогатяване на езика с нови думи от всички диалектни области, коване на нови думи чрез словообразователните възможности на българския език, използване на лексика от речника на Н. Геров, поддържане на по-

кратки форми [Иванова 1952: 133], възкресяване на старинни думи и форми [Иванова-Мирчева 1962: 179]. Като се има предвид, че всички са немски възпитаници, това не е нещо изключително. Така от кръга около сп. „Мисъл” се осъществява диалогът между модерното и традиционното, европейското и българското, и се доказва за пореден път възможността с традиционно слово да се изграждат модерни концепции. Езиковата доктрина на П. П. Славейков дава основание на Ст. Младенов в критичната си студия „Към оценката на Вазовата дейност от езиковно-историческо гледище” (1920) да изкаже становище, че откъм език Ив. Вазов и П. П. Славейков „не представят никаква антитеза, както са склонни да си мислят някои, и че наопаки, от гледището на българския народен език П. П. Славейков е *най-достойният приемник* на Вазова” [Младенов 1992: 367 – 380]. Това се потвърждава и от изследването на К. Ничева върху принципите на Ив. Вазов за прочистване на романа „Под игото” в различните му редакции чрез премахването на редица русизми и диалектизми, предпочитането на формите на прилагателните имена със суфикс *-ичен* вм. *-ически*, замяната на почти всички отглаголни съществителни имена на *-ние* с *-не* и др. [Ничева 1962: 143]. Действително в отзыв²⁵⁷ за „Сън за щастие от Пенчо Славейков” Ив. Вазов коментира някои неточности в изказа на поета, но обобщава, че „Г. Сл. е въобще грижлив за чистотата на езика и ние срещаме у него сума хубави и изразителни български думи”. Възпитан във възрожденския патриотичен дух, но и попаднал под силното влияние на немския индивидуализъм и естетизъм, езикът на П. П. Славейков е своеобразна симбиоза между родното и чуждото.

Висока загриженост за запазване на чистотата на българския език се наблюдава и у останалите от кръга „Мисъл”. Така например Л. Георгиев в „Език и стил на П. Ю. Тодоров” обръща внимание на интересен социолингвистичен факт. Въпреки че **П. Ю. Тодоров** е живял дълго време в чужбина и владее добре френски, немски, отлично руски, познава полски, сръбски, чешки и украински език, в речта му няма нито една

²⁵⁷ Българска сбирка, год. XIV, 1907, кн. 1., 58 – 59, подпис Д.

чужда дума, нито една латинска конструкция. Това важи както за идилияте и драмите, така и за писмата му, написани на чист български език с акценти от родния му еленски говор [Георгиев 1962: 382]. В случая не е толкова важно доколко това твърдение е пресилено, по-скоро са интересни самите езикови усилия на П. Ю. Тодоров да твори на български език в период, когато на мода в България е всичко европейско (облекло, маниери, език). Във връзка със заимстването на идеи и образи от българския фолклор П. Тодоров въвежда много нови думи и обрати: *орисия, прокоба, несрета, уроки, жаден, морен, ведър, потайна доба, ковани менци* и пр. Използва и собствено словотворчество: *морипъртина, сгодежници*. Турцизмите са сведени до минимум и се оставят само когато за тях не са открити равнозначни български думи.

П. К. Яворов също използва неологизми, отговарящи на словообразователните възможности на българския език. Така се постига оригиналност, но и достъпност, общоразбираемост [Младенов 1958: 142]. Макар че поетът не пише специални статии по езикови проблеми, с критическите си статии спомага за стилистичното разпределение на лексиката и нейното семантично нюансиране [Русинов 1983: 144]. Яворов категорично се противопоставя на опита на **Н. Василев** да очисти фолклорните песни от тесни диалектизми в сборника „Избрани народни умотворения”.

Чрез своята езикова теория и практика кръгът „Мисъл” подпомага процесите на доустрояване на книжовноезиковите норми в духа на актуалните пуристични тенденции. Възрожденската езикова доктрина се доразвива чрез смяната на водещия критерий от националнозащитен и просветителски към естетически. „Младите” нетърпеливо чакат българската литература да преживее „вазовската епоха”, за да дойде времето за разбиране на истинското изкуство, както прозорливо прогнозира д-р Кр. Кръстев в критическия си очерк „Млади и стари” (1907). След като има негласен консенсус в принципите за постигане на оригиналност на стила на авторите и в лингвистиката и художественото творчество, лингвистичните

спорове в такъв случай могат да се приемат за външно подражание и мода с цел пропаганда.

По същото време в сп. „**Летописи**”, списвано от „старите” **К. Величков** и **Ив. Вазов**, чистотата на езика се коментира епизодично в художественокритическите текстове на **К. В. (К. Величков)**. Споменава се по отношение на книжовноезиковата дейност на възрожденеца Н. Рилски²⁵⁸, както и в рецензията на Иван-Вазовия сборник с разкази „Видено и чуто”²⁵⁹. „Езикът на Вазов! ...и всякога чист, топъл и увлекателен”. В самата си книжовноезикова практика за разлика от Ив. Вазов К. Величков широко използва чужди думи в творчеството си и почти не въвежда „чисто народни думи” [Василев 1959: 30]. Макар че като министър на народната просвета издава редица окръжни документи до училищата за повисока езикова култура, името му не може да се свърже с конкретна теоретична прокламация по въпроса. Ив. Вазов, от друга страна, неведнъж изказва открито мнението си чрез езикови бележки и коментари в произведенията си. Така например в очерка „Първите дни на свободата”²⁶⁰ описва странния руски или по-точно „някакъв руско-български черковен език”, до който прибягват българите в контактите си с русите, като слагат руски окончания и на турски думи. Българският език „омосковял”, говоримата реч и канцеларският език „гъмжели” от русизми. По същото време „дядо Богоров”, обезпокоен от порусяването на българския език, разпространява своите пуристични брошури.

В драската си „В електрически трамвай”²⁶¹ коментира интернационализмите, които навлизат в българския език, и начинът, по който те се усвояват от потребителите. „Всяко нововъведение влачи подире си рой чужди думи в езика ни и той, сиромашът, ги гълта, усвоява, обогатява се, оваравалява се. Научихме българина да си троши езика и задръства паметта без нужда. Направихме го да произнася *урна* – не *кутия*, *секция* – не

²⁵⁸ *Едно писмо на о. Неофит Рилски, от М. Балабанов.* – Летописи, бр. 15 от 15 юни 1900, 303.

²⁵⁹ Летописи, год. I, 1901, кн. 1., 21 – 22.

²⁶⁰ Българска сбирка, год. VIII, 1901, кн. 1, 3 – 16.

²⁶¹ Българска сбирка, год. VIII, 1901, кн. 3, 153 – 160.

бива *отдел*, *протоар* – *плочник* не е български!, *палача* – вместо *джелатин*, *оръжие* – вместо *топ*, *площад* – вместо *мегдан*. И хиляди такива...”²⁶². Няколко години по-късно в пътните си бележки „До Радомир”²⁶³ пише, че „Езикът ни днес го правят невежествени инженери, безграмотни чиновници, неразбрани вестникари и ние щем, не щем ще гълтаме и *мини*, и *хали*, и *гамени*, и всякакъв филологически смет”.

По същото време, когато се водят споровете за нормотворческото право, друг езиков майстор – Ел. Пелин реализира нов, модернистичен подход към нормите на книжовния български език, без натрапчивото насилие над езика. Въз основа на изразно-стилистичната система на живите български говори изгражда езикова система, в която липсват архаизмите и неологизмите, и изобщо „книжната”, „интелигентската” фразеология [Генов 1962: 216 – 219]. Така се очертават новите граници на чистотата на езика.

През 1904 г. **Ал. Теодоров-Балан** и **Н. Николаев** започват издаването на **сп. „Книгописец”** (София, 1904 – 1920) с цел запознаване на всеки книжовник, учител и въобще на всеки образован гражданин с напредъка на науката, книжнината и изкуството, с дейността на българските и чуждите учени. Чрез списанието ученият се опитва да популяризира и своите възгледи за устройството и обработването на книжовния език. Българските общественици приемат противоречиво схващанията на филолога. Литературният критик **А. Протич** в отзив за „Книгописец”²⁶⁴,

²⁶² В статията „Езиковите завети на Иван Вазов”, поместена в сборника „Българският писател и родната реч” (1933), Стефан Попвасилев прилага този цитат с известни изменения, а именно добавен е примерът *екскурзия* вм. *излет*, а финалът „И хиляди такива...” е заменен с „ние неразбрано изхвърляме звучни турски думи, придобили право на гражданство у нас”. Вероятно езиковедът използва по-късна редакция на разказа, когато действат други пуристични нагласи. Това за пореден път показва незатихващия интерес на Ив. Вазов към актуалните езикови въпроси и пропагандния характер на неговите текстове.

²⁶³ Духовна пробуда, бр. 8 – 9 от 1907.

²⁶⁴ Пряпорец, бр. 90 от 3 април 1904.

публикуван във в. „**Пряпорец**” (орган на Демократическата партия, която в периода от 1908 до 1911 г. управлява България чрез самостоятелното правителство на Ал. Малинов) и подписан с псевдонима **Нефилолог**, оценява списанието като „безукоризнено” наредено, но езика му – „своеобразен”. Критикува слабостта на Ал. Теодоров-Балан „да внася в езика ни новизми, копирани от чужди езици или ковени от самото него”. Реформите на българския език, които се опитва да прокара Ал. Теодоров-Балан, според А. Протич се изразяват в „едно преследване на ония езикови форми, които са общи с руския книжовен език, и една склонност към западнославянските езикови форми”. Според критика думи като *книгописец*, *разпиравки*, *появи* не са сполучливо съставени. Обвинява Ал. Теодоров-Балан, че „се стреми да чисти българския език от русизми, пък той употребява съвършено чужди думи вместо чисти наши”. Накрая авторът изразява съмнение относно компетентността на Ал. Теодоров-Балан за българския език и го съветва първо да го изучи по-основно, а после да го реформира.

Ал. Теодоров-Балан отговаря със статията „На моите критици”²⁶⁵. Обвинен от българските общественици в „издевателство над българския език” чрез употребата на нови думи и изрази, филологът прогнозира развитието на младия българския книжовен език, който ще продължава да се обогатява и усъвършенства стилистично на основата на „не свой собствен материал”. Ал. Теодоров-Балан се позовава на чуждия опит за обработване на книжовния език и стремежа на водещите писатели да пречистват родният си език от чужди примеси от по-стари времена или от съвременния културен обмен. За източници на езиков материал, с които да се замени всичко неродно в книжовния български език, посочва книжнината от преди Освобождението, сборниците от български народни умотворения, както и собствено творчество. Обяснява приликата на създаденото от него „с сръбско или хърватско” с по-голямата близост на тези езици с българския език отколкото с руския език. На всеобщо признание се радват популяризираните от него думи

²⁶⁵ Пряпорец, бр. 93 от 3 април 1904.

бележит, приемлив, предимство, възглед, гледище, въз основа на, тъй че и др.²⁶⁶

Ал. Б. (Ал. Балабанов) застава на по-различни позиции относно ролята на езиковеда и статута на чуждите думи в българския език (вж. бележките „За новите думи”²⁶⁷ и „За турските думи”²⁶⁸). Това обяснява защо сътрудниците на сп. „Българска реч” водят най-ожесточените полемики именно с него. В статията си „За новите думи”²⁶⁹ българският литературовед и критик очертава единствената задача на граматичите и филолозите: „да впишат грижливо в списъците новата дума, може да им се позволи и да ѝ дирят място – нищо повече. Те са писарите в министерството на езика”. В друга своя статия „За турските думи”²⁷⁰ коментира ниския социален престиж на турцизмите сред българското общество и защитава правото им на съществуване в българския език за нюансиране на речта и на цели поетически произведения и статии. Турцизмите според него имат силата на диалекта, тъй като са познати сред всички българи, и гоненето им се определя като „плебейска злоба към патрициите”. Накрая завършва с извода, че „пуританите в нашия език всичко могат да изкоренят, да премахнат, но нищо не могат стори те на: *рахат, кеф, серсем, будала*”. На подобни либерални позиции застава и във връзка със славянските по произход изразни средства.

²⁶⁶ В по-късни свои статии лингвистът посочва голяма част от тези езикови средства като свои новообразувания, с което се създава известно заблуждение сред езиковедите относно произхода им. Гр. Венедиктов успешно доказва, че голяма част от езиковите средства се срещат в по-ранни възрожденски текстове и не са баланизми. Приносът на филолога не е в създаването, а в утвърждаването им. Подобно е положението с лексемите *книгопис, безочлив, начин, показалец, уречен* [Венедиктов 2009 а, б].

²⁶⁷ Пряпорец, бр. 21 от 23 януари 1910.

²⁶⁸ Пряпорец, бр. 59 от 18 март 1910.

²⁶⁹ Пряпорец, бр. 21 от 23 януари 1910.

²⁷⁰ Пряпорец, бр. 59 от 18 март 1910; според бележките статията излиза за първи път във в. *Време*, бр. 129, 17 май 1908 и е включена с малки поправки в „На почивка”, 75-78 [Балабанов 1973: 684].

В периода между август и декември 1910 г. във в. „Пряпорец“ се дава възможност на Ал. Теодоров-Балан да публикува материали по обществено значими въпроси. В „Кърнопис“²⁷¹ лингвистът коментира начина на писане, който се създава без грижа и без нужда от българските писатели. Опитът да се запише бързо и точно чуждата реч и да се догони писмено говорната реч скъсява писменото изразяване на думите. Тази немара към езика е обида към обществото и заплашва да стане гражданска форма, обичаен и официално признат похват. В материала „Всебългарско знание“²⁷² анализира политическия и книжовния живот в България. За актуалността на книжовноезиковите проблеми може да се съди от следния коментар: „българският мъж доказва своите качества в разговори за политика и за български език. Отпусне ли се неусетно мярата, разговорът се превръща в препирня и свада, понеже всеки българин смята, че не би бил българин, ако се покаже невежа в родната си политика и в матерния си език. Това знание той го притежава в силата на своето кръщелно свидетелство... Не напразно е станало поговорка, че за филология (а още повече за българска филология!) разговорът не бива спокоен и въпросът никога не добива разрешение“. Често обвиняван от съвременниците си, че използва непознати и неразбрани провинциализми и нови думи, „несвойствени на българската реч, богоровщини“, Ал. Теодоров-Балан защитава своя език, че употребява хубави български думи и не подражава на „днешния макаронски език на дневния печат, на леката книга, дето мисълта се облача в арлекинска носия от чужди парцали, набрани от школар из всички земи на божия свят“.

Възрожденският просветителски дух на Ал. Теодоров-Балан обяснява изключителната му чувствителност по отношение на статута на етническият език в условията на чуждо влияние. В статията „Свободата и равенството в Турция“²⁷³ съобщава за реформите на везир Хакъ паша и сенатор Халми паша, които

²⁷¹ Пряпорец, бр. 218 от 18 август 1910.

²⁷² Пряпорец, бр. 234 от 7 септември 1910.

²⁷³ Пряпорец, бр. 245 от 20 септември 1910.

дават възможност всяка народност да създава родна книжнина на свой език, да се води обучение на роден език и да се даде право на този език да се употребява в общинската и областната управа. В бележките „Българска матица“²⁷⁴ и „Как да се услужва на „Българска матица““²⁷⁵ отправя призив към всеки съзнателен българин да подкрепи плана за дейността на „Българска матица“.

За по-широкото разбиране на езиковеда за чистотата на езика може да се съди от статията му „Чуждици и своици“²⁷⁶, в която уточнява, че варваризъм може да бъде както чуждица, така и неправилно употребена домашна дума или граматична форма като *апаши, гамен, лига, трен, орнамиран, държа реч, влияя на някого*, буквалните преводи на обрати. Обръща внимание на факта, че „обикновеният българин не може да мисли, че *халата* е сграда, дето ще се купува и продава за дневното домакинство“ („Убийство с „хала“ от София“²⁷⁷). Въвеждането на чуждицата от столичното кметство се определя като „насилие въз българската душа и език“. Предлага редица ненужни заемки да се заменят с български думи като *вм. гише – отворка, вм. фиш – листовка, вм. хала – трем, подвор, търговвор, вм. салхана – кланица*. Създава безсмислен текст, чрез който иронизира модернистичните художествени експерименти („Жълти гарвани“²⁷⁸).

Възгледите на лингвиста са слабо подкрепени от българските общественици през периода. В бележката „С чужди ум“²⁷⁹ физикът **Г. Манев** разглежда отношението на българите към чуждоезиковия материал. Когато се „поналапа с чужди термини“, плод на немски гений, българинът се връща „да окултурчва“ отатарчените българановци.

Епизодично продължават да се появяват бележки за езика на Ал. Теодоров-Балан в други периодични издания. Така например в **„Свободно слово“** (орган на Либералната партия –

²⁷⁴ Пряпорец, бр. 254 от 30 септември 1910.

²⁷⁵ Пряпорец, бр. 257 от 3 октомври 1910.

²⁷⁶ Пряпорец, бр. 289 от 5 ноември 1910.

²⁷⁷ Пряпорец, бр. 272 от 18 октомври 1910.

²⁷⁸ Пряпорец, бр. 313 от 18 декември 1910.

²⁷⁹ Пряпорец, бр. 224 от 27 август 1910.

радослависти) в подлистника „За поезията на Ив. Вазов (По повод публичните сказки на професор А. Шедеров)“²⁸⁰ от **З.** се коментира езикът на филолога в сказка за Ив. Вазов. „Колкото г. Теодоров да се старееше да направи по-достъпен езика си, колкото да избягваше неологизмите, с които се слави, все пак той си оставаше на много места тъмен, недочут, неразбран. Речта му излезе чисто книжевна, примесена тук-там със сърбизми и обрати, несвойствени на българската форма“. В същата бележка повечето Вазови произведения са оценени като принадлежащи „на един друг български свят, изминал безвъзвратно за нас... в тях поета олицетворява едно безгрижно поколение от преди 20 години“.

Ив. Ст. Андрейчин публикува редовно в подлистника на изданието. В статията си „Шарлатанство и невежество (Нещо, което г. С. Радев трябва да чуе)“²⁸¹ българският поет и публицист описва Ал. Теодоров-Балан като представител на „доброто старо време“, който популяризира Ив. Вазова, като „котка“ някои от младите. Според Ив. Андрейчин С. Радев пише с лекомисленост, а техническите термини, които читателят среща в бележките му, „им придават изглед на нещо сериозно, написано от човек, който си познава занаята“. В статията „Българският език и театърът“²⁸² същият автор изказва твърдението, че формираният след Освобождението „особен жаргон от русизми, чуждизми и нашенски изтъркани клишета“ се налага на широкото множество чрез канцелариите, периодичния печат и школските ръководства, а хубавият език остава скрит. Всичките писатели се стараят да допринесат нещо ново за сформирането на езика, но „това ново не всякога е хубаво, или по-добре рядко бива такова“. От дълго време в развитието на българския език съществува криза, „всичките опити от страна на писателите и на филолозите за обогатяване и разхубавяване на езика, вместо да внесат хармония и разцвет, внесоха смущение и безредица“. В края завършва с

²⁸⁰ Свободно слово, бр. 100 от 28 май 1905. Твърде често използван инициал [Богданов 1989: 430]. Вероятно бележката е на Ив. Андрейчин.

²⁸¹ Свободно слово, бр. 130 от 12 октомври 1905.

²⁸² Свободно слово, бр. 524 от 18 март 1910; вж. също Художествена култура, 1910, кн. 3., 44 – 46.

оценка на ролята на актьорите за популяризирането на българския книжовен език в провинцията, те са отговорни „за грешки против хубавия наш език”, трябва да забравят родното си наречие и да се научат да говорят „еднакъв, пречистен и разхубавен литературен език”.

От посочените статии става ясно, че българският лингвист Ал. Теодоров-Балан поставя проблема за чистотата на езика на широка обществена дискусия от страниците на в. „Пряпорец”. Възгледите му са подкрепяни и от други общественици, които проявяват чувствителност към навлизащите и утвърждаващите се в практиката чужди термини. Същевременно една немалка част от интелектуалците, „българановците”, включително и филологът Ал. Балабанов, както и един от първите представители на българския модернизъм Ив. Андрейчин стават изразители на новото в литературата, културата и езика. Споровете между различните поколения творци и филолози се прехвърлят и в периодичния политически печат. Допускането им от страна на редакторите на политическите органи цели привличане на читателския интерес – да се говори за езика е също толкова модерно, колкото и да се говори за политика. Не се цели конкретно действие, всъщност е проява на утвърдения демократичен подход при възникването на колебания при (не)приемането на новото.

Филологическа пропаганда в медийното пространство (1911 – 1920)

Българската творческа интелигенция взема активно участие в трите войни от периода. Ужасът, разочарованието и отчаянието се изживяват чрез търсенето на нови творчески пространства. Краткият триумф вследствие на фронтовите победи и последващият крах от неосъщественото етническо обединение в обща държавна граница изострят чувствителността на обществото към родното. В периодичния печат зачестяват статиите, посветени на изключителността на всичко българско – земя и природа, обичаи, история, литература, език. Обобщаваща оценка на промяната на интересите на българските читатели дава

Ал. Балабанов в статията си „Родна мода”²⁸³: „Едно време вървеше на думата „социално”, сетне провървя на думата „полово”, сега печели „родното”.

Ал. Теодоров-Балан продължава с опитите си да постави проблемите за чистотата на езика на по-широка обществена основа. Чрез обнародването на статии в издания с по-консервативна аудитория и/или редакторски колектив („Българска сбирка”, „Брезда”, „Слънце”, „Мир”) езиковедът цели да популяризира своята езикова доктрина и да подготви обществото за появата на езиковедски орган (сп. „Българска реч”). Лингвистът публикува активно в сп. „Българска сбирка” с редактор **С. С. Бобчев**, където излизат статиите му „Българска реч”²⁸⁴, „Усет за българска реч”²⁸⁵, „Възпитание на усета за българска реч”²⁸⁶, „Казармата за нашата реч”²⁸⁷. Статиите са подписани с авторитетната академична длъжност и научната му степен **проф. д-р**. От социолингвистична гледна точка интерес в посочените материали представляват няколко момента.

Езиковедът нееднократно критикува езика на Ив. Вазов с ясното съзнание за влиянието на най-големия литературен авторитет (дискредитиране на добрите образци, срв. с чешката езикова ситуация): „и той сякаш хълта в хана на развалената реч, та в матори години се отпуска да го водят шарени зеленковци. И той ... залита да не пробира качествата на словото, в което излива пред съвременници и потомство достойнието на поетичната душа” („Българска реч”).

От статиите проличава високия престиж на чуждите думи сред малограмотното население, което показва въздействието на водещия елит върху езиковата практика на множеството. Описва своеобразното превключване на кодовете: „Случва се, в разговор с „граждани”, селяните да залягат да се изказват „по граждански”, и тогава се ловят в изказа им най-добре като недостатъци на проникнала у селянина просвета, така и

²⁸³ Пряпорец, бр. 167 от 7 август 1916.

²⁸⁴ Българска сбирка, год. XX, 1914, кн. 3, 154 – 162.

²⁸⁵ Българска сбирка, год. XX, 1914, кн. 5, 297 – 304.

²⁸⁶ Българска сбирка, год. XX, 1914, кн. 10, 651 – 662.

²⁸⁷ Българска сбирка, год. XXI, 1915, кн. 9-10, 522 – 528.

недостатъци на кальпената за тая просвета българска реч” („Усет за българска реч”). Подобно на Ив. Богоров коментира народната етимология на различни чуждици като *велосипед* – *висоплет*, *автомобил* – *евтинобил* („Усет за българска реч”) и препоръчва отпадането на редица чуждици от руски, немски, френски и гръко-латински произход.

Статиите на Ал. Теодоров-Балан не са безкритично подминати от сътрудниците на сп. „Звено”. Макар и кратко просъществувало, изданието дава гласност на българските модернисти, символисти и реалисти (редактор на списанието е Д. **Подвързачов**, към кръга принадлежат също Г. Райчев, К. Константинов, Н. Лилиев, Й. Йовков, Д. Дебелянов, Хр. Ясенов, Е. Багряна). В рецензия²⁸⁸ на сп. „Българска сбирка” Д. Д. (Д. **Дебелянов**) дискредитира подновения опит в сп. „Българска сбирка” на „стария ревнител за правилност и чистота в родния ни език” за преодоляването на притъпяването на усета на българската реч у стари и млади. Това се оценява като полезно занимание, но езикът на самата статия „е цяло изпитание за търпението на четеща. Речта на самия ревнител за хубава реч е мудна и замотана. От преголям усет за правилност и чистота, в нея е прегазена живостта, гиздавината и звучността й, а струва ни се, тези последните три качества са, ако не повече, то поне наравно ценни с първите две”. На следващата година отново излиза рецензия на сп. „Българска сбирка”, с която Балановите статии се коментират по следния начин. „Се същият Тодоров-Балан със своите богоровски изобретения... Тодоров-Балан дава в тая книга статия за българската реч. Най-удобното място на тази статия сякаш би било в страниците на хумористичните списания”²⁸⁹.

Оценката на Балановите езиковедски етюди е своеобразен призив към доброволно освобождаване на пространството за новите модерни схващания, част от които е и разбирането за езиковата чистота. Факт е, че възрожденската пуристична доктрина губи своята актуалност сред младата

²⁸⁸ Звено, год. I, 1914, кн. 1, 52.

²⁸⁹ Звено, год. I, 1914, кн. 3, 288.

художественотворческа интелигенция. Опитите да се откриват, създават и внедряват езикови средства, които противоречат на езиковата практика, се схващат като езиково насилие и се наказват с развенчаване на авторитета.

Българските професори продължават да сътрудничат в обществения печат. Така например в литературното сп. „Брезда”, предназначено за ученици от горните класове на средните училища с редактори Ст. Чилингиров и Д. Мишев, Ал. Теодоров-Балан сравнява своята дейност с тази на П. Хилендарски („Що е „Брезда”²⁹⁰), с което цели да предизвика патриотични чувства у подрастващото поколение. В статията „Образуване и производство”²⁹¹ критикува липсата на правилно обучение по български език и на добър усет за българска реч, поради което „вече явно гинат нейни свойщини, нейни способности за образуване и производство”. Завършва с призива: „Оборавете се²⁹², книжевни българи – езикът ни е в опасност!”.

В същото списание сътрудничи и българският езиковед Б. Цонев. В статията си „Нужда от гладило за нашата книжовна реч”²⁹³ той изтъква липсата на списание, което да дава упътвания „как да пишем право, чисто и гладко български”, а това е „насъща нужда за всеки българин, който иска да минава за образован”. От „езикова болест”, „рана-живеница” – липсата на художественост – страдат творби, ученически и кандидатски, канцеларски работи, целият български периодичен и неперидичен печат. В редакторски коментар към същата статия се казва, че правописът е свързан органично с чистата и хубава книжовна реч. Често поетите изпреварват езиковедите, техният гений „озонира езика” и създава художествени книжовни произведения с чиста и гладка реч, от която след това граматичи и стилисти съставят теории и правила. „Българската националност не е в еровете, юса и е-та, а в съзнанието, в душата на народа”.

²⁹⁰ Брезда, год. I, 1914, кн. 2, 135 – 138.

²⁹¹ Брезда, год. I, 1914, кн. 3, 199 – 202.

²⁹² Оборавям се, оборавя се *диал.* ‘съвземам се, идвам на себе си’ (Изт., Калофер).

²⁹³ Брезда, год. I, 1914, кн. 2, 71 – 75.

След края на Първата световна война проблемът за чистотата на езика отново се подхваща. **Ал. Теодоров-Балан** сътрудничи на независимото литературно сп. „Слънце” с редактор **Хр. Борова**. В новогодишното си обръщение „Суровакня”²⁹⁴ българският учен призовава интелигенцията към работа за културен напредък, „което не се изразява в налагане на чуждото над домашното, а обратното – чуждото да се нагоди към домашното, да се сроди с него ... българското слово, то е призвано да служи само на българи; и светлината му с топлината ще бъдат благодатни само ако светят в българската душа и греят българското сърце”. В статията „За кого е българската поезия?”²⁹⁵ коментира, че „Българщината в тая поезия не е нищо друго, освен порив на дух, излязъл из българска средина и устремен към общи задачи на изкуството”. За пример дава П. П. Славейков и кръга „Мисъл”, които създават художествена поезия с българска реч, въпреки че учат философия и естетика от руски и немски майстори. Подобни мисли по отношение на кръга „Мисъл” изказва и в „Отчуждаване”²⁹⁶. В „Бележки. Книжевният български език”²⁹⁷ се обръща към своите „хулници” и „клеветници”, които, без да знаят, използват думи и обрати, подновени или първи пуснати от него в българската книжнина като *свитка, кивам, бройка, почетък, личба, чърда, нарицало, стижен*. „Между туй аз им диря българската услуга, вместо услугата на всякакви думи ненаши или синонимни несъответни на мисълта ми, като се ръководя от поуката: благото, що ни е дал българският народ в езика си, трябва да се вкарва в работа и да се строи за нея; защото е белег на слаба култура да не разбираш това и да не го вършиш”.

В същото списание **Цв. Парашкевов** публикува няколко статии, в които насочва вниманието на българската общественост към елементите на българщината – земя, природа, език, култура, и призовава да се обича и почита родното („Ние, българите”²⁹⁸,

²⁹⁴ Слънце, год. I, 1920, кн. 15-16., 449 – 456.

²⁹⁵ Слънце, год. I, 1920, кн. 17-18., 540 – 548.

²⁹⁶ Слънце, год. I, 1920, кн. 21-22., 685 – 687.

²⁹⁷ Слънце, год. I, 1920, кн. 17-18., 566 – 567.

²⁹⁸ Слънце, год. I, 1919, кн. 1., 57 – 59.

„Език, писмо, култура“²⁹⁹). Като агитира за реформа и обнова във всички области на обществения и държавния живот, авторът разглежда правописно-езиковите въпроси от културен аспект. Определя като „доктринерски“ подход защитата на правопис без краесловни ерове, ят, я и членове от една група около **сп. „Млада България“** (Ив. Радославов и символистите). Въпреки усилията на книжовниците през последните години вестникарският и канцеларският език, както и езикът на списанията „е нелеп, показва невежество, надутост или липса на каквото и да било езиковно чувство, ние нямаме езиковна култура“. Езикът като културно достояние не може да се кове или да се „обхване само през очилата на политикана-реформатор, на филолога-архивар или на недоучката-интелигент. Не ще и дума, че общата наука, педагогията, словесността – всичко може да ползва и да бъде последвано от езиковедението“.

През същия период във в. „Мир“ излиза стихотворението на **Ив. Вазов** „Език наш“³⁰⁰, в което поетът изразява възмущението си от практиката на войници, чиновници и офицери да се мъчат да говорят на сръбски език в новоизвоюваните земи. Като мото поставя старозаветните думи на Паисий [Българските писатели 1963: 6 – 7]. В статията „Един излет из сенките на нашия живот“³⁰¹ коментира разговора си с М. Дринов във връзка със „странностите“ на Богоровия „чисто български език“ и известния Марин-Дринов коментар: „Ние трябва да благодарим, че има един Богоров!“. – И Ив. Вазов продължава. – Да, тогава Богоров трябваше, сега сто богоровци трябва – те ще ни размиват, но ще ни стряскат, ще ни поправят, защото всички сега – турям и себе си в това число – грешим против чистотата на езика“ [пак там: 135].

Опитите на по-старите български филолози да актуализират възрожденската пуристична доктрина до голяма степен остават неосъществени поради липсата на подкрепа и мотивираност от страна на по-младите творци, създаващи

²⁹⁹ Слънце, год. I, 1919, кн. 9-10., 292 – 296.

³⁰⁰ Мир, бр. 4774 от 19 януари 1916.

³⁰¹ Напред, бр. 113 от 28 декември 1919.

добрите образци. Новото творческо поколение е освободено от задължението да служи на множеството. Първоначално схващан като особен социолект („по граждански”, всъщност става въпрос за писмения език на интелигенцията), чрез повишаване всеобщото ниво на грамотност и образование, както и чрез запознаването с добрите творчески образци книжовният език се превръща в пълноценно средство за общуване между всички членове на обществото. Полемиките за ролята на лингвиста и за нуждата от езикова култура стават съставна част от функционалното развитие на езиковия стандарт. Военните години, от друга страна, изострят чувствителността на българското общество към чуждоезиковия материал и пораждат пуристични нагласи.

Подходящите обществени условия по време и непосредствено след войните дава основание на българския езиковед **Ал. Теодоров-Балан** да продължи своята лингвистична агитация и в партийните органи. Изборът на **в. „Мир”** за лингвистична пропаганда не е случаен и се дължи на по-консервативния характер на изданието. Една от първите му статии, посветени на езиковата чистота, е манифестът му „Вестникари и книжевници, мислете по български”³⁰². Като обръща внимание на факта, че книжовният език е един от символите на българската държавност и родната култура, общественикът призовава към повишено внимание към чуждиците, които изместват българските думи и показват чуждо мислене, напр.: *ангажимент* и *обязателство*. По този начин се „застрашават личността и културата на нашия народ през езика”. Липсата на читателски отзиви показва известно пренебрежение към Балановия призив.

На следващата година езиковият проблем се подхваща от народния представител **Б. Вазов** в статията му „Българският език изоставен от българите”³⁰³. В трудни за даден етнос моменти темата за национализма е удобна, актуална и бързо намира място

³⁰² Мир, бр. 4495 от 20 февруари 1915.

³⁰³ Мир, бр. 4762 от 3 януари 1916.

в партийната пропаганда. В друга своя статия „Към българска просвета”³⁰⁴ авторът изказва мнение, че „не можем да разберем чуждото, ако нямаме нещо свое, към което да го приближим и сравним”. Смята, че хора космополити могат да повлияят върху съзнанието на българската младеж и да предизвикат у нея „съкровена обич към отечеството, към езика, към земята”. Призовава българското общество да се запознае с духа на отец Паисий. Обвинява държавата, че макар и да има монопол върху образованието, не работи в посока „да се подготвят поколения, надхрани с държавна и народна дисциплина”. В бележка под линия коментира лексемите *култура* и *цивилизация* като чуждици, вместо които съществува българската лексема *просвета*. Чрез подчертаване на статусно-ролевите характеристики на адресанта се прави опит за въздействие върху аудиторията – статията е подписана с името и с професионалната ангажираност на автора (д-р, народен представител).

В тази вече подготвена атмосфера на Ал. Теодоров-Балан се отдава добра възможност да популяризира възгледите си, да покаже какъв трябва да бъде научният подход към лингвистичния проблем. Редакторите на в. „Мир” отделят място на българския филолог за списване на ежепетъчна колонка. В периода между януари и април 1916 г. излизат общо 15 статии, които насочват вниманието на българската общественост към източниците на „поквара” и „немара” на езика, към възможните стратегии за решаване на проблема, към добрите постижения в тази насока и към конкретните чуждици и техните български заместници. Публикуваният материал успява да привлече читателския интерес на по-широката общественост. В статиите си „В неволя”³⁰⁵, „Една среща”³⁰⁶, „Да се разбереме”³⁰⁷ и „Отзиви”³⁰⁸ българският езиковед съобщава за водената от него кореспонденция и лични разговори по езикови въпроси с **чиновник, студент по право, митничар, гражданин от София, радатели за българска реч от**

³⁰⁴ Мир, бр. 4781 от 27 януари 1916.

³⁰⁵ Мир, бр. 4775 от 20 януари 1916.

³⁰⁶ Мир, бр. 4779 от 24 януари 1916.

³⁰⁷ Мир, бр. 4807 от 27 февруари 1916.

³⁰⁸ Мир, бр. 4819 от 12 март 1916.

Русе. Особено активни и чувствителни към българщината в езика са **участниците във войните – опълченец от Пловдив, кандидат-офицер от 40-ти полк, началник на полева болница, войници учители от Беломорската дивизия.** Ал. Теодоров-Балан по паисиевски проповядва: „Ти българине, не влачи се по чужд език и граматика, но знай своя реч и мислене! Не прелъстявай се да взимаш всякога за българско руското (или друго славянско), само защото ти звучи еднакво с нещо свое; в тия мамливи руски (или славянски) звукове може да пропадне твоята българщина! Каквото и да заемеш по неволя от нейде, побългарявай го в гласеж и в смисъл, и в работа!“. Списъкът с непотребни чуждици включва утвърждаващи се в практиката интернационализми и русизми.

Преустановяването на списването на седмичната колонка не е по желание на Ал. Теодоров-Балан, а по решение на редакцията. Това става ясно от редакционна бележка след Балановата статия „Право на гражданство“³⁰⁹. Макар че дейността на „един чистач като г. Теодорова“ се определя като необходима, трябва да се дочакат „по-редовни времена“, когато „ще дадем отново каквото можем улеснение на неговата лопата за чистене на чуждици“. Прекъсването на рубриката вероятно се дължи на нееднозначното възприемане на публикувания материал. Така например в **анонимната** статия „Съвременен въпрос“³¹⁰ се подчертава, че проблемът за ролята и националното значение на българския език не е филологически, а е по-скоро обществен, педагогически и възпитателен. Не е важно доколко свършено са измислени езиковите средства, а кой, как и къде ги употребява. Самите българи трябва да се възпитат в любов към книжовния си език, в желание за неговото изучаване и популяризиране и в гордост от творческите произведения. Колебаещите се между сръбски и български елементи трябва да се спечелят „не чрез насилие ..., а по доброволен начин, по своя собствена инициатива да възприемат българския начин на говорене и покрай това българския начин на мислене“. Мерките,

³⁰⁹ Мир, бр. 4847 от 29 април 1916.

³¹⁰ Мир, бр. 4778 от 23 януари 1916.

които трябва да се вземат, нямат нищо общо с буквите, словообразуването и филологическата наука. Необходимо е да се подготви персонал, въодушевен от идеята да разпространи и затвърди българския език във всички български покрайнини.

Несъгласие с Балановите възгледи за побългаряване на руските форми *обявление, представление, удивление*, с *обява, представа* и *удива* изказва руският възпитаник, македонски културен деец и учител по български език на княз Фердинанд I на княгиня Мария Луиза **Д. Ганчев** в статията си „Виновниците за неграмотността у нас”³¹¹. Ал. Теодоров-Балан му отговаря със статиите „Прав ли е Добри Ганчев”³¹² и „Как стои препирнята”³¹³. Към спора се присъединява и **Н. Хр. Петлешков** със статията си „Изместен спор”³¹⁴.

Броят на публикациите, допуснати в ежедневника в „Мир”, доказва актуалността на темата. Засиленият интерес на българското общество към книжовния език до голяма степен се дължи на желанието за обединение на всички българи в обща държавна граница и за противодействие на асимилаторските домогвания на сърбите и румънците върху македонските и добруджанските българи. За агитация и манипулация на общественото мнение в периодичния печат Ал. Теодоров-Балан използва класическия метод за въздействие върху емоциите на хората чрез подчертаване на страха от изчезването на българския етнос и предизвикването на положителни патриотични чувства чрез исторически личности като отец Паисий. Както на редакторския колектив, така и на политическия елит обаче им липсва достатъчна мотивираност (а вероятно и лингвистична подготовка) за започване на пуристично движение. Допускането на публикациите е по-скоро част от рекламната стратегия на редакторите за ангажиране на читателското внимание отколкото действително осъзната необходимост. Тежкото икономическо положение на България след Първата световна война води до

³¹¹ Мир, бр. 4772 от 16 януари 1916.

³¹² Мир, бр. 4773 от 17 януари 1916.

³¹³ Мир, бр. 4776 от 21 януари 1916

³¹⁴ Мир, бр. 4774 от 18 януари 1916.

поскъпване на живота, необуздана спекула с предметите от първа необходимост и до нова политическа криза в средата на 1916 г. [История 1999: 271 – 272]. Въпреки това може да се направи извод, че статиите на филолога постигат до известна степен целта си, тъй като на сътрудниците на противниковите партии им се налага да отделят място в органите си за оспорване на Балановите лингвистични схващания.

Нормална практика във всекидневните вестници с политическа насоченост е да се коментира в негативна светлина публикуваният материал от конкурентите. Така на 19 януари 1916 г. във в. „Пряпорец“ излиза анонимната реакционна статия „Вардете се, българи!“³¹⁵. Според автора ѝ езиковедите не се ограничават „с похвалната грижа да бъдат страж на чистотата на българската реч“, а се „увличат и самозабравят, като се нагърбват с непосилната мисия да създават език чрез коване на нови думи от любов към авторство и като затриват думи, създадени, усвоени от всички и добили гражданственост“. Обвинява Ал. Теодоров-Балан, че се възползва от момента „да чисти българската реч от примеса на ония славянски езици, които днес не са модни“. Статията завършва с различен прочит на Балановия призив: „И ние ще подкрепим възклицанието на г. Теодоров-Балан: вардете се, българи, но се вардете от ония, които от българския език искат да направят един земалски“³¹⁶, а не културен език; вардете се от тия езиковедци, чието непознаване на родния ни език е безподобно”.

В бележката си “Вместо шовинизъм. Школска реформа”³¹⁷ **Ив. Цоков** определя борбата за българщина на Б. Вазов и Ал. Теодоров-Балан като сръбски шовинизъм. На тези два материала Ал. Теодоров-Балан отговаря чрез статията си „Хърбет и шовинизъм”³¹⁸. Изтъква съдържащите се „белези на чуждо мислене” в *хребет* вм. „мачкана от нея своица” *било*. В статията

³¹⁵ Пряпорец, бр. 14 от 19 януари 1916.

³¹⁶ земски нар. 1. ‘местен, тукашен’. 4. книж. остар. (рус. *земский*). ‘областен’ [Илчев: 1998: 159].

³¹⁷ Пряпорец, бр. 14 от 19 януари 1916.

³¹⁸ Пряпорец, бр. 17 от 22. януари 1916.

„И сега, да се поучиме!“³¹⁹ засяга проблема за новоизкованите неологизми.

В дебата се включват и други общественици, отново скрити зад псевдоними. **Д. Истибов**, определил себе си като *стар учител*, в статията си „Мисли върху българския език“³²⁰ споделя, че българите са наследили хубав, пълнозвучен и лексикално богат език. Младите учени, добили пълна политическа свобода, не се задоволяват с постепенното развитие на езика „и тъй успешно работиха, рушиха, чупиха, разваляха, кълчиха, коваха думи, преправяха чужди, че почнахме да не разбираме един другото, нито пък народът да ни разбира“. През 1912 г. подготвен за отпечатване материал на Д. Истибов е върнат от редакцията за корекция на русизмите *творение, копито, хлебарки, люди, неолудено, сглобено, горница, окно, кузнец, мочим се, дърма* и др. Според автора тези лексеми не са русизми, а са събрани от ломско, видинско, софийско, пловдивско (действително по-голямата част от тях имат праславянски произход и съществуват в живите говори). Новоизковани думи като *грудести, брусят, указна, леснина, почуда, момоти, всечовечници, клички, сетива* „са излети в калъпа на дядо Богоров“. Вместо да коват нови думи, филолозите трябва да се ограничат с пазенето на първобитната чистота на богатото българско езиково наследство. Авторът призовава: „Вардете се, българи, от развалата на езика ни, що я нашите учени вършат, като ни пишат на език нам непонятен“. Ал. Теодоров-Балан отговаря със статията си „Да биеме всички в клинеца!“³²¹. Ако се поддържа становището на Истибов, българската реч и култура „още дълго ще газят в тиняка боси, ако и с запретнати крачоли“.

Особено критичен към Ал. Теодоров-Балан е българският офицер (артилерийски полковник), герой от Сръбско-българската война от 1885 г. **Кандид (В. Кърджиев)** в статията си „Професорска неволя“³²². Руският военен възпитаник сравнява

³¹⁹ Пряпорец, бр. 21 от 27 януари 1916.

³²⁰ Пряпорец, бр. 29 от 5 февруари 1916.

³²¹ Пряпорец, бр. 31 от 7 февруари 1916.

³²² Пряпорец, бр. 30 от 6 февруари 1916.

чистаческата дейност на двамата най-активни в това отношение филолози. Като подчертава професионалната принадлежност на Ив. Богоров (лекар по професия), Кандид определя „манията” му за чистене на езика от чуждици като „наивна и безобидна”, която не е оставила следа в историята на българския език, а само спомен „за едно куриозно явление”. Ал. Теодоров-Балан, от друга страна, като се позовава на „авторитета и обаянието, които дават професорското звание и университетската катедра”, успява да убеди редица общественици във възгледите си чрез вмъкването на патриотичен елемент в езиковата си пропаганда. Вече може да се говори за „баланщина” в българския език: „който говори: *хребет, заблуждение, поучение* и пр., а не *било, заблуда, поука* ... той мисли по руски и не е, следователно, прав българин”. Определя усета за езика на Ал. Теодоров-Балан като „чуждица за природния усет на народа”.

Дебатът отново се приключва от **редакционната колегия**, като въпросът се оставя отворен за по-благоприятно време. Все пак редакторите дават възможност на Ал. Теодоров-Балан да защити позицията си пред Кандид. В „Няколко разяснения”³²³ българският филолог споделя, че е против начина, по който се постъпва с българския книжовен език от десетки години в дневния печат, в администрацията, в общуването на образованото общество, в училището и пр., но за да достигнат и останалите общественици до този извод, трябва време.

От страниците на в. „Пряпорец” се отправят и положителни призови за запазване чистотата и правилността на езика. Така например писателят **Т. В. (Т. Влайков – Веселин)** в бележката си „Войната срещу звателния падеж”³²⁴ коментира загубата на звателната форма на някои думи под руско влияние като *вм. Господине началнико (началниче) – Господин началник* и *вм. госпожо – госпожа*. Отчита социолингвистичния факт, че „и сега се счита за голяма простащина да кажеш *госпожо*, защото така думали селяните и селянките”³²⁵. За неблагозвучна се смята

³²³ Пряпорец, бр. 35 от 12 февруари 1916.

³²⁴ Пряпорец, бр. 123 от 5 юни 1912.

³²⁵ В „Официален правописен речник на българския език”, 2012 г.

и думата *благодаря*, която се заменя с *мерси*. „Като е дума за матерния ни език, уместно е да попитаме какво правят компетентните лица (Министерството на просвещението, Академията на науките, професори и учители филолози) за запазване на неговата чистота? Преди 15 – 20 години все се пишеше и говореше нещо върху езика, особено за правописанието; напоследък обаче като че една всеобща апатия е обладала обществото по този въпрос. Нашата ежедневна преса и многобройните преводни книги показват как се разпина на кръст българската реч и с какво нехайство се отнася към нея големият рой вестници и „писатели”. Време е да се позамислим”. През 1916 г. в „Малка езиковна бележка”³²⁶ същият автор отново отправя призив към българското общество да се мисли за опазването на чистотата на родната си реч. Войната не трябва да отклонява българите от грижите им за езика.

През 1918 г. **Ас. Йорданов** в статията си „В защита на езика”³²⁷ от южния фронт също отправя призив към филолозите и книжовниците да си стоят на мястото. „Езикът е свят и с него никой не трябва да се гаври! Недостойната ръка да стои далече от него!”.

Същата година в статията „Писателска и вестникарска немарливост”³²⁸ **Х.** обръща внимание на небългарски синтактични конструкции и коментира, че „някои злоупотребяват

единствената звателна форма на съществителното име *госпожа* е *госпожо*. От изследване на М. Стефанова става ясно, че в съвременния български книжовен език под влияние на външно- и вътрешноезикови фактори с оглед на новите обществени условия функционалното развитие на това етикетно обръщение продължава – избягва се самостоятелната му употреба поради прекалената му категоричност, натоварва се с неутрална семантика от гледна точка на семейното положение, в делова или социална среда се използва като обръщение към бивши министър-председатели, министри и посланици и т.н. [Стефанова 2011: 302 – 307].

³²⁶ Пряпорец, бр. 232 от 26 октомври 1916.

³²⁷ Пряпорец, бр. 31 от 9 февруари 1918.

³²⁸ Пряпорец, бр. 48 от 2 март 1918. Също предпочитан инициал [Богданов 1989: 429], вероятно бележката е на А. Страшимиров.

с русизми, а някои се мъчат са злоупотребяват с новоизковани български думи”, така „продължават да извратят вкуса на широката публика и да убият всяко чувство към угледност и красота”.

След отказа на редакторите да публикуват материалите на Ал. Теодоров-Балан във в. „Мир” и в. „Пряпорец” езиковедът продължава лингвистичната си пропаганда във в. **„Народни права”**. Читателската аудитория е добре подготвена за идеите в неговите статии. Не без значение е и фактът, че радославистите са прогермански ориентирани. През разглежданото десетилетие излизат няколко материала, посветени на чистотата на езика. Чрез фейлетона си „Българският език след петдесет години. (Сън)”³²⁹ поетът **К. Мутафов** отправя предупреждение към българското общество за заплахата върху характера на книжовния ни език от широко навлизащата употреба на интернационализми. Прилага интересен експеримент за провокиране на общественото внимание чрез създаване на публицистични текстове от бъдещето, в които запазва само българските предлози и някои от личните и притежателните местоимения. Отправя упрек към държавата за липсата ѝ на езикова политика за запазване на българщината.

Засиленият интерес към българския език в периода между 1916 и 1917 г. до голяма степен се дължи на водената държавна политика в новопридобитите земи по време на войните. За това свидетелстват статиите на македонските българи „Надмощие на българския език в Македония”³³⁰ на **Т. И. Бъчваров** и „Преди всичко български език”³³¹ на писателя и публициста **Е. Спространов**. Във връзка с изказване на Ст. Михайловски, че в църквата трябва да се служи на „елегантен” славянски език, а не на днешния „омаскарен” български, се публикува **анонимният** материал „В защита на родния език”³³². Авторът се обявява срещу

³²⁹ Народни права, бр. 27 от 3 февруари, бр. 28 от 4 февруари 1912.

³³⁰ Народни права, бр. 118 от 7 юни 1916.

³³¹ Народни права, бр. 160 от 27 юли 1916.

³³² Народни права, бр. 142 от 26 юни 1917.

това твърдение и подчертава, че цялата служба се води на „чист сегашен български език“.

В периода между 1 октомври и 22 декември 1917 г. излизат осем Баланови статии под общата рубрика „Из клиниката на българския език“. Лингвистът обръща внимание на тревожния факт, че българи осъмват със „сръбски и влашки език в уста и сърца“. Подчертава, че българският етнос ще съществува дотогава, докато се полагат грижи за развитието и мисленето на български език („Дълг към езиковото здраве“³³³). „Нездравото“ и „болестното“ в езика може „да се излекува“ чрез изучаването на българската граматика и побългаряването на окончанията. Българското мислене е това, което прави книжовния ни език *свой*, затова не чуждите думи отчуждават езика от българите („Здраво и болно“³³⁴, „Невежество и неспособност“³³⁵, „Лекуване“³³⁶, „Устройство“³³⁷, „Армията на корупцията“³³⁸). Езиковите въпроси предизвикват интерес от страна на читателите. Това става ясно от статиите „Нямаме речник“³³⁹ и „Нямаме граматика“³⁴⁰. Въпреки това издаването на рубриката е преустановено.

На следващата година във в. „Пряпорец“ се отпечатва реакционната статия на литературоведа **Л. Стоянов** „В защита на езика“³⁴¹, изпратена от южния фронт. Пуристичната агитация на Ал. Теодоров-Балан е обявена за „несериозна (за обществото, но не и за автора) и дори весела импровизация на човешка глупост“ и „мания за превъзходство над естествения ред на нещата“. Езикът се усъвършенства заедно с културата, затова красивите и звучните чужди думи не понижават качеството му. Богатството на езика предполага повече от една дума за едно понятие, но не думи, създадени изкуствено, а съществуващи в живите говори.

³³³ Народни права, бр. 221 от 1 октомври 1917.

³³⁴ Народни права, бр. 234 от 17 октомври 1917.

³³⁵ Народни права, бр. 241 от 26 октомври 1917.

³³⁶ Народни права, бр. 245 от 31 октомври 1917.

³³⁷ Народни права, бр. 261 от 20 ноември 1917.

³³⁸ Народни права, бр. 269 от 30 ноември 1917.

³³⁹ Народни права, бр. 278 от 11 декември 1917.

³⁴⁰ Народни права, бр. 288 от 22 декември 1917.

³⁴¹ Пряпорец, бр. 8 от 12 януари 1918.

Литературата и най-вече поезията ще помогнат за неговото усъвършенстване. Цивилизацията е създала един космополитен речник и културният език не може да избегне влиянието му. Подчертава интернационалния характер и общоразбираемостта на терминологията на естествените науки, астрономията, философията, техниката.

Ал. Теодоров-Балан отговаря със статията „За защита на езика”³⁴². Езиковецът отбелязва, че по-полезно би било, ако се обобщи какво се разбира под названията „книжовен език”, „жива реч”, „чистота” и „хубост” на езика, „българщина” и „небългарщина”, „творба в езика” и „творци”, право и дълг за „език на българската култура”, на българска наука и художество. Подчертава, че „армията” от защитници на езика пренебрегват историческия, граматическия и естетическия критерий при образуването на езиковите средства. Творбата в езика се представя като някакво „усилие и насилие от страна на някой богоровец”. Въвеждането на средства от живите говори в книжовния език се отхвърля с твърдението, че те са „дълбок провинциализъм”. Вина за всичко това българският езиковед търси преди всичко в образователната система. За пореден път подчертава, че не чуждите думи правят езика несвой.

През 1918 и 1919 г. Ал. Теодоров-Балан отново прави опит да популяризира възгледите си чрез прогермански ориентирания **в. „Камбана”** (1917 – 1924). През 1920 г. в езиковите спорове се включва и **Ст. Младенов** чрез публикуването на три статии³⁴³ във **в. „Радикал”** (1904 – 1923) – орган на Радикалдемократическата партия (един от основателите му е писателят Т. Влайков).

Във **в. „Воля”** и **в. „България”** не се откриват статии, посветени на чистотата на езика. Единственият коментар е на **С. Радев** в статията „Българската академия на науките”³⁴⁴ във връзка с текста на новия устав. „Академията, която ще трябва са бди над чистотата на българския език, употребява в Устава варварската

³⁴² Пряпорец, бр. 19 от 26 януари 1918.

³⁴³ *Не прекаляваме ли с чуждите думи.* Радикал, бр. 266 от 1 декември 1920, бр. 274 от 10 декември 1920 и бр. 1 от 3 януари 1921.

³⁴⁴ Воля, бр. 2 от 6 март 1911.

чуждица *реферат*, когато можеше са послужи с хубавата славянска дума *сказка*, отдавана усвоена от нашите добри писатели”. Възмущава се също от неправилната употреба на лексемата *предизвика*. Тези езикови нередности определя като „покушения върху хубавата българска реч”.

От разгледания материал, ексцерпиран от политическите партийни органи, става ясно, че през военните и първите следвоенни години проблемът за чистотата на езика отново става актуален. Активизирането на интереса е в резултат от външни влияния – засилването на прогерманските настроения и отпор срещу асимилаторските домогвания върху останалия извън държавните граници български етнос. Като се има предвид политическото острастяване на интелигенцията, която е социалната база на книжовния език, може да се направи извод, че съществува пряка връзка между политическите убеждения на българските общественици, от една страна, и възгледите по отношение на чистотата на езика, от друга. Ал. Теодоров-Балан добре преценява подходящите обществени условия на задълбочаващата се стопанска и социална криза за започване на организирано пуристично движение. Изборът на партийните органи с прогерманска насоченост за езиковата пропаганда също не е случаен. За активизиране на ирационалния лингвистичен феномен се търси емоционално въздействие върху общественото мнение чрез възхвала на езика, задълбочаване на страховете на хората от заличаване на българския етнос, предизвикване на положителни асоциации с исторически личности, вменияване на вина за невежеството и нехайството към книжовния език, с което явно се търси ефектът на следването на авторитета и т.н. Неслучайно най-податливи на пуристичната агитация са участниците във войните (особено на южния фронт). Прави впечатление нееднозначното интерпретиране на чистотата на езика от страна на българските общественици чрез влагането на различни критерии: изконност, правилност, общоразбираемост, благозвучност, престиж.

През разглеждания период не може да се говори за активизиране на пуристично движение. Липсата на традиция за

авторитарна намеса в българския книжовния език, поетият път на еволюционистично изграждане на езиковите норми по време на Възраждането дава приоритет на комуникативните функции на езика, което до голяма степен обяснява критичното отношение на редакторите и на част от българското общество (особено на по-младото поколение) към опитите за авторитарно налагане на определени езикови средства за сметка на други.

Преоценка на възрожденската пуристична доктрина (1921 – 1930)

През 20-те години на XX в. проблемът за „родното“ отново става актуален, разглеждан многоаспектно, едновременно като коректив на модернизма и като част от авангардните търсения на литературния ни живот [Ликова 1995: 55]. През 1919 г. в българското изобразително изкуство се създава дружеството „Родно изкуство“, творчеството на Ив. Вазов отново става актуално, подлагат се на повторна оценка и естетическите търсения на кръга „Мисъл“, интересът към родния език се повишава. Художествената интелигенция постепенно се поляризира чрез приемането на идеи от пролетарския интернационализъм до крайно националистичните възгледи на националсоциализма. Между тях се намират новите форми, които стават изразители на еволюционните промени у човечеството, проявени чрез естетическите платформи на реализма, символизма, експресионизма, имажинизма, дадаизма и др. [История 2012: 667 – 668]. Съществена разлика между състоянието на българския книжовен език от края на XIX в. е че, през 20-те години на XX в. функционира като относително затворената система, т.е. нормите му (включително и лексикалните) до голяма степен са изградени и усвоени. Това не пречи на българските писатели и филолози да продължават своите спорове.

Съставен елемент от новия тип творчество е теоретизирането и прокламирането на модерната естетика, затова голяма част от авторите на 20-те години са и теоретици [Русева 1995: 7]. От тази гледна точка може да се разгледа концептуалната статия на българския експресионист **Г. Милев**

„Езикът”³⁴⁵. Материалът е публикуван в издаваното от поета **сп. „Везни”**, което е замислено като орган на българските модернисти и оказва силно влияние върху другите издания от 20-те години. Според Г. Милев (който също е филолог и немски възпитаник) през разглеждания период все още няма установен единен книжовен език, защото няма литературна традиция. С полагането на основите на литературната традиция трябва да се положат и основите на книжовния ни език. Това твърдение напълно отговаря на бунтарското отричане на всичко старо от страна на модернистите, без да се съобразяват с актуалното състояние на книжовния език. Теоретикът дава отговор и на въпроса кой ще създаде новите езикови норми – това не са филолозите чрез изследванията си в областта на старобългарската морфология и етимология чрез метода на реставриране, а от поетите въз основа на „живия български речник”. Такъв типичен и „известен реставратор на някакъв въображаем чист литературен български език” е Ал. Теодоров-Балан. Езикът му е „рожда на филоложка вманиаченост и езиково невежество”, тъй като на „балановски” език не говори нито един жив българин. „Това не е чистота, а нечистота – забъркване – на литературния език...”. Въпреки че определя като „похвална” целта на филологическите опити да се очисти българският език от всевъзможни чужди примеси, най-вече руски, Г. Милев осъжда крайния пуризм или т. нар. от него абсолютно пуританство, чрез което според него се получават нови безсмислици като *вм. безформено – безобразно*, *вм. заедно – скупно*, *вм. планина – балкан* и пр. Унищожаването на чуждите елементи е безсмислено, защото тяхното съществуване в българския език е наложено от нуждата и трябва да се смята по-скоро за богатство. Еднакво лошо е както натрапването на ненужни чужди думи или руски форми на български думи, така и насилственото вмъкване в книжовния език на „чисто диалектни елементи” от П. П. Славейков, П. Ю. Тодоров, Ел. Пелин и пр. Като абсолютизира ролята на литературата за утвърждаването на книжовноезиковите норми, Г.

³⁴⁵ Везни, год. I, 1920, кн. 7., 215 – 216, в рубриката „Критически преглед”, подпис Г. М.

Милев изказва твърдение, че чистота на книжовния език ще бъде постигната само тогава, когато от целия употребяван в книжнината речник се задържи и утвърди онова, от което има нужда литературата, а именно някои всекидневно употребявани турцизми, за които не съществуват равнозначни български съответствия; руски думи или руски окончания, усвоени в практиката, включително и руските форми на общоупотребими думи, когато придават друг семантичен нюанс, напр.: *падане* и *падение*; всички други чужди думи, които изразяват понятия, за които няма български съответствия. Могат да отпаднат единствено някои диалектизми.

Ал. Теодоров-Балан отговаря на Г. Милев със статията си „Езикът”³⁴⁶. Лингвистът също изказва твърдение, че българският език, зает от „силен порой от руско влияние”, все още не е влязъл изцяло в „коритото на изричната българщина на езика” и за това ще помогнат както филолози, така и творци. Защишава историческия подход към езика като необходим, за да се прави разлика между дума от чуждо потекло и „удомашена” като *аресвам*, *патя*, *харно*, *евтино*, *гайтан*, които Ив. Богоров също е искал да замени с новоизковани. Това е работа, която не може да се свърши от „невещия в езикови въпроси, а дързък и груб мусаланец” (т.е. от Г. Милев и останалите модернисти). Посочва редица чужди думи, усвоени в българската езикова практика поради непознаване на родния език, и особено на русизми в научната и обществената сфера като *спор*, *вм. неволя – беда*. Цитира и чуждици, използвани „от суетно чуждопоклонство”, за които има развнзначни български съответствия като *вм. мерси – благодаря*, *вм. магазин – дюкян*, *вм. натурално – естествено*, *вм. фрукти – овощия*, *вм. етаж – кат*. Негодува и срещу натрапването на руски или немски форми като *вм. танец – танц*, *вм. факел – факля*. Забележки отправя също срещу интернационализмите *поща*, *администрация*, *редактор*, *драма*, *роля*, *автор*.

Г. Милев на свой ред отвръща на Ал. Теодоров-Балан чрез систематизирано преповтаряне на схващанията си за развитието

³⁴⁶ Слънце, год. I, 1920, кн. 19-20., 594 – 604.

на езика³⁴⁷. Чрез полемиката между двамата филолози се очертават двата подхода към езиковия материал – дескриптивния и предписвателния. Като част от новите естетически търсения, тези два подхода стават формални изразители на борбата между старото и новото, традиционното и модерното, консервативното и демократичното. Опитът за развенчаване на старите доктрини в езиково отношение се изразява чрез търсенето на пътя към осъществяване на своеобразна симбиоза между родно и интернационално. Неслучайно Г. Милев води полемика и с другия традиционалист – Ив. Вазов („Вазов“³⁴⁸), като призовава „вазовщината“ да напусне и театъра, и литературата – двата източника на естетическо възпитание. Дори си позволява да изкаже твърдение, че Вазовата естетика, която се състои в съобразяване с вкуса на широкото множество, и насаждането на старите идеали и стремежи са довели до трите безумни войни и до двете национални катастрофи.

Възгледите на **Ив. Вазов** за чистотата на езика през последните години от живота му най-ясно и конкретно са представени в статията му „Нашият поетичен език (Бежливи бележки)“³⁴⁹, отпечатана през 1920 г. във в. „**Напред**“. Творецът обръща внимание на редица хубави старобългарски и домашни думи като *заник*, *изгрев*, *зрач*, *багра*, *заря*, *ухание*, *двери*. Подобно на университетските езиковеди подкрепя използването на съкратени съществителни имена като *заблуда*, *пробуда*, *забрава*. Посочва редица „лоши чуждици“ като *вм. намек – загатване*, *вм. пърха – фърка, подфърка* (пърха конят), *вм. притома – умора, отпадане*. Русизми като *погром* и *тревога* и много други, предимно за означаване на нравствени състояния, въпреки недоволството на пуристите могат да останат в езика, защото са кратки и звучни и трудно може да се намерят български съответствия за тях. Интересно развитие в пуристичните му

³⁴⁷ Везни, год. I, 1920, кн. 9, 291 – 292. Критически преглед, подпис Г. М.

³⁴⁸ Везни, год. II, 1920/21, кн. 4-5, 170 – 172.

³⁴⁹ Напред, бр. 256 от 24 април 1920, препечатана във в. Развигор, бр. 11 от 19 март 1921.

възгледи се наблюдава по отношение на архаичния езиков материал. Изказва твърдение, че с мярка и вкус може да се заема от старобългарския език³⁵⁰. По неволя ще се използват чуждици, докато филолозите и творците не изнамерят или не сътворят български по дух средства. Призовава българските поети по-уверено да създават нови думи, което ще помогне за успешното изграждане на поетичния език и за по-доброто нюансиране на мисълта. С времето неуспешните „новизми“ ще отпаднат, а добрите ще оцелеят. Необходим е само здрав езиков усет при избора на материала. Подобно на П. К. Яворов предлага да се използват предлозите *во* и *со*, защото са по-лесно произносими пред думи, започващи с *в* и *с*. Статията е препечатана в литературен лист „Развигор“ няколко месеца преди смъртта на автора ѝ и може да се приеме за завещание на патриарха на българската литература.

На желанието на Ив. Вазов да „изпъди“ от книжовния език „някои съвсем невинни думи“ се противопоставя **Д. Мавров** в статията си „За хубавия език“³⁵¹. Околийският училищен инспектор от гр. Пещера изказва мнение, че ако две думи изразяват една и съща мисъл като *укор* и *упрек*, те могат да бъдат еднакво полезни при търсенето на рима, освен това диалектните думи *пърха*, *фърка* и *подфърка* имат различни нюанси в значението, а конят също *прухти*, но не е грях да се използва и *прухти*, и *пърха* за изразяването на една и съща идея. Обръща внимание на заглавието на цитираната по-горе статия, че вместо *бежливи* по-подходящо е да се употреби *бегли*. Постепенно се наблюдава едно излизане от анонимност и отстояване на по-свободни позиции по отношение на лексикалните норми.

Върху употребата на чужди думи от страна на Ив. Вазов разсъждава и **Р. Чолаков** в статията си „Чуждици в езика на

³⁵⁰ В последните години от живота си Ив. Вазов се обръща към старобългарския (черковнославянския) език като източник на средства за изразяване на „полутонове“, т.е. за нюансиране на речта, както и към средства от живите говори. „Едно време аз бях по-строг пурист – казва за себе си според спомените на Ив. Шишманов. – Сега виждам, че не съм бил прав“ (20 декември 1916) [Димов ред. 1988: 145].

³⁵¹ Развигор, бр. 13 от 2 април 1921.

Вазова”³⁵². Авторът смята, че Вазовият език е „чист български език” и изхожда от началото „пиши на български език”. „Вазов е пуритан в езика, но не от ония пуритани, които не търпят чужди думи и гледат как и как да ги отстранят от езика”, а заменя чуждите със средства от живите говори, които „заслужават да влезнат в речника на нашия книжовен език”. Според Р. Чолаков Ив. Вазов не обича да кове думи, вместо това популяризира старобългарски по произход изразни средства, успява да „държи златната среда” по отношение на русизмите и галицизмите, контролира руското и френското влияние върху синтактичните си конструкции. Обобщаващата оценка е, че Ив. Вазов вмъква в езика си чужди думи съзнателно и преднамерено, без да се стреми да ги насажда в българския език.

Така на страниците на **литературен лист „Развигор”** още през първата година на издаването му се оформя едно умерено и ползотворно разбиране за езиковия пуризм, търси се полезността за българския език при използването на чуждоезиков материал и се отричат крайните увлечения. Това отношение намира системен израз в публикациите на редактора на листа **Ал. Балабанов**. В статиите си „За веселата свобода”³⁵³ и „Против българската реч”³⁵⁴ професорът води полемика с езиковедите Ал. Теодоров-Балан и Ст. Младенов относно схващанията им, популяризирани чрез сп. „Българска реч”. В статията си „Българският език”³⁵⁵ изразява мнение, че тъй като езикът ни е послужил като основа на другите славянски езици, може да заема безгранично от всеки славянски език и да създава „безукорно чисти български слова”. Това твърдение е изказано в период, когато голяма част от българското общество изпитва явна нетърпимост към сръбизмите като отглас от загубените войни и реакция срещу сръбската асимилационна политика в македонските земи. Ал. Балабанов смята за еднакво осъдително както преследването на всяка чужда дума, така и на съзнателното

³⁵² Развигор, бр. 41 от 15 октомври 1921.

³⁵³ Развигор, бр. 11 от 19 март 1921.

³⁵⁴ Развигор, бр. 15 от 16 април 1921.

³⁵⁵ Развигор, бр. 5 от 6 февруари 1921.

й търсене (вж. също статиите „Чуждите думи”³⁵⁶, „Друго за чуждите думи”³⁵⁷). Изказва съжаление, че когато се говори за чужди думи, рядко се изтъква и хубавата им същина в един език. Избягването на всяка чужда дума смята за признак за духовна ограниченост, а засилената им употреба – за суетност на полуобразованите да блеснат в изказа си. Подчертава, че за да се употребяват коректно чуждите думи, трябва да се знае граматическият и историческият им произход, тогава ще се осъществи и сполучливото им заместване със свои. По този начин литературоведът отхвърля изкуствения опит на **сп. „Българска реч”** за замяна на чужди думи с български. Въпреки че Ал. Балабанов е завършил класическа филология в Германия и е професор в Софийския университет, защитава правото на „живата българска реч”, която не може да се връща назад само защото някой филолог е открил нови лингвистични факти. По този начин се обявява срещу архаизиращия тип пуризъм на Ал. Теодоров-Балан.

Година след потушаването на Септемврийското въстание (1923) се възобновява издаването на в. „Развигор”, но **Ал. Балабанов** и **Е. Пелин** се отказват от редактирането му. Сътрудниците на вестника се ориентират наляво в политическото пространство [Налбантова 1998:18 – 19]. През следващите години се публикуват още няколко статии по отношение на чуждите ~ домашните езикови средства, които имат манифестен характер. Впечатление прави, че проблемът се повдига от бъдещи лингвисти, които завършват славянска филология в Софийския университет (и вероятно са повлияни от своите преподаватели), и след това специализират в западноевропейски университети.

Ст. Илчев в статията си „Език и достойнство”³⁵⁸ осъжда чуждопоклонничеството по отношение на езика. Смята, че „езикът ни е сравнително чист” и с добра воля „лесно можем да изровим из народната съкровищница свои думи за повечето

³⁵⁶ Развигор, бр. 44 от 5 ноември 1921, по-късно с поправки в Пряпорец, бр. 36 от 7 септември 1930.

³⁵⁷ Развигор, бр. 55 от 25 февруари 1922.

³⁵⁸ Развигор, бр. 163 от 20 декември 1924.

понятия, които идват отвън и заживяват у нас заедно с тамошните си облекла”. Осъжда манталитета на българина, който, за разлика от немци и чехи, при среща с чужденец веднага се опитва да говори на другия език вместо обратното. Критикува и модата на „така наречения хайлайф” да общува помежду си на чужд език (френски).

Стремеж за ангажиране на общественото внимание към позабравения въпрос за езиковата чистота и правилност показва **Н. Г. Данчов** чрез статията си „Раните на българския език”³⁵⁹. Авторът ѝ критикува редица граматични неправилности в надписи на пловдивската гара и на българската народна банка, в книги („Книга за царете” от Н. Райнов, „Ръководство по българския правопис” от Кл. Карагюлев), учебници, списания, вестници.

Ал. Теодоров-Балан отговаря на тази статия с материала си „Отчаяние и спасение”³⁶⁰. Цитира своите статии, публикувани във в. „Народни права” през 1917 г., останали неразбрани и нечути както от обществото, така и от управляващите и в частност от Министерството на просвещението („Ала чу ли ги някой? Чу ли ги поне оня, който трябваше да ги чуе, – оня, който реди и върши обучението по български език? Не!”), и призовава към устройване на „дейна защита и покровителство на българската реч”. Зовът на филолога като че отново остава без конкретни действия. На следващата година започва издаването на сп. „Родна реч”.

Чистотата на езика е обект на анализ в програмната статия „Езиковно новаторство”³⁶¹ на **А. Страшимиров** в редактираното от него списание за културен живот „**Наши дни**”. Публицистът разсъждава върху проблема за ролята на езиковеда и писателя при създаване и утвърждаване на езиковите норми от естетическа гледна точка. „Пресъздаването и разхубавяването на езика в една страна не е работа на езиковедци: не науката дава – и може да даде – вярното чувствуйване на езика. С наука може да се открият

³⁵⁹ Развигор, бр. 208 от 21 февруари 1926.

³⁶⁰ Развигор, бр. 212 от 21 март 1926.

³⁶¹ Наши дни, год. I, 1921, кн. 1., 1 – 6.

– и да се посочат – възприети неправилности и чуждици през дадено време в книжовния език на всеки народ. Само това – не и повече”. Навикът нарушава усета за езикова красота, затова през определени периоди се налага обединяване на силите на елита на интелигенцията за организиране на „ново разчистване и разхубавяване на езика”. За тази цел се създават сдружения, салони, даже списания. Значението на естетите начело с П. П. Славейков е в „успешната им дългогодишна работа върху българската реч”. За предаване на точна и ясна мисъл, за постигане на добър език и стил е необходимо „школуване в езикознание (в писателство)” и вдъхновение. Това твърдение донякъде преповтаря разсъжденията на Г. Милев в цитираната по-горе статия „Езикът”. А. Страшимиров дава своята оценка за архаизиращия тип пуризъм (на Ал. Теодоров-Балан): „Тая тънкота в стилистичните мъчнотии сякаш не съществува за някои наши езиковедци, които в хубавото си желание да чистят езика от чуждиците и да използват всичките му богатства разровиха езиковните гробища на народната ни поезия. Те възкресяват стари думи – нещо повече: създават производни от тях. Пакост не правят – наопаки, усилват грижите за прочистване и разхубавяване на литературния ни език. Но не е ли горчиво да гледате колко любов и труд се погребват в безплодно маниерничене”. Оценява като несполучливи редица неологизми (на Ал. Теодоров-Балан) от гледна точка на благозвучността. Например старата дума *зрак*, в косвен падеж *зрака*, звучи като *трака*, *сврака*, *крака*, по същата логика *творба* – *торба*, *стрелба*; *дарба* – *дърва*. Обвинява **Н. Райнов** в „мъртва маниерност”, а езиковите новаторства на Н. Лилиев определя като „невежествени”. Създаването на нови думи според него е неблагодарна и рискована работа. „Това може да не разбира един превзет езиковедец, но то не се прощава на един поет”.

В статията „Родно изкуство”³⁶² в **литературния седмичник „Ведрина”**, също редактиран от А. Страшимиров, се цитира част от писмото на **Б. Райчев**, който разсъждава върху подражателността и самобитността на българската литература.

³⁶² Ведрина, бр. 14 от 19 януари 1926.

Следващото сравнение е показателно за възприемането на езика като символ на българщината: „Въпреки неистовите крясъци на големите патриоти за повече „родно“, за повече „българско“ – тя, нашата литература – изобщо казано – все пак прилича на чужденка, която не владее добре още български език“. Като страстен народовед (вж. проучванията му „Нашият народ“) швейцарският възпитаник А. Страшимиров защитава правото на съществуване на изразните средства от живите говори. Макар че не отрича докрай ползата от езиковедската дейност, не приема опитите за авторитарно налагане на едни езикови средства спрямо други. Чрез добрите литературни образци свободно и демократично средствата от говоримата реч ще бъдат усвоени постепенно. Този прокламиран демократичен езиков подход, за който настояват творци като Г. Милев и А. Страшимиров, става принципно убеждение на ориентираното в лявото политическо пространство общество. В този смисъл в публикуваната в същото списание анонимна критика „Въпроси“³⁶³, подписана с **Езикар (А. Страшимиров)**³⁶⁴, дейността на сътрудниците на списание „Родна реч“ се определя като „езиково робство“ и се настоява за „свободен избор на думи, свободно образуване на форми и разнообразие на изрази“. Във връзка със създаването на нови думи „трябва най-първо да се обърнем към творителя на всичко – народът“. Писателите са тези, които трябва да бъдат посредници при обработката на говоримия език. За финал се отправя призив да не се забравят заветите за яснота, чистота и простота на езика и правописа на Б. Цонев.

Едно от най-авторитетните списания с прагматична насоченост, което определя литературния вкус повече от двадесет години, е сп. „**Златорог**“ с главен редактор Вл. Василев. Чужд на догматизма (вж. **Вл. Василев** „Между сектантството и демагогията“³⁶⁵), редакторът успява да привлече авторитетен кръг от сътрудници – Й. Йовков, Д. Габе, Н. Райнов, Б. Пенев, Ст.

³⁶³ Ведрина, бр. 44 от 26 октомври 1927.

³⁶⁴ Названието е сред посочените от Ст. Попвасилев псевдоними на А. Страшимиров, което категорично доказва авторството на материала [Попвасилев 1968: 66].

³⁶⁵ Златорог, год. IV, 1923, кн. 2., 109 – 119.

Попвасилев, Ст. Младенов и др. От отделни статии, публикувани през различните години от съществуването на списанието, могат да се направят изводи за нагласите на отделни български общественици към проблема за чистотата на езика.

В статията си „Пред истински национален изгрев“³⁶⁶ музикалният педагог и композитор **Б. Тричков** подчертава, че засилващият се интерес към българското е от огромно психологическо значение за развитието на нацията. Русизмите и европеизмите (вероятно авторът има предвид интернационализмите, които се усвояват чрез модерните по това време европейски езици) са „нова напаст за нашия език“, спасението от които идва от Ив. Вазов, П. П. Славейков, П. Яворов, Ал. Теодоров-Балан (т.е. от писатели и езиковеди). „Значението на това дело, обаче, е не само в задоволяването на една първостепенна нужда, а и в това, че новият ни език е плод на едно вдълбочаване до изконния закон на народния език – на едно внимателно вслушване в българската реч и нейното оригинално благозвучие и логика; той е плод на епохалната тенденция да се търси народното в народа“.

Литературният историк и литературовед **Б. Пенев** в статията си „Нашата интелигенция (Фрагменти)“³⁶⁷ разглежда българското общество в културологически аспект. Като въвежда образователен критерий при стратифицирането, авторът изказва твърдение, че методите на работа и отношението на българската интелигенция към множеството зависи от характера на чуждестранните школи, в които е получила образованието си – във френски, немски, руски училища. Френските възпитаници обикновено са тези, „които имат слабост към леката фраза и ефектния цитат, към големите имена и чуждите думи. Те са обикновено, които се *фрапират*, *депримира*т, говорят за *бранишове*, сочат *еклатантни примери* и накрай – *дегутира*т... За тях българското все не е точно това, което искат да кажат!“. Руската интелигенция, от своя страна, притежава прекалено голяма склонност към догматизъм, доктринарство и сектантство,

³⁶⁶ Златорог, год. II, 1921, кн. 1 – 2., 52 – 71.

³⁶⁷ Златорог, год. V, 1924, кн. 1., 3 – 20.

което води до ограничения и скованост на мисълта и духа. Българите, които не признават никакви авторитети в никоя област, трябва да се поучат от немската „здрава и организирана духовна сила, на умението ѝ да насочва тая сила, даже в критични моменти, към една ясна цел ... едно критично и по-дълбоко вникване в цялостния характер на чуждите култури и усвояване само на онова, което наистина би имало значение за нас и би отговаряло на една действителна потребност”.

Загриженост за състоянието на българския книжовен език в лексикално и правописно отношение поради „жалки последици от политика и наука” изказва и есеистът и философ д-р **Н. Шейтанов** в „Преображение на България”³⁶⁸. Наличието на два враждебни лагера в България – за Западна Европа и Русия – е причина за навлизането на чуждото с мощни струи във всички области на живота.

Необходимостта да се организира защита от наново битуващото схващане, че българският език е беден, мотивира написването на студията „Богатството на българския език”³⁶⁹ от **проф. Ст. Младенов**. Част от защитната теза се позовава на проследяването на пуристичните тенденции още от старобългарско време (с което явно желае да мотивира такова отношение към чуждиците и в съвременността). Посочва редица чужди термини, които са заменени успешно с български, напр.: *вм. филология – любословие, вм. теолози – богослови, вм. импорт и експорт – внос и износ, вм. експериментална – опитна физика* и др. По етимологичен и културноисторически „закон” някои от думите са придобили пейоративно значение, напр. *хотел* е нещо по-високо от *странноприемница* или *гостоприемница*, и особено от *хан*. Подобно е положението с *ресторант* и *гостилница*, *ахчийница*, срв. *ичкия*, *ичкии* и *питие*.

Чистотата на езика отново става съставна част от естетическата платформа на художественокритическия текст. В материала „Николай Райнов – строител на родната реч”³⁷⁰ **Ст.**

³⁶⁸ Златорог, год. VI, 1925, кн. 4., 181 – 185.

³⁶⁹ Златорог, год. XI, 1930, кн. 1., 3 – 15.

³⁷⁰ Златорог, год. XI, 1930, кн. 10., 374 – 384.

Попвасилев обръща специално внимание върху грижите на писателя за езика. Чувството за отговорност да си служи с „чиста и правилна родна реч” мотивират Н. Райнов да изучава богатството на живата българска реч. В увода „Две думи за себе си” в литературнохудожествения сборник „Жътва” (1922) писателят, подобно на Ив. Вазов и П. П. Славейков, признава: „Ходих много низ нашенско, по цяла България, за да изуча езика, срам ме беше, че не си знам езика, ами трябва да си служа с чужди думи”. Н. Райнов въвежда в текстовете си редица думи от живите говори, използва стари падежни форми, приспособява фонетично към българския изговор русизми, предпочита старогръцкия вместо новогръцкия изговор за чужди имена, употребява авторски неологизми на Ал. Теодоров-Балан и пр. Писателят не успява да наложи своите езикови предложения, тъй като лексикалната система на българския книжовен език е изградена и затворена, а българското общество не желае да промени широко утвърдените в езиковата практика средства и форми. Нормите на книжовния език стават задължителни и за художествената литература, а изразните средства от българските говори се използват като стилизиращо средство.

Посочените статии от сп. „Златорог” показват различни подходи при разглеждането на проблема за чистотата на езика – лингвокултурологичен, народопсихологичен, исторически, литературнокритически. Тази на пръв поглед еkleктичност се обединява от културната програма на сп. „Златорог” – да остане чужда на „шовинистичното многоглаголие и патриотарската куртоазия”, независимо от твърденията на левите литературни издания [за програмата вж. Василев 2000: 273].

На най-категорични и последователни позиции по отношение на проблема родно ~ чуждо застава кръгът „Стрелец” в своя орган в. „Изток”. Обединени от общото недоволство от състоянието на българската литература, известни български литературни критици и писатели като Ч. Мутафов, Т. Милев, Ат. Далчев, Св. Минков поставят на дневен ред въпроса за еманципирането (европеизирането) на българското изкуство и литература и правят опит за помиряване между Изтока и Запада [Василев 2001: 58]. Противопоставянето на догматизма до голяма

степен приближава и обединява сътрудниците около кръга „Стрелец” с тези на „Златорог”. Новото по-скоро се изразява в отделни акценти [Ликова 1995: 320]. В програмната статия „Първа стъпка”³⁷¹ се очертава основната задача на сътрудниците на в. „Изток” – да създадат едно по-сериозно по съдържание издание, в което да се разискват широки обществени въпроси с цел да се поправи естетическият вкус на „заблудени подир кино, спорт, криминални и порнографски книги”. Целесъобразно отношението родно ~ чуждо се разглежда в националнокултурен аспект, като се търсят отговори на редица въпроси като „Свое или чуждо?”³⁷², „Може ли напредничавият човек да бъде патриот?”³⁷³ (**Т. Милев**), „Българите европейци ли са?”³⁷⁴. Родното не трябва да се разбира като формален израз на битовото, а като навлизане в „съкровенията глъбини на българската душа” (подобен призив отправят и други модернисти като Г. Милев, Ал. Балабанов). Става въпрос за синтез между родното и чуждото чрез приобщаване към западната култура, без да се изгуби ценното в българското, копнеж да бъдем „българи и все пак европейци” („Към младежта”³⁷⁵, вж. също „За българската книга”³⁷⁶ от **К. Гълъбов**, „Конфликтът между родно и чуждо”³⁷⁷ от **Ат. Илиев**, „Мисли върху родното”³⁷⁸ от **д-р А. Аз**, „Родна архитектура”³⁷⁹ от **Ч. Мутафов**). За да станем ценен елемент за чужденците, националните ни културни прояви трябва да се издигнат на общочовешко ниво. Съдбата на българите е да бъдат европеизирани. Невъзможно е да се създаде автохтонна култура, затова наше преимущество е да се европеизираме съзнателно. Основна задача за прокарването на тези идеи и чувства трябва да

³⁷¹ Изток, бр. 1 от 15 октомври 1925.

³⁷² Изток, бр. 1 от 15 октомври 1925.

³⁷³ Изток, бр. 18 от 14 февруари 1926.

³⁷⁴ Изток, бр. 18 от 14 февруари 1926.

³⁷⁵ Изток, бр. 40 от 1 октомври 1926.

³⁷⁶ Изток, бр. 42 от 31 октомври 1926.

³⁷⁷ Изток, бр. 49 от 19 декември 1926.

³⁷⁸ Изток, бр. 50 от 26 декември 1926.

³⁷⁹ Изток, бр. 58 от 26 февруари 1926.

бъде българският писател („Нашите културни задачи”³⁸⁰ от д-р К. Гълъбов). В този контекст напълно адекватно и разбираемо звучат текстовете на **проф. Ст. Младенов** и **проф. Ал. Теодоров-Балан** по отношение на чистотата на българския език. Призив към писателите и редакторите за по-голяма грижа за езика, за стремеж към обогатяване езика с думи и изрази от говоримия език отправя Ст. Младенов чрез статията си „Българите спрямо своя език”³⁸¹. В материала „Българска национална култура и български книжовен език (случайни бележки)”³⁸² се изправя срещу сръбския шовинизъм. Свещен дълг на всички професионално ангажирани с книжовния език българи – учени, писатели, вестникари, редактори и пр. – е да припомнят придобивките и постиженията на българската национална култура. Призовава българската интелигенция да се освободи „от ония многобройни чужди думи, вместо които ние си имаме ясни и хубави български заместници” – галицизми, латинизми, русизми, като *вм. пепиниера, пипиниера – разсадник*, *вм. пасажерски трен – пътнички влак*, *вм. серия – редица*, *вм. браншове – клонове*, *вм. осторожност – предпазливост*, *вм. перфидност – вероломство*, *вм. дерисабъл – балон*.

В статията си „Българи антибългари”³⁸³ Ал. Теодоров-Балан обвинява Съюза на българските писатели, Министерството на просветата, Университета, Академията на науките и Народното събрание в немара към езика. Подчертава за пореден път, че не само чужди, но и домашни думи, изградени под чуждо влияние, правят езика небългарски като *Банки, Драгалески*. По антибългарски начин се поставят и пишат имената на улиците в София, „от дете се пръска всякаква зараза по широката българска земя”. Призив за запазване на чистотата на езика отправя и чрез статията си „Хубост на езика”³⁸⁴.

В периода между 1925 – 1930 г. проблемът за чистотата на езика в списанието с академичен характер „Българска

³⁸⁰ Изток, бр. 44 от 14 ноември 1926.

³⁸¹ Изток, бр. 5 от 14 ноември 1925.

³⁸² Изток, бр. 30 от 9 декември 1925.

³⁸³ Изток, бр. 11 от 26 декември 1925.

³⁸⁴ Изток, бр. 27 от 18 април 1926.

мисъл” се засяга пряко в два материала и е съставна част от по-общите проблеми – за необходимостта от всеобщ говорим книжовен език и български тълковен речник. В статията на **К. Мутафов** „Въпроси на театъра. Сцена и език”³⁸⁵ се обръща внимание на диалектното разнообразие в говоримата реч на сцената на театъра и се настоява за установяване на общ книжовен изговор. Авторът препоръчва отстраняването на някои гърцизми като *вм. ела, елате – дойди, дойдите, доди, додете, вм. евтино – на сметка*. Срещу „правото на гражданство” на тези изразни средства възразява чрез парафраза на Балановите думи „отнима се право, което не е придобито с право”. В своя защита се позовава на историята на шведския език и пуризма през XVI в., насочен срещу галицизмите.

На изследвания проблем обръща внимание и редакторът на списанието **М. Арнаудов** в рецензията си на „Български тълковен речник”³⁸⁶ на Ст. Аргиров, Ст. Младенов, Ал. Теодоров-Балан, Б. Цонев, свезка първа. Критичните му бележка най-общо се отнасят до „скованите” думи *вм. чуждите*, за които не е отбелязано, че са неологизми, напр.: *вм. аванс – напредница, вм. автомат – самодвиг, вм. адвокат – правосъжитник, вм. аеродрум – леталище, вм. моноплан – еднoplощник, вм. биплан – двуплощник, вм. айлъкчия на месец – месечар, вм. акомпанимент – съпровод, вм. актриса – игралица, вм. анархизъм – безуправие, вм. анатомия – разплът, вм. анекдот – подумка, вм. сказуемо – сказец, вм. артист – изкусник, вм. илюзия – подгатка, вм. амбасада – пратенство* и пр. Въвеждането на такива новоизмислени думи в тълковен речник според рецензента е рискован експеримент, тъй като те все още не са утвърдени от практиката и от върховния арбитър – „писателите в най-широк смисъл и публиката. ... Истинското творчество, макар и да е индивидуално, предполага тук оная подсъзнателна работа на мисълта, оная наивна и безпогрешна интуиция, която има самият народ. Филолозите, хора на рефлексията, на анализата – за което заслужават всяко уважение – са обикновено лишени от този дар.

³⁸⁵ Българска мисъл, год. I, 1925, кн. 4-5., 469 – 474.

³⁸⁶ Българска мисъл, год. III, 1928, кн. 2., 142 – 143.

Повече го имат някои писатели майстори на езика, и още повече обикновените смъртни, които по инстинкт създават нови думи, служейки на вечния процес за обнова в живота”. Отново се подчертава дескриптивната роля на езиковедите, която следва да изпълняват. Критикува се и голямото количество тясно специализирана чужда лексика, включена в речника, като *адаптация, амброзия, амортизация, ампула, амуниция, амфибрахий, анданте, аргос, астероид* и пр.

Левият литературен печат през 20-те години на XX в. не се занимава с проблема за чистотата на езика. За това свидетелства липсата на статии по въпроса в **сп. „Нов път”** с редактор Г. Бакалов. В **сп. „Звезда”**, също редактирано от общественика, излизат две статии, в една от които се обръща внимание на бележка на Ленин във връзка със заместването на руски думи с чуждици в партийния печат. Самото настояване за чистота на езика през 20-те и началото на 30-те години на XX в. от страна на марксистите се възприема не като назряла обществена потребност, а като мода, внесена от Германия и останалите западни страни, затова те слагат знак за равенство между национализма и шовинизма и го отричат. Към такъв извод водят две статии, публикувани във **в. „РЛФ”**. С тънко чувство за хумор в статията си „Езикът на нашия печат”³⁸⁷ **Fabius (Д. Найденов)** изтъква честата употреба на чужди думи в периодичния печат и неразбирането им от страна на по-широкото множество. Цитира едни от най-често употребяваните международни думи и техни производни, като за някои дава български съответствия, напр.: *вм. провокация – предизвикателство, вм. цинизъм – дръзко безсрамие, вм. шантаж – изнудване* (българската дума „не искаме да я употребяваме, защото е проста... някак си не е класова”), също нежелани *интервенция, демагогия, блъф*. Призовава към по-голяма загриженост за чистотата на езика, тъй като „езикът е оръжието на нашата идейна борба. Който пише на лош,

³⁸⁷ РЛФ, бр. 138 от 7 септември 1933. Заради тази статия Д. Найденов е отстранен от участие в партийните издания.

неразбран език, той прилича на войник, който оставя оръжието си да ръждяса”.

Несъгласие с някои от постановките на **Fabius** изказва **Ил. Станков** в статията си „Езикът на нашия печат (по повод на статията на др. Fabius)”³⁸⁸. Условието на фашистката диктатура и в частност цензурата не могат да не се отразят на печатарската и редакционната дейност. Въпреки това „ние трябва да се учим да пишем на такъв език, който най-лесно и най-леко се възприема от масите, който най-добре може да въздействува върху трудовия читател”. Подчертава, че езикът на определен вестник следва да бъде съобразен с това за какъв читател е предназначен. В този смисъл е необходимо да се прави разлика между „селски” и „работнически” вестник. Редица специализирани термини, свързани с процеса на производство, като *трансмисия*, *полуфабрикат* и пр. са познати на читателите. Според Ил. Станков трябва да се води борба не само срещу чуждиците, но и срещу редица погрешно употребявани български думи. От своя страна, съществуват чужди думи, които се разбират от множеството по-добре, отколкото българските. Въпросът за чистотата на езика не трябва да се абсолютизира и да се схваща като избягване на чужди думи. Сътрудниците на сп. „Българска реч”, определени като буржоазни естети и чистачи на езика, се ръководят не от широките интереси, а от „интересите на господстващата класа”, за да служат добре на делото на българския национализъм и шовинизъм.

От количеството цитирани статии, ексцерпирани от литературния периодичен печат, става ясно, че през 20-те години на XX в. проблемът за чистотата на езика е актуален, разглеждан многоаспектно като част от глобалната тема за родното. Прокламира се даването на приоритет на езикови средства от „живите говори”, като под това вече не се разбират диалектите, а утвърденият общоговорим език. От друга страна, се наблюдава все по-голяма нетърпимост към тесни диалектизми дори със стилизираща цел.

³⁸⁸ РЛФ, бр. 141 от 7 октомври 1933.

Силната политическа пристрастност на литературния печат се отразява и върху схващането за лингвистичния проблем. Той е част от новите естетически и идеологически платформи. Нетърпимост се декларира към собственотворческите неологизми, независимо от техния автор (лингвист или писател). Обект на езикова критика са не чуждите думи и конструкции като цяло, а само такива, при които съществува някакво осъзнато усещане за „чуждост“. Отношението на българската интелигенция към чуждото, респ. в езика, се предопределя от характера на чуждестранните школи, в които е получила образованието си – във френски, немски, руски училища. Политически лявоориентираните интелектуалци прокламират свободната употреба на лексикални средства без значение на техния произход и обратно, но чистият език е важно условие за постигане целите на идеологическата пропаганда.

След войните и катастрофите старите буржоазни партии търпят провал. За да оцелеят в бурния политически живот, те започват да се обединяват. Така се създават Националлибералната партия и Конституционният блок. Появяват се и нови формации като Народния сговор, първоначално замислен като надпартийна формация, впоследствие превърнала се в елитна политическа сила. Обединението включва опитни политици най-вече от средите на бившата Народна партия. Актуални стават нови идеологии и теории. Десетилетието е наситено с кървави събития като Деветоюнския държавен преврат (1923) и последвалото го неуспешно Септемврийско въстание (1923), както и с противоречиви, дори взаимоизключващи се посоки на управление на България като българското явление Ал. Стамболийски (Българския земеделски народен съюз), който прилага на практика теорията си за самостоятелна селска власт като основна форма на народовластието, Първото сговористко правителство (1923 – 1926), начело с Ал. Цанков, което води крайно дясна вътрешна политика, и Второто сговористко правителство (1926 – 1931), чрез което А. Ляпчев прави стъпка към демократизиране на страната. Проблемът за чистотата на

езика все повече се политизира и печели все повече привърженици.

В органа на Българския земеделски народен съюз **в. „Земеделско знаме”** по времето, когато партията управлява самостоятелно България (1920 – 1923), не се публикуват езикови бележки, включително не се подлага на коментар въведената радикална правописна реформа през 1921 г., т. нар. Омарчевски правопис. За сметка на това органите на двете русофилски партии в. „Мир” и в. „Пряпорец” са обвинени, че са „погерманчили” всичко, писано по време на войната³⁸⁹. Прозападното ориентиране на двата политически органа действително може да обясни количественото увеличение на материалите, посветени на чистотата на езика.

От 1923 г. **в. „Мир”** престава да бъде партийен орган. Това освобождава изданието от робуването на тяснопартийни интереси, поставя го в конкурентни условия и обуславя публикуването на материали по проблематики, актуални за българското общество. Ежедневникът е един от малкото български вестници, който проявява качествата на европейската преса, неслучайно е наричан „българският Таймс”³⁹⁰. Негов главен редактор по това време е Ив. Пеев-Плачков. Във вестника се публикуват статии, които напомнят дълга на българите към родния си език. В статията „Помен за първия български вестник”³⁹¹ **Н. Бобчев** разглежда пуризма на Ив. Богоров. „Но в богоровщината имаше и здраво, положително зърно: той се бореше за правата на народната реч в едно време, когато църковнославянщината и културните влияния отвън задържаха правилното развитие на нашия книжовен език и когато на народния български език се гледаше като на „простолудний и подлий”. Най-активен в пуристичната пропаганда е **Ст. Младенов**. В продължение на няколко месеца през 1925 г. публикува статии и бележки, които разглеждат езиковия феномен

³⁸⁹ Земеделско знаме, бр. 4 от 7 март 1921.

³⁹⁰ *Един час при Ив. П. Плачков.* – Литературен глас, бр. 27 от 16 март 1929.

³⁹¹ Мир, бр. 6719 от 28 октомври 1922.

в социокултурен аспект. В материала „Забравяме, че сме българи!“³⁹² коментира немарата към езика във вестници и списания във връзка с употребата на „всевъзможни и невъзможни чуждици, за да изглеждат писачите по-„учени“, погрешно транслитерирани и адаптирани чужди думи, които са „непростими грешки спрямо светия дух на българската реч“. Припомня Паисиевия завет „Знай свой род и език!“ и уточнява, че тези чуждици не трябва да се смесват с общоприетите научни термини, за които не съществуват домашни заместници като опитите на Ив. Богоров да замени *история* с *бивалица*. Призовава не към „богоровщини“, а за „разумна борба против зло“. Всеки „да си припомни поуката на училищната стилистика“, така ще намалее броят на непотребните чуждици за сметка на хубавите български думи. Обръща се към вестникари, редактори, сътрудници, репортери, дописници и пр. да пишат на по-чист и по-разбран за българския читател език. В българския вестник не бива да се пише на руско-френско-немско-есперантска смесица, част от която е актуализирането на наставката *-ирам* за побългаряването на думи от френски произход. В друга статия „Бива ли да забравяме, че сме българи?“³⁹³ немарливостта към езика определя като незачитане на българщината, „осъдително чуждопоклонство“. „Българинът е пълна противоположност на сърбина! И когато пише, същият българин предпочита множество ненужни чуждици и понякога сякаш се срамува от „простите“ български думи, та човек неволно си спомня Паисиевите напомняния от преди 160 години“. Няколко Стефан-Младенови статии насочват към чешките и немските лингвистични и културни постижения.

От средата на 20-те години управляващият елит води националистически тип пуризъм, който се ограничава до побългаряването на някои топоними и антропоними. Този насилствен акт намира достатъчно противници, които свободно изказват неодобрението си в периодичния печат. В бележката

³⁹² Мир, бр. 6719 от 2 януари 1925.

³⁹³ Мир, бр. 7384 от 31 януари 1925.

„Просташки патриотизъм”³⁹⁴ от **Кандид** се коментира фактът, че във в. „Мир” и в. „Свободна реч” при отразяването на 25-годишния юбилей на търговската гимназия в гр. Свищов името на основателя на търговското образование *Димитър Х. Василиадис* умишлено е поправено на *Василев*. Смяната на имената е „тесногръдо разбиране за патриотизъм” и „наивен патриотизъм”. В историята имаме много българи с имена не само с гръцко, но и със сръбско, руско и турско звучене – *Парчевич, Начевич, Богориди, Денкоглу* и пр., което не пречи на носителите им да бъдат истински родолюбци. Това важи и за промяната на старите географски названия като *Филипопол* с *Пловдив*, също *Анхиало* (дн. *Поморие*), *Месемврия* (дн. *Несебър*), *Станимака* (от 1934 г. в чест на цар Иван Асен II е преименуван на *Асеновград*). Старите германци и гърци не променят славянските названия. Подчертава, че *Берлин* също е славянско название.

В статията „Българският език и нашият техник”³⁹⁵ **Ив. В. Стоенчев** също отправя упрек към **проф. А. Иширков**, че се променят чисто български прякорни и дори цинични имена на селища, които съществуват от столетия и имат оправданието си във вида на повърхността или характера на населението, например вм. *Келево* – *Комарци*, вм. *Търсигъзите* – *Търсиите*. Материалът засяга също така проблема за чистотата на техническата терминология и нейното оформяне и единност, коментиран на закрит конгрес на Инженерно-архитектурното дружество. Авторът предлага план за разработване на терминологията по отделните специалности, една от точките засяга неоснователната употреба на чужди думи в специализираните печатни издания на Дружеството. Сътрудниците на същите редакции следва да се стремят към побългаряване (на дадена част, уред и пр.). Езиковедите могат да насочват към общоупотребими думи, с което ще се избегнат тесните провинциализми.

³⁹⁴ Мир, бр. 7521 от 21 юли 1925.

³⁹⁵ Мир, бр. 7692 от 16 февруари 1926.

Инж. Д. Ст. Гешов в „Няколко думи за техническата ни терминология“³⁹⁶ допълва картината на общото състояние на специализираната техническа лексика. Основният проблем се състои в това, че в зависимост от мястото, където е получено образованието, инженерът използва различни термини (френски, руски, немски), които създават усещане за галиматия и опасност от неразбиране, особено от един техник със средно образование, който не владее чужди езици. Възможно решение е установяването на предимно български думи и изрази и изготвянето на технически българско-френско-немски речник в помощ за намирането на подходяща българска дума или израз.

След 1927 г. зачестяват материалите, посветени на българското. **Ат. Илиев** влиза в спор с Вл. Василев и сп. „Златорог“ „По проблемата за родното“³⁹⁷. В материала „Езикът на българската църква“ **проф. Ст. Романски** осъжда опита, църковнославянският език на българската църква да се реформира до равнището на широкото множество вместо да се направят усилия за повдигането на това ниво. Преводът на Свещеното писание – Евангелието и Библията – на новобългарски език е напълно оправдано от необходимостта да се направят разбираеми основите на Христовата религия чрез леснодостъпно четиво. Това не оправдава необходимостта от превода и на богослужебните книги и извършването на литургията и на черковните треби на новобългарски. Чрез нарушаването на звуковите съчетания и мелодията се губи въздействието им като „сакрални формули“.

В бележката „Нашият културен национализъм“³⁹⁸ **Т. Николов** разглежда българската битова култура с чужденците да се говори на чужд език вместо обратното. Посочва, че в България продължават да живеят малцинства, които не се стремят да говорят и учат езика. Въпреки това от няколко години се забелязва силен националистичен подем сред младите, ръководени и подпомогнати от родолюбиви възрастни граждани,

³⁹⁶ Мир, бр. 7716 от 17 март 1926.

³⁹⁷ Мир, бр. 8177 от 4 октомври 1927.

³⁹⁸ Мир, бр. 8255 от 5 януари 1928.

заедно със съдействието на българските власти. Отправя апел към „Истинско родолюбие“³⁹⁹, внушавано чрез печата, публичните речи и в училище. В материала „За родното“⁴⁰⁰ призовава на празници да се облича българската народна носия. Публикуват се положителни отзиви за сп. „Отец Паисий“ и сп. „Родна реч“, за изложбите на движението „Родно изкуство“.

През цялото десетилетие на страниците на в. „Пряпорец“ продължават да се водят интересни полемки по езикови въпроси. От края на 1924 г. изданието престава да бъде партийен орган на Демократическата партия и постепенно придобива помасов характер. **Кандид (В. Кърджиев)** публикува реакционната си статия „Има друго, по-голямо зло“⁴⁰¹ в отговор на материал Ст. Младенов за прекомерната „пакостна“ употреба на чужди думи в българския език, публикуван във в. „Радикал“. Според Кандид общуването с напредналите народи и приобщаването към по-висока култура ще внася все повече чужди думи в речника. Такова заимстване обогатява и облагородява езика. Безогледно служене с чужди думи при наличността на добри наши „е досадно, но не е опасно за чистотата на езика ни“. По-голямото зло за езика е изопачаването на значението на много наши думи и „настървеното гонение на други, по неведение смятани за чужди“, както и „хаосът в словообразуването“. Това се прави от официални филолози, от писатели с широк кръг читатели и от видни публицисти. Такова „злоупотребление с езика ни съставя и създава истинска опасност за неговата чистота и богатство, понеже авторитетът и обаянието на тия лица мощно влияе върху нашата интелигенция, излязла с твърде повърхностна езикова подготовка из нашите гимназии и университети, затуй и слабокритична и сляпо подражаваща“. Филолозите на свой ред отговарят с бележките „Кандидови грешки“⁴⁰² от Ал. Теодоров-Балан и „Към въпроса за думите „препятствие“ и „брожение“ в нашия книжовен език“⁴⁰³ от Ст. Младенов. **Т. В. (Т. Влайков)**

³⁹⁹ Мир, бр. 8323 от 29 март 1928.

⁴⁰⁰ Мир, бр. 8685 от 20 юни 1929.

⁴⁰¹ Пряпорец, бр. 57 от 19 март 1921.

⁴⁰² Пряпорец, бр. 64 от 28 март 1921.

⁴⁰³ Пряпорец, бр. 69 от 2 април 1921.

публикува бележката „Пиво или бира“⁴⁰⁴, в която критикува чиновниците от Финансовото министерство, че използват „чуждата кръчмарска дума“ *бира* вм. *пиво*. Предлага също така вм. *малц* – *слад*.

През следващите три години обществото се занимава предимно с правописния проблем и неговото политизиране. Въпросът за чистотата на езика отново се повдига в обзори и критики. В „Отговор на една критика“⁴⁰⁵ **М. Бенароев** обвинява в непоследователност Ст. Младенов, който критикува „езиковите и стилни невъзможности“ на **Т. Траянов** и **Л. Стоянов** в „Декаденти и семковщина“ (сп. Листопад, 1924, кн. 6), а самият употребява чуждици като *халюцинации*, *грамофон*, *мегаломански егоцентризъм*, *субект*, *сексуален психопат* и др. (М. Бенароев схваща посочените интернационализми като чуждици).

В рецензията на **Т. Сп. Томов** „Българският тълковен речник“⁴⁰⁶, подписана и с професионалния му ангажимент (доцент в Университета), авторът обръща внимание на думи от „наковалнята на г. Теодоров-Балан“ в предговора на речника като *обиходно*, *изказ*, *чуждинско*, *вещество*, *клик*, *клички*, *заглавки*, *нарочито*, *особито*, *градиво*, опит за калкиране на *белетристика* с *красна книжнина* и пр. Рецензентът изказва предположение, че някои образувания, които изглеждат странни, може след време да станат нещо обикновено.

Дискусиите за чистотата на езика отново се подновяват след появата на сп. „Родна реч“, особено по отношение на чуждите думи. Същата година се публикува статията на **проф. Ив. Д. Шишманов** „Българският писател и „Родна реч“⁴⁰⁷.

⁴⁰⁴ Пряпорец, бр. 67 от 31 март 1921.

⁴⁰⁵ Пряпорец, бр. 289 от 27 декември 1924.

⁴⁰⁶ Пряпорец, бр. 56 от 12 март 1927.

⁴⁰⁷ Пряпорец, бр. 255 от 6 октомври 1927. Сп. „Родна реч“ е посрещнато изключително положително от по-старите радетелите за език и култура. В писмо до Ст. Попвасилев Ив. Шишманов дава своята оценка за дейността на Ст. Младенов: „Младенов замества с успех Балана, който можеше да упражни по-силно влияние, ако държеше мяра и ако не беше толкова слаб, неубедителен полемист и още по-слаб стилист [пак там: 32]. В друго писмо от 15.04.1928 г. Ив. Шишманов пише: „Добре

Ученият отправя призив към българското общество лексикалният материал от Министерския сборник за народни умотворения, издаван от Академията на науките, да се събере в речник. Това ще помогне на българските писатели да опознаят „съкровището на нашата родна реч” и вече няма да се извиняват с „бедността на нашия език”, да прибегват към чуждици или да коват нови думи. Филологът изтъква ролята на списание „Родна реч” „не само за обогатяването, но и за естетиката, за физическата красота на българския литературен език”. Като председател на българския ПЕН-клуб се убеждава, че писателите често се натъкват на езикови въпроси, които като нефилолози не могат да решат. Затова органът „Родна реч” не е насочен само към учители по български език, а към всички образовани българи и особено към българския писател.

Висока чувствителност към статута и употребата на чужди думи показват българските писатели, публицисти и филолози в следващите материали. В бележката „За „Родна реч”⁴⁰⁸ **Д. Божков** посочва редица чуждици, употребявани от професори (К. Гълъбов, М. Арnaudов, Б. Ангелов, Ал. Балабанов) и учители по литература, които по-добре от всички знаят каква пакост за езика са чуждици, и посочва техни заместници, *вм. амплификация – разширение, вм. контаминация – заразяване, вм. ретардация – закъснение, вм. колпортаж – продажба, вм. куртоазен – вежлив, почтен, вм. конферансие – сказчик и др.*

В подлистника „На един литературен критик”⁴⁰⁹ **Ат. Далчев** коментира употребата на чужди думи и чужди окончания от **Вл. В. (Вл. Василев)** като *неврозитет, пейзажист, композиция, пантеист, ренесанс*. Редакторът **П. Г. З. (П. Зяпков)** в рубриката „Културни въпроси и движения” публикува материала „Бдете над българския език”⁴¹⁰. В него посочва неправилности от вестникарския език. Дълг на писателите и

правите, че решително се отказвате от пуризма а la Богоров. Трябва веднъж завинаги да се разбере, че с крайности нищо не може да се постигне и в чистенето на езика” [пак там: 33].

⁴⁰⁸ Пряпорец, бр. 232, 14 октомври 1927.

⁴⁰⁹ Пряпорец, бр. 19 от 25 януари 1928.

⁴¹⁰ Пряпорец, бр. 21 от 27 май 1929.

литературните критици е да следят „как се тъче под перото на звани и незвани писателстващи интелегенти”. Българският език като главно изразно средство на българския дух трябва да бъде пазен, засилван, обогатяван, украсяван, пазителите му да бъдат насърчавани, а неговите „небрежители – пошибвани”.

В статията „Словото”⁴¹¹ **Я. Янев** определя езика като живия образ на една култура. В материала „Журналистически курс. Език и стил на вестника”⁴¹² се популяризира лекционният курс по журналистика на Ал. Балабанов, който защитава твърдението, че няма по-силен, по-жив и по-красив стил от вестникарския. „Както листата на дърветата през пролетта се раззеленяват и живеят, а през есента пожълтяват и падат, така и думите се раждат, живеят и умират под непрестанния тласък на многообразните нужди на времето и мястото”. Едни от последните статии във в. „Пряпорец”, посветени на българския език, са именно от проф. **Ал. Балабанов**. В материала „Българска граматика”⁴¹³ коментира езика на граматиката на Ал. Теодоров-Балан, написана на „един крайно изкуствен език”. Моли автора ѝ да напише някой речник към книгата си, „защото не са в народната реч тия думи, които той съчинява. Колкото и да смята г. Балан, че езикът не е живо тяло, а машина, все пак боли това чупене и късане, и мацкане, много боли”. Препечатва статията си от сп. „Развигор” „Чуждите думи”⁴¹⁴ във връзка с крайностите по отношение на чуждите и българските думи, без да се следва естественият развой на езика. В „Езикови белези”⁴¹⁵ се възмущава от изписването на *херой* вм. *герой*.

Постепенно лингвистичният проблем придобива все по-ярка политико-идеологическа окраска. И докато бившите органи на традиционните партии (поне привидно) разчитат на приемането на решение по даден езиков въпрос след определен период на обсъждане, което предполага критично възприемане на информацията, то от страниците на органите на новите

⁴¹¹ Пряпорец, бр. 49 от 8 декември 1929.

⁴¹² Пряпорец, бр. 4 от 26 януари 1930.

⁴¹³ Пряпорец, бр. 27 от 6 юли от 1930.

⁴¹⁴ Пряпорец, бр. 36 от 7 септември 1930.

⁴¹⁵ Пряпорец, бр. 42 от 19 октомври 1930.

политически формирования подобен критически избор не се предлага. Във в. „Демократически сговор“ се списва рубриката подлистник „Седмичен художествен преглед“ от Б.⁴¹⁶ В него се пропагандира основната идея, че българската художествена литература и родното изкуство трябва да служат на националните интереси. Целта на подлистника е да насочва общественото внимание към най-добрите творчески постижения от възрожденския (преди и след Освобождението) и съвременния период, да популяризира определени книги, антологии, христоматии, списания, учебна литература, издавани с финансовата помощ на Министерството на просвещението, да коментира статии, публикувани в литературни, юношески списания, да запознава аудиторията с провеждането на сказки, чествания, театрална дейност, изложби на движението „Родно изкуство“ и пр. По този начин в продължение на няколко години българският читател се възпитава в определен художествен вкус и в стремеж към опазване и поддържане на българския национален дух. Проблемът за чистотата е част от тази обща картина, допълнена от езиково-правописните хумористични забележки на **Хамлет, принц Датски (Д. Подвързачов)** и обзорно-критичните материали на други общественици по социални и културни въпроси.

Пряко темата за чистотата на езика е засегната в бележката „Език“⁴¹⁷, в която се обръща внимание на съществуването на „думи, които като хищници се промъкват в езика, тайно от пъдарите като уважавания проф. Балан, и отначало плахо, нерешително, а сетне все по-смело, се затвърдяват“. Става въпрос за стилистични грешки, неправилно употребени думи, които допускат както по-слабо ангажираните с въпросите на книжовния език лица (музиканти), така и от сътрудниците на сериозни вестници. За пример дава семантична заемка *изнасилвам*, употребена със значение ‘пряко сили’.

⁴¹⁶ И Д. Бабев, и Т. Влайков се подписват с инициала [Богданов 1989: 337], вероятно рубриката е съавторска.

⁴¹⁷ Демократически сговор, бр. 973 от 20 януари 1927.

Липса на дискусия се наблюдава и на страниците на професорския **всекидневник „Слово”**, приближен към политическата формация **Народен сговор**, поддържаща дясна политическа линия. В подлистника „Конференцията по български език”⁴¹⁸ **Й. Бадев** изказва мнението си за съвременното състояние на публицистичния език: „колкото до езикови и стилни постижения, езикът на всекидневния печат, който преди десетина години все още отбелязваше на всекой ред лексически и формални чуждици, днес се стреми да бъде по-чист – с една дума един подобен сравнителен поглед би установил, че днес нашият книжовен език и откъм словно богатство, и откъм чистота, откъм форма и вътрешен живот е несравнено по-добре”.

В бележката „Няколко типични прояви в езика на старите траки (По повод законопроекта за промяната имената на множество населени места в Царство България)”⁴¹⁹ историкът археолог **Г. Баласчев** разглежда произхода на топографски названия, съдържащи понятието *вреа*, *вриа* или *бриа* (озн. ‘град, стена, село в нива’), призовава Общината на гр. *Месемврия* да отмени решението си за промяна на името.

Призивът „Да тачим своето”⁴²⁰ от **Д. Шишманов** става изразител на културнотворческата стратегия на в. „Слово” след 1925 г. – литература, живопис, скулптура, театър в България да се издигнат до европейско ниво със свой културен облик, създаден от народните богатства. Тази задача напълно отговаря на водената по същото време държавна политика за насърчаване на българското творчество върху родна тематика и представяне на българските постижения. Тези дейности се популяризират чрез рубриката „Изкуство и публика”, списвана предимно от **Д. Шишманов** и **С. Скитник (П. Христов)** (вж. напр. материалите „Пътеописания и описания на родната природа”⁴²¹, „Свързката с родното”⁴²², „Една победа на нашия дух”⁴²³, „Чрез повече култура

⁴¹⁸ Слово, бр. 301 от 16 април 1923.

⁴¹⁹ Слово, бр. 1100 от 4 февруари 1926.

⁴²⁰ Слово, бр. 1020 от 26 октомври 1925.

⁴²¹ Слово, бр. 1578 от 14 септември 1927.

⁴²² Слово, бр. 1715 от 28 февруари 1928.

⁴²³ Слово, бр. 1723 от 3 март 1928.

– към родното⁴²⁴ от Д. Шишманов; „Народно изкуство“⁴²⁵, „Културни грижи“⁴²⁶, „Български килим“⁴²⁷, „Живо слово“⁴²⁸ от С. Скитник; „Към българска национална архитектура“⁴²⁹ от Н. Мавродинов, „Сърцето на Мизия“⁴³⁰ от А. Каралийчев и мн. др.). Бележката „Чуждиците“⁴³¹ от Д. Шишманов е част от културната пропаганда на мегатекста, посветен на темата за родното. В друг материал появата на сп. „Родна реч“ е определена като „поприще, на което смели рицари ще се борят беззаветно за своята повелителка – родната реч“. Подобни опити за посочване „несвойщините на нашия език“ са правени вече от Ив. Богоров, Ив. Вазов, групата професори от „Български преглед“, за да се стигне до „упоритата проповед“ на проф. Ал. Теодоров-Балан. Обща забележка към редакторите на списанието е да останат неутрални и обективни, за да принесат полза за литераторите. Има се предвид проявата на антипатия към символистите от страна на Ст. Младенов⁴³².

В. „Зора“, който симпатизира на **Демократическата партия**, по-късно на **Демократическия сговор**, следва утвърденото ненасилническо отношение към езиковите средства. В статията „Преименуването градовете и селата“⁴³³ от Р. С. се засяга въпросът за смяната на чуждите наименования на градовете и селата от Пловдивския окръг. Според автора за

⁴²⁴ Слово, бр. 2242 от 3 декември 1929.

⁴²⁵ Слово, бр. 1726 от 13 март 1928.

⁴²⁶ Слово, бр. 2224 от 12 ноември 1929.

⁴²⁷ Слово, бр. 2276 от 15 януари 1930.

⁴²⁸ Слово, бр. 2555 от 22 декември 1930.

⁴²⁹ Слово, бр. 2256 от 19 декември 1929.

⁴³⁰ Слово, бр. 2262 от 26 декември 1929.

⁴³¹ Слово, бр. 2096 от 7 юни 1929.

⁴³² От водената кореспонденция между Ив. Шишманов и Ст. Попвасилев става ясно, че този материал е написан по препоръка на Ив. Шишманов. „Няма да направите зле да изпращате списанието си и на сина ми, който обеща да напише за него една колонка в „Слово“ [Попвасилев 1968: 31].

⁴³³ Зора, бр. 574 от 18 април 1921. От посочените възможности [Богданов 1989: 399] може да се предположи, че автор е А. Страшимиров.

необходимостта от такава промяна „и спор не може да има”, но тази дейност не трябва да се върши безразборно, „а най-малко по патриотическата рецепция на Плов. окр. пост. комисия”. При избора на новите имена е необходимо да се отчетат редица факти като историческото наименование или близко до селището събитие. Турските названия трябва да се превеждат не от познавачи на турския език, а от „коренни негови изследвачи, които да долавят и нюансите на оригиналните думи”, да се запазят тракийските или старогръцките названия. Например „голяма просташина” е да се иска преименуване на *Пловдив*, *Ямбол*, *Арда* и пр., дори на някои турски наименования, добили световна историческа известност като *Кючук-Кайнарджик* (с. *Кайнарджа*, Силистренско, мястото, където е подписан мирният договор между Османската и Руската империя след войната от 1768 – 1774 г.), *Хаин-боаз* (след 1948 г. преименуван в *Прохода на републиката*) и пр. Неоснователно е безразборно и без основание е селищата да се наричат с наименования на заслужили дейци. Те трябва да имат връзка с даденото село или град. Освен това множество еднакви наименования водят към географски бъркотии. Авторът предлага да се преименуват названия на селища, дадени за наказание или от раболепие, напр. *Кутловица* е чисто българско наименование, получено за наизидание на населението, което се осмелява да протестира против насилничеството при избирането на Фердинанд, същата участ следва да постигнат и наименованията „в чест на Фердинанда, Клементина и Роберта” (последният вероятно е личният секретар на Фердинанд – Робер дьо Бурбулон). Накрая се обобщава, че на тази културно значима дейност следва да се погледне по-сериозно и да се започне от допитване на населението заедно с местни познавачи на историята, географията и топографията на местностите, предложенията да се подложат на публично обсъждане и да се проконтролират от компетентна комисия.

Дан. Кранчев отправя предупреждение за гръцкото и сръбското асимилиране на българското население чрез езикови ограничения в Македония чрез статията „За съвестта на

българската реч”⁴³⁴. В бележката „Литературен напън... с осторожност”⁴³⁵ **Хамлет, принц Датски** използва чуждицата със стилистична цел.

От посочените статии става ясно, че в края на 20-те години на XX в. българското културно общество става все по-чувствително към темата за родното, респективно към книжовния език, който е един от символите на българщината. Проблематизира се употребата на чужди думи, особено от авторитетните групи – официални филолози, професори, литературни критици, писатели, публицисти. Като цяло материалите, публикувани в периодичния печат, настояват за отказване от пуризма *a la Богоров* и приемане на обективна и неутрална позиция. Проблемът се дискутира във връзка с езика на библейските текстове, по отношение на състоянието на терминологията и опитите нейното побългаряване, като стилистичен въпрос с политико-идеологически нюанс и хумористична закачка. Най-голяма отпора намира **националистическият тип пуризм**, свързан с официално водената държавна политика по това време за замяната на чуждозвучащите топоними и антропоними.

Езикова култура, езикова просвета, езикова идеология (1931 – 1939)

С разширяването на социалната база на книжовния език възниква необходимост от поддържането на редовни езиково-правописни рубрики в авторитетни вестници и списания с различна аудиторна насоченост. Литературните издания през 30-те години на XX в. изиграват значителна роля за организирането на движение за повишаването на степента на владение на езиковата нормативност и функционалната пригодност от по-широката общественост, от една страна, и за отправянето на призива за повече българщина в езика, от друга.

⁴³⁴ Зора, бр. 718 от 17 октомври 1921.

⁴³⁵ Зора, бр. 737 от 3 ноември 1921.

Продължава да излиза сп. „Златорог”, в което наред с други значими проблеми в статии, рецензии и бележки се коментира и въпросът за чистотата на езика и ролята, проблемите и задачите на художественотворческата интелигенция в тази насока. В рецензията⁴³⁶ на Ал. Ф. (Ал. Филипов) върху Стефан-Младеновия „Речник на чуждите думи в българския език” (1932) литературният критик и преводач изказва мнение, че в България се пише не само неправилно, но и нечисто. Пишешите си служат с чуждици както от незнание, така и за изящество на речта си, като неусетно стигат до „гонгоризъм” (понятието явно е авторски неологизъм). В този смисъл речникът е оценен като „едно здраво оръжие за борба с опасно езиково чуждопоклонство”.

Г. Константинов коментира предговора от Ст. Младенов към книгата на Ст. Попвасилев „Българският писател и родната реч”⁴³⁷, в който се засяга значението на лингвистичната критика. Според автора на бележката езикът не е „формалната” страна на художественото произведение, а е неговата същност. Научният анализ на художественото произведение принципно се различава от неговото критическо тълкуване, затова трябва да се прави разлика между научни етюди и критика. Накрая се обсъжда ролята на сп. „Родна реч” за прочистването и освежаването на българското слово – „здравата езикова култура, за която те ратуват, ще бъде предпоставка за едно истинско задълбочаване и обособяване на общата наша образованост”.

Същевременно **Ст. Младенов** продължава да сътрудничи на сп. „Златорог”. Лингвистът отговаря утвърдително на актуалния въпрос „Трябва ли да се запазят диалектите в българския език”⁴³⁸. В статията си дискутира проблема за обогатяването на всички литературни езици (от материала става ясно, че ученият прави разлика между литературен и книжовен език) чрез неизчерпаемата съкровищница на езикови бисери от живите говори или по техен образец – думи, епитети, поетични фигури, синтактично породени образи. Престъпление, грях,

⁴³⁶ Златорог, год. XIII, 1932, кн. 8-9, 442 – 443.

⁴³⁷ Златорог, год. XIV, 1933, кн. 4, 198 – 200.

⁴³⁸ Златорог, год. XVII, 1936, кн. 2, 57 – 62.

незачитане на народа и неизпълнение на Паисиевия завет е непознаването и неизползването на българските диалекти от поети и писатели.

В академичното списание „Българска мисъл” чистотата на езика се засяга епизодично от **Р. Р. (Р. Русев)** в прегледа му „Списания и вестници” чрез цитирането на статията „Акробатика с думи” („Лик”, бр. 1) от **Н. Атанасов**. В него се коментира безсмислената употреба на заимствани понятия, изрази и думи като *конструктивен стил, модерна драма, пиранделовски стил, символична постройка*. Такава невежествена игра на думи възпитава некритични читатели и младо поколение, което се учи на празнословие⁴³⁹. Българският историк и критик **Р. Русев** списва и по-голямата част от рубриката „Езикови бележки” в седмичния вестник за литература, изкуство и културен живот „Съвременник”, с редактори **Г. Цанев** и **Г. Константинов** и с близкото участие на проф. Ст. Младенов. По-голямата част от материалите критикуват употребата на русизми като *азът, взалом, взвод, столовая, обискирвам, явка, издевателство, вистрел*, руския суфикс *-овка* вм. *-увка*. Във връзка с коментирания словообразователен модел **Ат. Далчев** публикува отзива „Очистват” езика”⁴⁴⁰. Според българския поет стремежът към езиковата чистота, полезен като реакция срещу прекалената употреба на чужди думи, в такива размери се превръща в мания и заплашва да доведе до обедняване на езика откъм форми и значения и да го обезобрази. „От такива родолюбиви усилия езикът ни може само да пострада: да престане да бъде жив български език и да се превърне в някаква филологическа измислица. Насилственото творчество в езика, което се върши напоследък у нас, е механично и лишено от всякакъв смисъл и сериозна духовна пробуда. Чистотата, която се иска, е фалшива и противоречи на културното развитие. Ако речем да поддържаме тая чистота докрай, ще трябва да се откажем от всичкото си езиково и културно богатство и да провъзгласим десетината

⁴³⁹ Българска мисъл, год. X, 1935, кн. 3., 491 – 492.

⁴⁴⁰ Съвременник, бр. 5 от 15 октомври 1930. Автор е Г. Цанев.

останали от Аспаруховите българи думи за единствено български”.

През следващите години в отделни статии и в цитираната рубрика продължава да се засяга проблемът за чистотата на езика (вж. бележките „Осторожно”⁴⁴¹ от Ц., „Как се превежда у нас?”⁴⁴² от Г. Ц., „Превземки”⁴⁴³ от Н. Вранчев). Освен ненужни русизми се и посочват и други чуждици като *креации, интерпретиране, фини багатели, вм. спектакъл – представление. Ст. Попвасилев* коментира лексемата *екзекутирам* като инженерен и архитектурен термин със значение ‘извършвам, изпълнявам, върша, правя’ (дн. *екзекутив*). Приканва инженерите и архитектите да „прогонят из речника си тая чужда гостенка” и да не *екзекутират* планове за сгради и разни постройки, а да ги *изпълняват*, да ги *извършват*⁴⁴⁴. В друга бележка същият автор засяга синтактичната контаминация *аз ми се струва*⁴⁴⁵.

Във вестника е отпечатана и призивната статия на Ал. Теодоров-Балан „Борба за български език”⁴⁴⁶, която коментира въпроса за изкуствеността в книжовния език и личната творба като част от борбата за чистота. В материала „Един лъч върху езика на българския писател”⁴⁴⁷ лингвистът обсъжда ролята на писателя като творец и законодател на българския книжовен език. Публикациите напълно съответстват на изказаната теза по отношение на чуждите думи в българския език в една от първите езикови бележки „Недоразумения. Рошава филология”⁴⁴⁸. В нея се оспорва твърдението на един „чутовен професор в софийския университет” (Ал. Балабанов), публикувано в един от официозните листове („Пряпорец”), че няма народ, който така зле да разбира и тълкува въпросите за чуждите думи, както българския, „въпросният професор повежда тълпата на неуките –

⁴⁴¹ Съвременник, бр. 3 от 1 октомври 1930.

⁴⁴² Съвременник, бр. 6 от 22 октомври 1930. Автор е Г. Цанев.

⁴⁴³ Съвременник, бр. 6 от 22 октомври 1930.

⁴⁴⁴ Съвременник, бр. 14 от 24 декември 1930.

⁴⁴⁵ Съвременник, бр. 5 от 15 октомври 1930.

⁴⁴⁶ Съвременник, бр. 8 от 5 ноември 1930.

⁴⁴⁷ Съвременник, бр. 19 от 27 януари 1932.

⁴⁴⁸ Съвременник, бр. от 17 септември 1930.

ония, които, за да изглеждат по-интелигентни, учат и плещат всевъзможни чужди думи и които правят кариера с бабаитлъка и безочливостта си”.

Под редакцията на литературния и театрален критик и историк, преподавател по западноевропейска литература в Софийския университет **Д. Б. Митов** (за известно време е редактор на литературен лист „Развигор”) се издава седмичният вестник за литература, изкуство и обществени въпроси **„Литературен глас”** (1928 – 1944). Макар че вестникът не е ангажиран с определена естетическа и политическа платформа, чрез изданието се утвърждават редица млади критици, писатели и културни дейци. Във вестника се съдържа голямо количество бележки и коментари за чистотата на езика. В рубриката на **Хр. Д. Бръзницов** и др. „Един час при...” се публикуват разговори с известни културни и научни дейци. В настоящото изследване са подбрани цитати от интервютата със **Ст. Младенов**, **Ал. Теодоров-Балан**, **А. Страшимиров** и **Ел. Пелин**, в които феноменът се интерпретира от различни перспективи.

Ст. Младенов е представен „нещо като дежурен по български език; да кажем по-хубава дума – наставник, нагледник, – за да не употребим чуждата „контрольор” („Един час при проф. Младенов”⁴⁴⁹). Лингвистът дава ценна информация за целите на своите теоретични постановки. На въпроса дали смята българския език за богат, професорът отговаря, че „под перото на един литератор могат да се прегънат всички наречия от единия край до другия край на пръснатото ни племе”. За пример дава П. П. Славейков, който е северняк, но използва македонски, шопски и родопски наречия. „После нашето богатство се увеличава и от туй, че можем да ползваме широко от руския език, като от наш, защото старият църковнославянски бе наш и се претопи в руския. Например, защо да казваме *генерация*, когато можем да вземем от русите *поколение*, и то русите, но след като са го взели те от църковнославянския”. Не препоръчва крайност, има нови, модерни понятия, които „не могат да се изразят с нашия речник”, но защо да казваме „*сахат* като сърбите” вм. *часовник*. Ученият

⁴⁴⁹ Литературен глас, бр. 22 от 10 февруари 1929.

подчертава, че настоящият „език в значителна степен се е отдалечил от народния начин на изказване и се натоварил с варваризми – непонятни и излишни”. Според Ст. Младенов чистият език ще се наложи чрез литература, сцена и сказки.

Във връзка с богатството на българския език Ал. Теодоров-Балан изказва противоположно становище („Един час при проф. А. Балан”⁴⁵⁰). „Аз не съм съгласен ... с някои, които твърдят, че българският език е много богат. Отдавам тия твърдения на сантименталност и отчасти патриотизъм. Но и такъв, какъвто е, не го използваме както трябва ... Богатство на език значи богатство на понятия, а ние нямаме много понятия. Ние имаме, наистина, много думи, множество, но качество нямаме... В училищата тъпчат децата със знания за разни видове фрази и пр. и пр., а не образуват човека като характер”. Професорът поддържа възрожденския възглед, че в селата се говори по-правилен български език, отколкото в градовете. Изказва неодобрение от предпочитането на източното наречие и пренебрежението към западното. Според него по този начин се „убива” народностното чувство на западниците българи. Това обяснява последователната му практика при изписването на глаголни окончания от типа *говориме, пишем*, които будят неодобрение от страна на неговите съвременници. И макар че притесненията на професора са по-скоро върху статута на македонските говори, езиковите му прогнози се оказват доста сполучливи. Най-новите проучвания върху общественото мнение дават предпоставки за допускане на дублетни форми при глаголните окончания в 1 л. мн.ч.

А. Страшимиров дава своята оценка за актуалното състояние на книжовния български език: „Няма по-мъчно нещо за белетриста от езика. Езикът издава слабия белетрист. Дорде писателят не почувства гения на езика, не е художник. В наше време това беше много болен въпрос. Всеки пишеше, както завърне. Вазов употребяваше много русизми. Бяхме се събрали рупци, мизийци, шопи и всеки смяташе своя език за избран. Сега

⁴⁵⁰ Литературен глас, бр. 74 от 10 май 1930.

младите са щастливи. Имат готов език и им остава само да го леят във форми” („Един час при А. Страшимиров”⁴⁵¹).

На въпроса какво смята Ел. Пелин за насилствения начин да се чистят чуждици, писателят отговаря, че това е „смешна работа. ... Езикът сам по себе си расте, чисти се, обогатява се. Той е жива сила, а не е нещо механическо, та да го чистим, да го обковаваме, да изваждаме един пирон и на негово място да туряме нов и т.н. ... стремежът към чистотата на езика от страна на писателя е едно голямо достойнство, обаче не така механически да се чисти, а това да бъде една вътрешна необходимост”. Тези, които се престарават в това, не могат да се наложат никога („Един час при Елин Пелин”⁴⁵²).

В рубриката „Езикови разпри” се публикуват десетки езикови бележки върху чистотата на езика предимно от **Ст. Илчев** и **Ил. Константинов**, по-малко от **Ив. Леков**, **Ст. Попвасилев** и **Н. Г. Данчов**. Общо впечатление прави настояването на новите български лингвисти за демократичен избор на езикови средства, което води до конфликт с по-старите книжовни дейци. Така например в бележката „За българския език”⁴⁵³ **Ив. Леков** определя като безпредметно воденето на борба срещу международно усвоените чужди думи от романски и

⁴⁵¹ Литературен глас, бр. 8 от 4 ноември 1928. Интересен е споменът на Ст. Попвасилев за разговор по езикови въпроси между него и А. Страшимиров. „Възмущаваше се сега, че някои бяха изхвърлили от българския речник думата „водител” и заместили с „водач”, която за него бе „презрителна”. Той сигурно подмяташе за известния Александър Цанков, когото съпартизаните ми зовяха „водача” (Führer). Страшимиров съпоставяше „водител” и „водач” с „писател” и „писач” и настояваше, че оконанието *-тел* в съществителните имена за човек изтъква по-високо отправяне на духа, и привеждаше за пример думи като: учител, приятел, просветител, будител и ред още подобни. Окончание *-ач* пък в съществителни имена за човек подчертавало „невисоко, дори унизително” призвание и подкрепяше твърдението си с думи като: метач, орач, смъркач, драскач, писач и др.” [Попвасилев 1968: 73].

⁴⁵² Литературен глас, бр. 342 от 17 февруари 1937. Материалът е на Коста Георгиев.

⁴⁵³ Литературен глас, бр. 83 от 4 октомври 1930.

германски произход. „Богатството на един език се определя и по броя на синонимите, с които се бележи известно понятие. Нашият книжовник и учен изпада в затруднение, когато е принуден да търси повече синоними, с които да замени напълно точно тъй често употребявани думи: *проблем, метода, морал, студия, реферат, цитат, редактор* и толкова още други... И радетелите за езикова чистота често изпадат в затруднение и са принудени да заместват, както се казва, едно неизвестно с друго, или да предпочитат по-малкото зло пред по-голямото. ... Изобщо от всеки, който се наема да говори за качествата на нашия език, ние сме длъжни да изискваме преди всичко всестранна осведоменост, свършена подготовка”. Подобен подход при подбора на езиковите средства показва и **Ст. Илчев** в редица кратки езикови бележки към същата рубрика. В „Редакторска тирания”⁴⁵⁴ определя книжовния език като „кръстовище на различни схващания, той е опитно поле за стилови, лексикални и правописни похвати. Всеки писач, дори и най-малкият, има право да изнесе своето. От тези елементи на лично творчество и различни народни говори се е образувал и продължава да се образува общобългарският литературен език. Но това трябва да става доброволно – времето само ще подбере хубавото и ще очисти плевелите”. В бележката „За чуждите думи”⁴⁵⁵ лексикографът отчита постепенното освобождаване от говора на интелегентските среди на модните някога *перчатки, евантайли, премии, рязвязки, сюжестии, алтернативи, президенти, ренти, тренове, френове*. Множество бивши книжовни думи като *сахат, кундури, кюмбе, хомот, нусия* са непознати на новото поколение и след 2 – 3 десетилетия ще оцелеят само в турските речници. Непрекъснатата поява на нови чуждици намира своето основателно обяснение чрез техническите придобивки на новото време. За пример дава думи, свързани с частите на превозното средство, като *акумулатор, амбриаж, батерия, вентил, грес, диференциал, карбуратор, крик, лагер, педал, ресори, фарове, цилиндри*. Българските шофьори употребяват чуждите думи „не

⁴⁵⁴ Литературен глас, бр. 87 от 1 ноември 1930.

⁴⁵⁵ Литературен глас, бр. 138 от 17 януари 1932.

от любов към чуждото”, а защото така са ги усвоили, въпреки това, където има създадено българско наименование, то се предпочита, напр.: *бутало, кормило, свеци, спирачка*. Ако езиковедите навреме обяснят на машинисти, радиолюбители, електричари, печатари, занаятчийи какво означава *детектор, антена, гефиртел, алгедиртел, папиша, контакт, фасунг*, непознатите думи не само ще се избегнат, но и ще се създаде навик за побългаряване на останалите. Най-важен крепител на чуждите думи е склонността на езиковото мислене да създава различни отсенки между заетата и българската форма. Това са названия за отвлечени понятия, които преводът не може да замени, напр. *вм. пацифист – миротворец, вм. революция – преврат, вм. религия – вяра, вм. консулт – съвет*. „Колкото и да негодуват нашите филолози, че с това се квари езиковият дух и самобитност, бедата не е тъй голяма. Защото повечето ненужни чуждици рано или късно умират, а които оцеляват, не са на синекура в езика, но обогатяват неговата широта и точност”. Чужди думи като *маса, сигурно, ластик, стомна, трапеза* са навлезли в широка употреба и вече не се схващат като чужди. В „Малко словотворство”⁴⁵⁶ лингвистът коментира широката употреба на глаголната наставка *-ирам*, особено подходяща за образуване на научни и технически термини със западноевропейски произход, носители на модерни понятия, вместо *-свам*, която върви с турски основи и „звучи някак провинциално, дори селяшки”. Отчитането на този социолингвистичен факт показва една по-реалистична оценка на процесите в словообразуването за разлика от първите лингвисти и най-вече от Ст. Младенов. Ст. Илчев подчертава също така латинския (а не немския) произход на наставката. Интересно предложение отправя в бележката „Календарът”⁴⁵⁷. Препоръчва заедно с латинско-гръцките названия на месеците да се изписват и народните (славянските), които са напълно запазени у чехи, поляци и украинци (а днес и у хървати), напр. *вм. януари – голям сечко, сечен, коложег; вм. февруари – малък сечко* или просто

⁴⁵⁶ Литературен глас, бр. 203 от 8 октомври 1933.

⁴⁵⁷ Литературен глас, бр. 176 от 8 януари 1933.

сечко, люти; вм. март – баба Марта, оратен; вм. април – брезен, цветен, лъжско, лъжитрев; вм. май – ечко, тревек; вм. юли – горецник, сърпен жар; вм. август – зарев месец; вм. октомври – паздерник, кратун; вм. ноември – листопад.

От друга негова бележка („Повече българщина“⁴⁵⁸) може да се направи извод за положителното отношение на все повече хора към идеите за побългаряването на редица гръцки и турски названия за малки селца и градове, на сорт грозде за износ (вм. *Афуз-Али* – *Гроздана*, днес *болгар*), прочут лековит извор (*Сулудервент*, днес *Момина баня*). Със скрита ирония предлага да се побългарят названията на планинските върхове *Мусала*, *Елтепе* (през 1942 г. действително е преименуван на *Вихрен*), *Белмекен*, *Юмрукчал* (след 1950 г. се нарича *Фердинандов връх*, впоследствие преименуван на *Ботев*), които представляват „неприятелски знамена над родна крепост“.

В „Просвещение и просвета“⁴⁵⁹ Ст. Илчев разглежда въпроса за кратките и дългите форми на някои съществителни имена. Под чешко влияние българските езиковеди Л. Милетич, Б. Цонев и Ал. Теодоров-Балан, първоначално „като младежки опит“ успяват да наложат някои по-кратки форми поради стегнатостта и близостта им с говоримата реч. Тези форми намират подкрепа и у някои писатели и поети. В определени случаи се запазват и двете форми с разлика в смисъла като *представа* и *представление*. Авторът коментира и възникналия спор между Ст. Младенов и Ал. Теодоров-Балан на страниците на сп. „Училищен преглед“ по отношение на формата за деятелното причастие. Проблемът следва да се реши компромисно – „живият говор печели“ („Двама се карат“⁴⁶⁰). Ст. Илчев изказва становище и по други актуални лингвистични спорове като „Хора и люде“⁴⁶¹, „Летала и самолети“⁴⁶², „Жертви на модата“⁴⁶³, подкрепено с научни факти и винаги в полза на усвоеното в

⁴⁵⁸ Литературен глас, бр. 249 от 14 ноември 1934.

⁴⁵⁹ Литературен глас, бр. 254 от 19 декември 1934.

⁴⁶⁰ Литературен глас, бр. 264 от 27 февруари 1935.

⁴⁶¹ Литературен глас, бр. 263 от 20 февруари 1935.

⁴⁶² Литературен глас, бр. 269 от 3 април 1935.

⁴⁶³ Литературен глас, бр. 364 от 20 октомври 1937.

практиката. По този начин влиза в конфликт с „езиковедци, които в стремежа си да пазят чистотата на езика отиват извън границите на полезно и приемливо. Застанали на гледище, че езиковата наука е по-важна от живата езикова дейност, те са готови да провъзгласят за враг на българщината всяка чужда по произход дума, срещу която е открита или изкована съответна българска”.

В бележката „Йовков и книжовният език”⁴⁶⁴ се проследява ролята на българската литература в изграждането на книжовния език. Коментира филологическите спорове от Възраждането като търсене на среден път между живите говори и „свещения” църковнославянски език, решени чрез поетичния усет на П. Р. Славейков и Хр. Ботев. През първите следосвобожденски години канцеларският език и казармите се наводняват с русизми, срещу което най-силен отпор оказват Ив. Богоров и Ал. Теодоров-Балан. Без да робува на езиковедските предписания, Ив. Вазов обогатява речника с множество нови названия и „ни убеди, че руското езиково влияние не е страшно, стига човек да умее да го използва”. По-късно кръгът „Мисъл” провъзгласява Ив. Вазов за остарял и се заема да очертае нови, по-културни пътища за българската книжнина. По същото време Елин Пелин доказва, че „талантите творят култура, а не културата – таланти”. В периода на Първата световна война отново започват езиковите експерименти – архаизмите на Н. Райнов, стерилният език на Н. Лилиев, експресионистичните възгласи на Г. Милев. Един от малцината, които не се поддават на „кратковременните увлечения”, е Й. Йовков, верен на своя добруджански говор и оказва влияние на следващите белетристи. От този кратък преглед за пореден път се доказва актуалността на проблема за чистотата на езика през целия следосвобожденски период и статута на изразните средства от говорите.

В духа на наложените от професорите от Софийския университет принципи за чистота на езика са езиковите бележки на **Н. Г. Данчов**. Коментарите му засягат нови, несвойствени за книжовния български език конструкции, ексцерпирани от ежедневниците в. „Мир” и в. „Демократически сговор”,

⁴⁶⁴ Литературен глас, бр. 365 от 27 октомври 1937.

определени като едни от най-добре списваните, напр. погрешна употреба на предлог „на” („Езикът на вестниците”⁴⁶⁵), конструкции като *вм. мирен договор – договор за мир* („Мирен договор”⁴⁶⁶). На последната бележка отговаря Ст. Илчев с едноименния материал⁴⁶⁷, който завършва така: „Езикът е нещо младо, живо, гъвкаво. Не стои затворен в дебели книги, а кръстосва по улици, влакове, училища, дете всмуква съживителни сокове. Много от неговите прояви не се нравят на по-старото поколение, но те имат младенческа сила и побеждават. Право или криво, обществото така мисли, чувства и говори. Всичко друго е граматика”. За пореден път се сблъскват двата лингвистични възгледа, което се оформя като конфликт между различните поколения филолози [повече за речниковата и енциклопедичната дейност на братя Данчови вж. Буров 2013: 98 и сл.].

Ил. Константинов също публикува редица бележки, които имат отношение към чистотата на езика, като „Как не бива да говори и пише един професор по езикознание”⁴⁶⁸ (във връзка разминаването на теорията и практиката при използването на формите за сегашно деятелно причастие от Ст. Младенов), „Аероплан – самолет – летало”⁴⁶⁹ (дискредитиране на опита за налагане на неологизма *самолет*), „За преименуваните села и градове”⁴⁷⁰ (засяга езиковия и общокултурния въпрос за съмнителна стойност на стихията след „19 май”⁴⁷¹ на безразборното масово прекръщаване на градовете и селата, които носят турски названия и стари исторически имена, напр. *вм. Орхание – Ботевград, вм. Анхиало – Поморие, вм. Орландовци –*

⁴⁶⁵ Литературен глас, бр. 90 от 22 ноември 1930.

⁴⁶⁶ Литературен глас, бр. 94 от 20 декември 1930.

⁴⁶⁷ Литературен глас, бр. 98 от 17 януари 1931.

⁴⁶⁸ Литературен глас, бр. 382 от 16 февруари 1938.

⁴⁶⁹ Литературен глас, бр. 383 от 23 февруари 1938.

⁴⁷⁰ Литературен глас, бр. 404 от 12 октомври 1938.

⁴⁷¹ На 19 май 1934 г. в България се извършва държавен преврат от политическия кръг „Звено” и Военния съюз с помощта на армията. Народното събрание се разпуска и се забраняват политическите партии.

Райна Княгиня), „За чист български език“⁴⁷² (дискредитира се призивът на редактора на в. „Мир“ – Б. Вазов, определен като полувековно предание).

Антропка (Д. Попов – Осинин) в статията си „Сух стил и беден език“⁴⁷³ също оценява негативно насилственото чистене на езика от чужди думи. „Едно поколение не учители, а даскали пресува живия езиков организъм на първите писатели и извади от него един скелет, който нарече литературен език. После написа свещени закони, които изискват задължително покланяне на този скелет, и ги нарече граматика. По тези граматика се обезплодиха езиково нови поколения, които, от своя страна, продължиха традицията на „очистване“ на езика, та дори го очистиха от света... Ако някога нашият език се нуждаеше от чистене, защото бе затлачен с много чуждо, то това чистене отиде вече тъй далеч, и тъй дълго проживя, щото днес е вече опасен порок. Още по-опасно е, когато се прилага от хора ограничени. Днес старото чистене на езика се превръща в очистване от самия него. То е опасна спънка за езика, и още повече, че малцина го съзнават“.

В този дух е оценен и речникът за чуждите думи на Ст. Младенов в рецензията „Два наръчни речника“⁴⁷⁴. Основен негов недостатък е, че съставителят му не се ограничава с обикновените речникови задачи – да събере, подреди и „безучастно“ да обясни срещаните в езика ни чужди думи, а отива и по-нататък. Чрез удивителни знаци слага своята присъда за много чужди думи като *просперитет*, *прогрес*, *обязанност*, *дефект* и др., за които дава съответни заместници – едни отдавна известни, но недостатъчно усвоени, други стъкмени от самия него – нещо добре познато на читателите му от сп. „Родна реч“. „Ех, не можем всички да бъдем свръхпуристи и да казваме *челяд*, *люде*“. Същевременно съществуват редица неуместни чуждици, които са пропуснати от Ст. Младенов.

Подобни възгледи за чистотата на езика се споделят и в народническия седмичен в. „**Литературен час**“. В бележката

⁴⁷² Литературен глас, бр. 409 от 16 ноември 1938.

⁴⁷³ Литературен глас, бр. 28 от 24 март 1929.

⁴⁷⁴ Литературен глас, бр. 189 от 9 април 1933.

„Чистотата на езика не – чистотата на намеренията!“⁴⁷⁵ се дискредитират езиковите бележки във в. „Мир“ от „един господин с половин име“. „Пуританите на езика не се свършват, но керванът на ревнителите и чистия български език, които не се стесняват да пригледат към духа на българския език някои международни думи, продължава да си върви, въпреки всички джавкания“.

Двуседмичното сп. „**Нова литература**“ е едно от изразителите на естетическия вкус на политически ляво ориентираните общественици. В рубриката „Отзиви за книги“ се обръща внимание на редица русизми в преводни издания, които следва да предадат български думи като *вм. суматоха – бъркотия, залисия, шетня, вм. издевателство – гавра, вм. своего рода – един вид* и др. (**А. Новиков-Прибой** „*Цушима*“⁴⁷⁶).

Състоянието на езика на вестниците и списанията, преводните и оригиналните книги се коментира в продължаващата статия „Как не трябва да се пише“⁴⁷⁷ от **Федер (Д. Найденов)**. Без да се ангажира с определянето на произхода им, наред с редица правописни и пунктуационни грешки авторът дава предложения за замяна на чужди думи с български като *вм. симптом – признак, вм. сезирам – занимавам, вм. евакуирам – опразвам, вм. инвестирам – влагам, вм. марш – поход, вм. пан- – все-, вм. стълкновения – сблъсквания, вм. штрейкбрехер – изменник, вм. монополия – монопол* и т.н.

Поредицата се завършва от **Г. Бакалов** с материала „Как трябва да се пише“⁴⁷⁸. Езикът се разглежда като „могъщо средство за въздействие върху множеството“. Идеите следва да се

⁴⁷⁵ Литературен час, бр. 5 от 16 октомври 1935.

⁴⁷⁶ Нова литература, год. I, 1935, кн. 4, с. 66.

⁴⁷⁷ Нова литература, год. I, 1935, кн. 8, 127 – 130, кн. 13, 219 – 221, кн. 18, 281 – 283, кн. 21, 333 – 335, кн. 25, 398 – 399, кн. 26, 413 – 414.

⁴⁷⁸ Нова литература, год. I, 1935, кн. 28, 435 – 438. В спомените си за Г. Бакалов Ст. Попвасилев пише: „С мене споделяше, че въпросът за чистотата на езика и по-точно на литературния език е от значение еднакво за културното повдигане на работничеството и за по-лекото проникване на марксистическата идеология сред него“ [Попвасилев 1968: 97 – 98].

обличат в национална форма и така да се поднася на множеството. Срещу пакостното влияние на вестникарския жаргон трябва да се използват двата пътя за изучаване, усвояване на „чистия, народен и литературен език” – сближаване с народа и участие в неговата обществена практика и изучаване на най-добрите книжовни образци.

От страниците на литературните периодични издания от 30-те години на XX в. се наблюдава интересно интерпретиране на изследвания феномен. Все по-широкият достъп до книжовния български език поражда необходимостта от работа по запознаване на потребителя със значението и употребата на редица чужди думи. Новото поколение лингвисти отхвърля насилието над езика и защитава правото на гражданство на средства с различен произход, което се оказва по-реалистичен подход към книжовен език с изградени норми, които са усвоени и одобрени от по-голямата част от културното общество. След 19 май 1934 г. проблемът за чистотата на езика се осъзнава като екстралингвистичен, насилието над езика се схваща като насилие над личността. Основен обект на нападки са възгледите за чистотата на езика на Ст. Младенов (но не и на Ал. Теодоров-Балан!), изразени в рубриката „Как не бива да се говори и пише български” в сп. „Родна реч”. От научна гледна точка схващанията на Ст. Младенов са добре обосновани, но се отхвърлят поради явно изразените му политическите симпатии. Омразата към догматизма на водещия художественотворчески елит спомага за избягването на най-тясното шовинистично разбиране на чистотата на езика и предотвратява организирането на движение за краен ксенофобски тип пуризм. В практическата реализация на езиковите платформи на политически дясно ориентираните и политически ляво ориентираните литературни издания до началото на Втората световна война съществува повече близост, отколкото разграниченост. Пуристичните нагласи се задоволяват единствено с отстраняването по административен път на някои топоними с чужд произход.

Новото в политическата обстановка от началото на 30-те години идва от засилването на популярността на фашистките и авторитарните идеи. Активизират се стари и възникват нови организации с подчертана антипарламентарна насоченост. Социалната несигурност, причинена от депресията, кризата и разпадът на традиционната партийна система, корупцията и неефективността на държавната администрация, твърде бойките и шумни акции на комунистите, кървавата разправа с македонското националноосвободително движение – всичко това води до крайно десен ъгъл на политическото пространство в страната. Разочарованието от традиционните ценности на демокрацията постепенно завладява хора с различен професионален и социален статус – представители на интелигенцията, запасни офицери, чиновници, работници, лумпенизирани градски и селски елементи, особено младежкото ядро [История 2012: 268].

До държавния преврат през 19 май 1934 г. в ежедневниците се следва една умерена пуристична линия. Така например във в. „**Мир**” излиза бележката на **П. Д. (П. Делирадев)** „По превеждането на турските имена”⁴⁷⁹, в която се очертават пътищата за побългаряването на турските географски названия. Според автора „безбройните местни имена могат да се изменят само от народа и то в един дълъг период от време”. Предупреждава, че с административното побългаряване могат да се създадат големи грешки. Повечето имена имат повече историческа, отколкото географска стойност, независимо към коя езикова група принадлежат. За пример дава историческото име на гарата на с. *Узунджово*, което е сменено с *Дълго поле*. С новото название „хиляди пътници няма да разберат, че пред тях се разстила едно историческо селище, което цели векове е привличало търговския свят от Европа, Азия и Африка”.

Материалът на **Ал. Теодоров-Балан** „Български тълковен речник”⁴⁸⁰ е отговор на критиката върху българския тълковен

⁴⁷⁹ Мир, бр. 9262 от 27 май 1931 [за авторството вж. Богданов 1989: 394].

⁴⁸⁰ Мир, бр. 9287 от 26 юни 1931.

речник на френския професор по български език в Института за живи източни езици в Париж Л. Болийо. Чуждият учен посочва два недостатъка: „1. „Печално незнание” на лексикографския принцип, че щом нещо уведеш в родни речник, даваш му право на родни имот; 2. Речникът не е трибуна за пропаганда на лични производи често съмнителни”. Ал. Теодоров-Балан е обвинен в „суров и често слаб национализъм против всяка чужда дума без разлика”. В своя защита българският учен отговаря, че съвременното състояние на българския книжовен език не е еднакво с това на руския или на френския език, а оттам и задачите на българския лексикограф не могат да не се различават от задачите на френските или руските лексикографи.

В бележката „Езикът на вестниците”⁴⁸¹ **Б. Сакъзов** изказва притеснение, че обществените промени, свързани със смяната на „старата еснафска йерархична система на подчинение и чинопочитание” с „новите занаятчийски и търговски поколения” се отразява в езика, „езикът на вестниците продължава да бъде изпъстрен с думи и изречения, пред които, ако не ние, то поколението ни един ден ще се черви за нас”.

В. „Слово” публикува призива на **П. Анастасов** „Към похубав книжовен език”⁴⁸², както и притеснението на стенографа **Г. Ботев** относно съществуването на „Учебници с неправилен български език”⁴⁸³. И все пак за пуризм като организирано движение не може да се говори.

Националистичната програма на новото правителство на деветнадесетомайците си поставя за цел да обедини и превъзпита нацията по примера на Италия и Германия⁴⁸⁴. Чистотата на езика става част от всенародното обновление, като вниманието е концентрирано върху **българското училище** и върху най-модерното „чудо на съвременната техника” – **радиото**. Държавен официоз по време на безпартийния авторитарен режим (1934 – 1939) е **в. „Нови дни”**. От статии, посветени на чистотата на

⁴⁸¹ Мир, бр. 9414 от 24 ноември 1931.

⁴⁸² Слово, бр. 3070 от 13 октомври 1932.

⁴⁸³ Слово, бр. 34162 от 2 януари 1933.

⁴⁸⁴ *Възходът на националната идея*. – Нови дни, бр. 110 от 30 декември 1934.

езика, се разбират настроението и посоката на държавната политика по това време. **М. Влайков** публикува материала „Родната реч и националното възпитание. Език и нация. – Езикът на майката. – Чистота на езика. Училището и езикът”⁴⁸⁵. Според българския педагог общият (книжовен) език е отличителен белег на нацията, въпреки че съществуват двуезични, триезични и многоезични нации. Когато националността се насажда принудително, избухва силно национално чувство и „родната реч се пази като светиия”. Книжовният език е езикът на нацията, който обединява местните наречия. „Той трябва да бъде самороден, чист, а не смесище от всякакви чуждици”. Авторът обвинява някои писатели, които под предлог, че българският език е беден, използват чуждици, за да покажат, че ги знаят, „и да изглежда стилът им модно натруфен, а мисълта – важна, убедителна”. Чуждицата е „страшна напаст за езика ни, защото го похабява и обезличава, като го лишава от самобитност; друго, защото го отдалечава от живата родна реч и го прави неразбран за народа”. Ролята на книжовниците е да изучават говорите и да обогатяват книжовния език с нови изразни възможности. „Ако не творим грижливо и непрекъснато единна, чиста и богата родна реч, няма да утвърдим в целокупния народ непоклатимо национално съзнание и чувство. Държавата трябва да има грижите за това”. Училището трябва „да внедри” у младежта единния и чист български книжовен език, а Министерството да надзирава успешното изучаване на родния език във всички видове училища.

В статията си „За чистотата на езика ни”⁴⁸⁶ **Ив. Николов** изказва твърдението, че българският език се е препълнил и продължава да се пълни с чужди думи, „на всеки 2 – 3 думи едната е чужда! Това е ужасно! Ако така отиваме, нашият език в скоро време ще се обезличи!”. Цитира следните според него чуждици (въсъщност интернационализми): *орнаменти, литературни, философски, есета, професор, жанр, процес, литература, интензивни, идейни, автор, теми, философия,*

⁴⁸⁵ Нови дни, бр. 8 от 19 октомври 1934.

⁴⁸⁶ Нови дни, бр. 110 от 30 декември 1934.

субективно, констатации, логически, идеологически. Призовава българското общество да следва турския пример по прочистването на езика. Трябва да се изучат всички български думи, които се употребяват в местните говори, а най-хубавите от тях да определят за книжовни. Ако не достигат, следва да се потърсят думи от славянските езици вместо френски, немски, турски, а накрая може и да се изковат изразни средства като „нашият стар родолюбец Ив. А. Богоров, а по-късно и от проф. Ал. Теодоров-Балан”. Завършва с обобщението, че „тъй или инак ние трябва да обновим, да побългарим, да подобрим езика си”.

Към възрожденските борби за правото на българина да си служи с родния език насочва материалът „За род и език”⁴⁸⁷ от **Б. З. (Б. Зографов). П. С. (П. Стъпов)** призовава „Говорете български”⁴⁸⁸ във връзка със склонността на българина още преди Освобождението и особено в Североизточна България да общува „където трябва, и където не трябва на чужд език”.

Деветнадесетомайците добре осъзнават силата на радиото като „най-бързото, най-ефикасното и най-евтино съобщително средство”⁴⁸⁹, което да се използва в „най-широк мащаб не само за пропаганда на идеи и разбирания, но също и за нуждите на народната просвета и гражданско възпитание”. Чрез него може успешно да се въздейства върху широкото множество в духа на формиращия се национален мироглед и за културното повдигане. Чрез разработването на радиопрограма „Час на България” слушателите ще се запознават с дейността на по-забележителните общественици (писатели, поети, музиканти и др.), ще се държат сказки върху българския фолклор, ще се представя кратка правителствена хроника и ще звучат политически речи. Тази програма е наречена „малък народен университет”.

С появата на родното радио се публикуват и първите критични езикови бележки. В „Езикът на радио София”⁴⁹⁰ Д.

⁴⁸⁷ Нови дни, бр. 61 от 1 ноември 1934 [за авторството вж. Богданов 1989: 339].

⁴⁸⁸ Нови дни, бр. 8 от 19 октомври 1934.

⁴⁸⁹ Д-р Хр. Бояджиев. *Радиото и новата държава*. – Нови дни, бр. 44 от 13 октомври 1934.

⁴⁹⁰ Нови дни, бр. 68 от 11 ноември 1934.

Подвързачов обръща внимание на езика в Народния театър и на радиото, откъдето „също трябва да се чува гладка, правилна, хубава реч“. Става въпрос за погрешни ударения (*мѣсто, мѣханотехническо*), неправилни конструкции *ще ви направим някои най-последни новини, новината предизвика голямо униние*.

От посочените публикации става ясно, че в новата управленска националистична посока по немски и италиански образец важно място заема и проблемът за чистотата на езика. В **редакционната бележка** „Отец Паисий“⁴⁹¹, посветена на всебългарския съюз, между другото се декларира, че „българският национализъм не е войнстващ, не е шовинистичен бяс. Той се подхранва от чист, морален културен импулс и не отрича на никоя народност правото и тя да се организира и да живее със свои национални блянове“. Тази уговорка явно е необходима за търсената по-широка обществена подкрепа. Подобни внушения цели и **Сеяч (Б. Вазов)** чрез бележката си „Родолубие?“⁴⁹², в която осъжда действията на група български младежи националсоциалисти в княжеския трамвай.

След 1934 г. отношението родно ~ чуждо е особено актуална тема на страниците на **в. „Мир“** (вж. напр. **Р. Д. Кацарова** „За народните танци“⁴⁹³, **С. Манолова** „Съзнание за „родното““⁴⁹⁴, **д-р Н. П. Николаев** „Народните обичаи и чуждите влияния“⁴⁹⁵, **А. Узунов** „За това, което си отива. В плен на чуждото изгубваме своето“⁴⁹⁶, анонимната бележка „Защита на родната природа“⁴⁹⁷). Прави впечатление, че отношение по въпроса вземат и българските жени. Особено активен в популяризирането на държавната езикова политика по отношение на чуждиците е **Б. Вазов** (вж. бележките, подписани с псевдонима **Сеяч**, „Най-сетне!“⁴⁹⁸, „Родолубив позив“⁴⁹⁹,

⁴⁹¹ Нови дни, бр. 179 от 26 март 1935.

⁴⁹² Мир, бр. 10159 от 30 май 1934 [за авторство вж. Богданов 1989: 248].

⁴⁹³ Мир, бр. 10212 от 1 август 1934.

⁴⁹⁴ Мир, бр. 10322 от 12 декември 1934.

⁴⁹⁵ Мир, бр. 10344 от 10 януари 1935.

⁴⁹⁶ Мир, бр. 10660 от 1 февруари 1936.

⁴⁹⁷ Мир, бр. 10696 от 16 март 1936.

⁴⁹⁸ Мир, бр. 10307 от 24 ноември 1934.

„Национална пропаганда“⁵⁰⁰). Към него се присъединяват още **Т. Васильов**, който в материала „Речник на чуждите думи в българския език (Писмо до редакцията)“⁵⁰¹ препоръчва речника на Ст. Младенов (вж. също „Езиковна бележка“⁵⁰²). **Г. Г. Караиванов** в „Езикът на българския спорт“⁵⁰³ предлага замяната на чужди спортни термини с български като *вм. голкипър – вратар*, *вм. бек – защитник*, *вм. хафбег – бегач*, *вм. форуард – нападател*, *вм. дефанс – отбрана*, *вм. офанс – нападение*, *вм. физическо – телесно възпитание*, *вм. квершипризинг – напречен скок*. Притесненията си за прекомерната употреба на чужди думи изказват **Т. Николов** в „Не съм бил българин...“⁵⁰⁴, **Чир.** в „Правопис и чистота на езика“⁵⁰⁵, „Чистота на езика“⁵⁰⁶, **Н. п. Филипов** „Писмо до редакцията“⁵⁰⁷ и др.

Обект на чистене са такива чужди лексеми, при които съществува усещането за чуждост като *сарми* и *качамак*, както и навлизащите през последните 2 – 3 десетилетия неологизми „от банкери (*ажур*, *валъор*, *тантиеми*, *инкасо*, *портфейл*), от чиновници (*бюро*, *секция*, *администрация*, *декларация*), от търговци и промишленици (*амбалаж*, *килотаж*, *куртаж*, *оказион*, *фризьор*, *ресторант*), от строители и инженери“. Предлага се *вм. конспиратор – заговорник, съзаклетник*, *вм. революционер – бунтовник, въстаник, хъш* (макар последната да е турска), непотребни също са *задачи*, *борса*, *база*, *акция*, *досие*, *бранишов*, *момент*.

Не липсват и бележки, които препоръчват по-умерен пуризъм, например на **Хр. Д. Бр. (Хр. Д. Бръзицов)** „Нов български език“⁵⁰⁸. Един добър читател подчертал всички чужди

⁴⁹⁹ Мир, бр. 10358 от 28 януари 1935.

⁵⁰⁰ Мир, бр. 10520 от 13 август 1935.

⁵⁰¹ Мир, бр. 10310 от 28 ноември 1934.

⁵⁰² Мир, бр. 10545 от 12 септември, 10585 от 7 октомври 1935.

⁵⁰³ Мир, бр. 10303 от 20 ноември 1934.

⁵⁰⁴ Мир, бр. 10337 от 27 декември 1934.

⁵⁰⁵ Мир, бр. 10529 от 23 август 1935.

⁵⁰⁶ Мир, бр. 10558 от 27 септември 1935.

⁵⁰⁷ Мир, бр. 10538 от 4 септември 1935.

⁵⁰⁸ Мир, бр. 10630 от 24 декември 1935.

думи в един брой на вестника, думи като *министър, политика, конституция, театър, поща, телефон*. Най-напред трябва да се почне с леките случаи и едва когато езикът се изчисти от излишни чуждици, тогава постепенно да се предприеме и премахването на *телефон, поща* и пр. Употребата на чужди думи е излишна не само поради патриотизъм или чувствителност към родния език. Чуждите думи за българите нямат душа, особено тези, които се употребяват неправилно.

Езикови бележки се публикуват и по отношение на някои топографски названия с чужд произход (вж. **Ал. Балабанов** „Още за преименуванията на селищата“⁵⁰⁹ срещу промяната на *Орландовци* в *Райна Княгиня*, *Гьозекен* в *Обзор*; **Н. Манолов**. **Адвокат – юрист от правния факултет – Стамбул** „Пояснение на някои турски думи, останали у нас като названия на пазар, хълм и пр.“⁵¹⁰ за правилния превод на турцизма *бит-пазар* и названията на пловдивските хълмове *Таксим-тепе* и *Небет-тепе*; **П. М. Маттеев** „Турски думи, названия на пловдивски тепета, хълмове“⁵¹¹ за произхода и историята на наименованията *Джендем-тепе* и *Чийдем-тепе*).

Публикуват се и бележки, които целят да предизвикат националните чувства у читателите. Така например за българина е важно мнението на чужденците, затова се публикува и провокативният упрек на „Един чужденец за езика на нашите вестници“⁵¹². Не се подминава и чувствителната за българина и днес тема „Гръцкият език и българското население в Западна Македония“⁵¹³.

Количественото нарастване на материалите, посветени на чистотата на езика, обосновават оформянето на **рубриката „Избягвайте чуждиците“** във в. „**Мир**“, излизаща в периода от май 1936 г. до март 1937 г., поддържана от новия главен редактор на всекидневника **Б. Вазов** (под псевдонима **Черноризец**

⁵⁰⁹ Мир, бр. 10634 от 28 декември 1935.

⁵¹⁰ Мир, бр. 10715 от 11 април 1936.

⁵¹¹ Мир, бр. 10729 от 25 април 1936

⁵¹² Мир, бр. 10228 от 20 август 1934.

⁵¹³ Мир, бр. 10259 от 26 септември 1934.

Храбър). В няколко последователни бележки⁵¹⁴ редакторът посочва десетки чужди думи (част от които са интернационализми), усвоени чрез руския, френския и немския език, които до голяма степен се припокриват с прокламираните от сп. „Родна реч“. Призовава държавната власт да вземе отношение по въпроса и уточнява, че постоянната „препоръка да се избягват чуждиците не е подбудена от някакво болнаво или прекалено родолюбие, а от желанието да стане нашият писмен език по-разбираем за читателя”.

Повдигнатият въпрос бързо намира съмишленици. **Един ревностен читател** предлага за побългаряване *бюро, секретар, архивар, архива, каса, касиер, опозиция, експлоатация, аероплан, автомобил, шофьор, магазин, пасаж, баня, вана, секция, периметри, алея, перки, пепиниера, шосе, булевард, машинист, маневрист, кондуктор, гара, станция, линия, релса, пикьор, инженер, траверса, контролър, ремарке, генерал, майор, капитан, ротмистър, фелдфебел* и др.

Майор М. Съмишленик на „Черноризеца Храбър”⁵¹⁵ препоръчва всеки вестник да пише на видно място, че приема за печатане само дописки без чужди думи. Читателят споделя⁵¹⁶, че е научил много български думи на страниците на в. „Мир”, *вм. кибрит – паличе, вм. аероплан – летало, вм. реколта – родитба, вм. делегация – пратенство*. Предлага да се намерят хубави съответствия на *характеристика, материал, стажант, периодично, концесия, привилегия*.

Ал. Златанов⁵¹⁷ обръща внимание на факта, че „чуждици” са не само отделни думи, несвойствени на езика, но и изрази, „площадни речи”, които загрозяват и загрубяват българската реч. **М. Д.**⁵¹⁸ призовава държавните учреждения да дадат пример, за да не се срещат названия като *Дирекция на*

⁵¹⁴ Мир, бр. 10734 от 1 май, 10735 от 2 май, 10740 от 9 май, 10746 от 16 май 1936.

⁵¹⁵ Мир, бр. 10745 от 15 май 1936.

⁵¹⁶ Мир, бр. 10794 от 15 юли 1936.

⁵¹⁷ Мир, бр. 10749 от 20 май 1936.

⁵¹⁸ Мир, бр. 10756 от 29 май 1936.

експортния институт и надписи като колетна и газетна експедиция.

Д-р Ал. Ив. Г.⁵¹⁹ коментира езика на преводите, Е. А. Ански⁵²⁰ предлага *вм. хроника – летопис, вм. мистификация – измама, вм. виц – смешка, вм. егоизъм – себелюбие, вм. модел – образец, вм. хуманизъм – човеколюбие, вм. мотивирам – обосновавам, вм. инцидент – случка, вм. абстрактен – отвлечен, вм. грандиозен – величествен* и др.

Т. Васильов изисква „Радиото трябва да говори ясно”⁵²¹, а в друга бележка⁵²² изброява редица чуждици, според него непознати за по-широката читателска аудитория (част от изброените се срещат във възрожденски текстове) като *абсолютно, апел, грандиозно, дефилиране, енергичен, инцидент, интересен, категории, координирани, конгрес, манифестира, функция, парад, просперитет, социален, централна, цивилни* и др. Отново препоръчва „Речник на чуждите думи в българския език” от Ст. Младенов или „Речник на синонимите в българския език” от Л. Нанов.

Не липсват и противоречиви мнения относно все почестите и крайни призови за прочистване на езика. В. Кърджиев в едноименните материали „Как се чисти и оправя нашият език”⁵²³ се изправя срещу пуристичните опити на Ал. Теодоров-Балан. Последният му отговаря в „Истина и клевета”⁵²⁴. В статията „Силата на българския език”⁵²⁵ Ал. Балабанов за пореден път предупреждава, че „не е лошо да се чисти езика от лошевините”, но някои „отидоха много далече. Те забравиха живота, забравиха живия език зарад мъртвата логика”. На мястото на русизмите се въвеждат сърбизми и бохемизми. „Живата реч е всевластна, не умуването, не логиката, не книгата”.

⁵¹⁹ Мир, бр. 10760 от 4 юни 1936.

⁵²⁰ Мир, бр. 10760 от 4 юни 1936.

⁵²¹ Мир, бр. 10736 от 4 май 1936.

⁵²² Мир, бр. 10737 от 5 май 1936

⁵²³ Мир, бр. 10749 от 20 май, 10750 от 22 май 1936.

⁵²⁴ Мир, бр. 10761 от 5 юни 1936.

⁵²⁵ Мир, бр. 10767 от 12 юни 1936.

През следващите месеци почти ежедневно се публикуват читателски писма с предложения за освобождаване от чужди думи и заместването им с български с различна стойност по скалата между оптималността и граничността в зависимост от езиковата компетентност и лингвистичния усет на лица с различен социален статус (пол, възраст, месторождение, местоживеене, образование, професия) – Хр. Лулчев – Русе⁵²⁶, Една ученичка⁵²⁷, Лили Герон – Пазарджик⁵²⁸, Йорд. Недков, б. уч-ль, Варна⁵²⁹, д-р Ал. Ив. Г⁵³⁰, Н. Камчийски. С. Старо Оряхово, Варненско⁵³¹, Преводачът на „За лекуването на астмата“⁵³², Ст. Д. Ночева-Панайоти. Бивша учителка⁵³³, Ив. П. Церов – Варна⁵³⁴, Читателка⁵³⁵, Ил. К-в. Филолог⁵³⁶, Пано Габаров. Бургас⁵³⁷, А. Х-ва⁵³⁸, М. Н. – граничар. Кубрат⁵³⁹, Една сливенка. Варна⁵⁴⁰, С. С-тов. Солунски възпитаник⁵⁴¹, д-ръ Д. Кърджали⁵⁴², А. Симеонов. Адвокат. Плевен⁵⁴³, Сп. Радойков. Бургас⁵⁴⁴ и др. От някои бележки става ясна ролята на радиото за усвояването на българския книжовен език и

⁵²⁶ Мир, бр. 10777 от 24 юни, бр. 10788 от 7 юли, бр. 10789 от 8 юли 1936.

⁵²⁷ Мир, бр. 10802 от 23 юли 1936.

⁵²⁸ Мир, бр. 10807 от 29 юли 1936.

⁵²⁹ Мир, бр. 10809 от 31 юли 1936.

⁵³⁰ Мир, бр. 10815 от 8 август 1936.

⁵³¹ Мир, бр. 10821 от 15 август 1936.

⁵³² Мир, бр. 10843 от 11 септември 1936.

⁵³³ Мир, бр. 10933 от 26 декември 1936.

⁵³⁴ Мир, бр. 10937 от 31 декември 1936.

⁵³⁵ Мир, бр. 10953 от 23 януари 1937.

⁵³⁶ Мир, бр. 10957 от 28 януари 1937.

⁵³⁷ Мир, бр. 10959 от 1 февруари 1937.

⁵³⁸ Мир, бр. 10967 от 10 февруари 1937.

⁵³⁹ Мир, бр. 10969 от 12 февруари 1937.

⁵⁴⁰ Мир, бр. 10970 от 13 февруари 1937.

⁵⁴¹ Мир, бр. 10973 от 17 февруари 1937.

⁵⁴² Мир, бр. 10973 от 17 февруари 1937.

⁵⁴³ Мир, бр. 10981 от 26 февруари 1937.

⁵⁴⁴ Мир, бр. 10984 от 2 март 1937.

чувствителността на българските общественици към непознатите чужди думи – **М.**⁵⁴⁵, **д-р Тодоров**⁵⁴⁶.

Предупреждение за необходимост от мярка при чистенето от чуждици отпраща **И. Г. Данчев**⁵⁴⁷. **Хр. Д. Бр.** насочва общественото внимание към „Чужди изречения“⁵⁴⁸. В неподписаната бележка „За чистотата на езика“⁵⁴⁹ се предлага да се организира комитет от езиковеди, който да се занимава нещо с езиковите промени. Един месец по-късно от министъра на просветата **Н. Николаев** се назначава комисия от филолози – езиковеди, професори, учители, писатели, „списователи“ на вестници и списания (в нея участват **Ст. Младенов**, **Ст. Романски**, **Й. Йовков** и др.), която да се занимае с правописния въпрос и чуждиците (вж. бележките на **Б. Вазов** „Най-сетне!“⁵⁵⁰ и „За нашия език“⁵⁵¹).

Наред с читателските езикови коментари се публикуват и материали на елита от писатели и лингвисти, които споделят пуристичната доктрина. В статията „Езикови бележки“⁵⁵² **Т. Г. Влайков** обявява за грях спрямо езика не само употребата на чуждици (чужди думи) при наличността на чисто български думи за същите понятия, но пренебрегването на хубави живи езикови форми като изоставянето на дателните форми при личните имена (вм. *Стояну*, *Гени* – на *Стоян*, на *Гена*) и на звателния падеж (вм. *Марийо*, *Радке* – *Мария*, *Радка*); отклонение от правилния изговор е изместването на ударението при фамилни имена, завършващи на *-ов* (вм. *Петрѡв* – *Пѣтров*, срв. с предпочитанието на съвременния български пурист **Петър Пѣтров** за изговор на името му). По същото време излиза статията му „Да пазим запазените у народа падежни форми“⁵⁵³.

⁵⁴⁵ Мир, бр. 10812 от 4 август 1936.

⁵⁴⁶ Мир, бр. 10794 от 14 юли 1936.

⁵⁴⁷ Мир, бр. 10805 от 27 юли 1936.

⁵⁴⁸ Мир, бр. 10838 от 5 септември 1936.

⁵⁴⁹ Мир, бр. 10867 от 10 октомври 1936.

⁵⁵⁰ Мир, бр. 10903 от 21 ноември 1936.

⁵⁵¹ Мир, бр. 11048 от 20 май 1937, подписана **Сеяч**.

⁵⁵² Мир, бр. 109226 от 18 декември 1936.

⁵⁵³ Просвета, год. II, 1936/37, кн. 3., 331-335.

Във „Въоръжете се, защитници!“⁵⁵⁴ **Ал. Теодоров-Балан** правилно отбелязва разнообразието и противоречието от възгледи „от страна на ревнителите, членове на разни културни средини“ и критикува дейността на **Ал. Балабанов** и **А. Божинов** срещу „чистачи“ на българския книжовен език. **В. Кърджиев, а. и.** предлага вместо „Кънки – бегуни“⁵⁵⁵. Публикува се „Списък на чуждиците, които е желателно да се избягват. У“⁵⁵⁶.

След преустановяването на рубриката темата се поддържа чрез призови, коментари и читателски писма, които имат по-скоро агитационен характер, отколкото някаква реална пуристична активност. Най-деен в това отношение е **Д. Цветков** (вж. бележките „От правописен към правоговорен речник“⁵⁵⁷, „Българино, пази вратата и езика си! По случай празника на Паисий“⁵⁵⁸, „Българската реч без защита“⁵⁵⁹, „Народни етимологии“⁵⁶⁰, „Езикови „паразити“ (непотребщини)“⁵⁶¹, „За чистотата на езика“⁵⁶², „Един народ – един език“⁵⁶³, „Клетата и триклета родна реч!“⁵⁶⁴, „Да създадем култ към езика си!“⁵⁶⁵, „60 години български език“⁵⁶⁶). Единични писма бележки върху българския език публикуват **Д. Ат. Николов** „Опасни думи“⁵⁶⁷, **Д. Самолодов** „Погрешно изправяне на езика“⁵⁶⁸, **Д. Божков** „Кога ще имаме чист език“⁵⁶⁹, **Г. П. Благоев** „За някои думи“⁵⁷⁰,

⁵⁵⁴ Мир, бр. 10979 от 24 февруари 1937.

⁵⁵⁵ Мир, бр. 10929 от 22 декември 1936.

⁵⁵⁶ Мир, бр. 10947 от 15 януари 1937.

⁵⁵⁷ Мир, бр. 11100 от 24 юли 1937.

⁵⁵⁸ Мир, бр. 11153 от 25 септември 1937.

⁵⁵⁹ Мир, бр. 11216 от 10 декември 1937.

⁵⁶⁰ Мир, бр. 11394 от 21 юли 1938.

⁵⁶¹ Мир, бр. 11404 от 2 август 1938.

⁵⁶² Мир, бр. 11412 от 11 август 1938.

⁵⁶³ Мир, бр. 11330 от 30 април 1938.

⁵⁶⁴ Мир, бр. 11381 от 5 юли 1938.

⁵⁶⁵ Мир, бр. 11240 от 11 януари 1938.

⁵⁶⁶ Мир, бр. 11277 от 24 февруари 1938.

⁵⁶⁷ Мир, бр. 11393 от 20 юли 1938.

⁵⁶⁸ Мир, бр. 11432 от 3 септември 1938.

⁵⁶⁹ Мир, бр. 11459 от 8 октомври 1938.

⁵⁷⁰ Мир, бр. 11467 от 17 октомври 1938.

Ат. П. Маджаров. Свещеноиконом „Как да пишем на български“⁵⁷¹. По същото време излиза статията на **Ал. Теодоров-Балан** „Езикова култура“⁵⁷².

От посочените материали става ясно, че на страниците на в. „Мир“ на „любители на здрава и чиста българска реч“ се отдава възможност да изразят своето мнение, да дадат своите препоръки и предложения. Изглежда повдигането на въпроса до голяма степен зависи от пуристичните възгледи на **редактора** на изданието. За да може да се говори за пуризм като организирано движение, подобно на Германия и други западни държави по същото време, е необходима подкрепата на редактори и сътрудници от други вестници и списания.

В Устава на културно-просветната и националистическа организация „**Отец Паисий**“, публикуван в брой 1 на едноименния орган⁵⁷³, едно от средствата, чрез които трябва да се постигне народно самовъзпитание и запазване на човешките и националните добродетели на всички българи, независимо от местоположението им, е грижата „за запазване чистотата на народната вяра и реч – писмена и устна“. За списанието сътрудничат видни български професори, сред които и Ст. Младенов и Ал. Теодоров-Балан. След 1934 г., когато се активизират по-крайни националистически нагласи, излиза статията на **Ст. Младенов** „Език и народ“⁵⁷⁴. Според езиковеда първият и най-важен белег на всеки народ е езикът. Благодарение на чуждопоклонството си хиляди и милиони българи са се погърчили, порумънили или посърбили. Затова отец Паисий се обръща към неразумните българи и ги пита дали има гърци, сърби или други, които да се срамуват от собствения си език. Образованите българи понастоящем също подценяват значението на езика като народностен белег. В разсъжденията на Ст. Младенов не липсват шовинистични увлечения, той прави разлика между *сънародник* и *съотечественик*. Накрая обобщава,

⁵⁷¹ Мир, бр. 11641 от 20 май 1939.

⁵⁷² Мир, бр. 11299 от 2 април 1938.

⁵⁷³ Отец Паисий, год. I, 1928, кн. 1, 2.

⁵⁷⁴ Отец Паисий, год. VIII, 1935, кн. 4, 187 – 192.

че „задължение на всички българи в свободната ни държава – да тачат своя роден български език и да не го загрозяват с всякакви непотребни чуждици, вместо които ние си имаме хубави наши съответствия, които са и по-ясни за българския народ. Който образован българин не си служи с чист български език, той не изпълнява своя дълг към народа. Примерът на образованите чуждопоклонници действа заразително и служи за съблазън на „неинтелигентните“. По този начин едните и другите чрез чуждинското в езика подравят основите на българската народност („националност“)

Възгледите на Ст. Младенов и неговите съмишленици се иронизират от **Silv. (М. Томов)** в бележката „Газови атаки против чуждиците или работата, с която бе натоварена нашата извършница“⁵⁷⁵ и „Безпощадна сеч на чуждиците. Нашата извършница продължава работата си“⁵⁷⁶, публикувани във **в. „Слово“** във връзка с дейността на правописно-езиковата комисия от 1936 г., според статиите натоварена със задачата да оправи правописа и да чисти езика⁵⁷⁷. Две години по-късно **А.** обявява за „Обезбългаряване на българския език“⁵⁷⁸ замената на дълги форми с кратки като *вм. просвещение – просвета*, *вм. управление – управа*, *вм. изложение – изложба*, *вм. творение – творба*. Във **в. „Зора“** в статията „Тревога за езикова чистота“⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ Слово, бр. 4336 от 12 декември 1936.

⁵⁷⁶ Слово, бр. 4341 от 18 декември 1936.

⁵⁷⁷ В своите спомени Ст. Попвасилев съобщава, че участва в тази петчленна комисия, назначена през месец ноември 1936 г., в която влизат Ст. Младенов, Ст. Романски и Й. Йовков. Според лингвиста възложената задача е в срок до един месец да се внесат необходими пояснения върху българския правопис, „без да се занимава с коренно изменение на правописа и чистене на езика“ [Попвасилев 1968: 9]. Комисията не успява да постигне консенсус. По-късно министър Н. Николаев назначава 45-членна комисия (членове на Българската академия на науките, професори от Софийския университет, писатели, филолози, журналисти), която също не постига желаните резултати [Попвасилев 1968: 9].

⁵⁷⁸ Слово, 4838 от 23 август 1938.

⁵⁷⁹ Зора, бр. 5292 от 19 февруари 1937.

също се отправя предупреждение да не се изпада в крайности с чистенето на чуждици. Тези бележки показват опозиционните настроения и отричат насилието над езика като насилие над демократичния избор.

Изглежда за водещия елит, който пропагандира пуристичната доктрина, въпросът за чуждиците до голяма степен е идеологически (**ксенофобски тип пуризм**), свързан с новите авторитарни и фашистки идеи, идващи от Германия и Италия. Проектът за идеологическа промяна „отгоре“ обаче се оказва неприложим за българската действителност. Пуристичните изказвания са плод на патриотични чувства и целят да предизвикат по-скоро емоционално въздействие, отколкото реални резултати. Пуризмът засяга единствено някои топоними и антропоними, за което също се оказва достатъчен отпор, особено от страна на авторитети като Ал. Балабанов и А. Страшимиров. В статията си „Езикова култура у българите“ Ал. Теодоров-Балан изтъква социолингвистични причини за липсата на последователи на пуризма – страх да не бъдат укорени в „богоровщина“. След като Б. Вазов става главен редактор на в. „Мир“, изданието става трибуна на пуристичната доктрина около кръга Ст. Младенов и сп. „Родна реч“. Публикуваните читателски бележки на лица с различни социални характеристики показват субективно отношение към чуждиците (чуждите думи) съгласно собствената езикова компетенция и лингвистичния усет. Това говори за известна хаотичност, липса на организираност. Появата на радиото, което става основен проводник на актуалния български книжовен език, може до голяма степен да обясни отрицателното отношение към редица неусвоени от ползвателите чужди думи. Самият Ал. Теодоров-Балан, един от най-ревностните привърженици и пропагандатори на чистотата, остава силно разочарован от посоката, която поемат изказванията към най-тясно и повърхностно схващане.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От разгледаните над 520 текстови единици (над 2000 изразни средства) през различните десетилетия от Освобождението до началото на Втората световна война става ясно, че с различна интензивност, интерпретация и социална база пуризмът съществува във всички фази на езиковото изграждане и развитие. Той е съставна част от обществените търсения, очаквания, модни увлечения. С оглед на изследвания материал се очертават следните *основни характеристики на българския пуризм в периода от 1878 до 1939 г.*

Като социолингвистичен феномен пуризмът има пряка връзка с редица исторически, лингвистични и културни факти от езиковата ситуация. Въпреки ускореното развитие на българския книжовен език след Освобождението възрожденската тенденция към интернационализация ~ национализация, свързана с интелектуализацията на етноезика, се проявява през целия период с умело балансиране. Още в първите следосвобожденски години чрез лингвистичните спорове се противопоставят двата основни научни подхода при обработването на книжовния език – прескриптивният и дескриптивният – и се заявява отказ да се следват предписания, които са в противоречие с утвърдената всеобща практика на съобразяване с развиващите се нормативни процеси.

Вътрешни и външни фактори натоварват книжовния език с функции, които далеч надхвърлят лингвистичните, и активизират пуристични нагласи – несполучливите опити за обединение на българския етнос в обща държавна граница, водената държавна политика, ролята на периодичния печат при оформяне на общественото мнение, появата на театъра, киното, радиото, авторитетът и високият световнопризнат професионализъм на българските учени, стабилизирането на нормите на книжовния език и противопоставянето им на диалектните, степента на обвързаност с традицията, смяната на културните влияния през разглеждания период от руско и френско към немско. И в най-трудните за българската нация моменти по време на трите последователни войни и двете национални катастрофи, дори под въздействието на фашистки и

авторитарни идеи и течения, ръководен принцип за изграждане и развитие на книжовния език остава демократичният подход в духа на възрожденската идеология. Действително под влияние на модерните по това време лингвистични доктрини на младограматизма, Пражката лингвистична школа, съветската лингвистична школа и пр. се правят определени опити за авторитарна намеса в нормите на книжовния език, но приспособяването на тези учения към българските условия, от една страна, и толерантността и адаптивността на българите към чуждото, от друга, спомагат за ранното отхвърляне на крайността в пуристичната доктрина. Утвърждава се приетият още по времето на Възраждането консенсусен път на колективното обсъждане. Постепенно се преодоляват тесният езиков патриотизъм и се преминава към съзнателни грижи за формално-структурната, семантичната и стилистичната адаптация на чуждите и родните изразни средства, за превъзможването на субективизма и маниерността.

Стотиците публикации в българските вестници и списания, посветени на чистотата на езика, имат по-скоро прокламативен характер и са насочени не срещу чуждите думи и конструкции като цяло, а само към езикови средства, при които съществува някакво осъзнато усещане за „чуждост“, основно на лексикално ниво, по-малко от другите системно-структурни нива на езика, и/или които все още не са достатъчно усвоени в практиката. Нетърпимост се декларира и към собственотворческите неологизми, независимо от техния автор (лингвист или писател). Дискусиите поддържат жив интереса на ползвателите по проблема и насърчават към по-голяма грижа и самоконтрол в тази насока.

Обикновено когато се говори за пуризъм в българския език, се споменават имената на Ив. Богоров, Ал. Теодоров-Балан и Ст. Младенов. Действително основните агитатори за по-чист език са българските лингвисти. През целия разглеждан период те се влияят от национално-патриотични съображения. Към тях се присъединяват учители, възрожденски писатели, критици, публицисти, училищни инспектори, историци, етнографи, политици.

Отношение по проблемите на чистотата на езика изразяват основно българските мъже. С еманципирането и повишаването на образователния ценз в организирането на движение за езикова култура се включват и някои жени. Изключително важна социална характеристика се оказва възрастта. Всяка творческата генерация (научна, художественотворческа, публицистична) преосмисля наследената традиция и я обновява чрез модерни концепции. Мястото на получаване на образователния ценз и политическата ориентация имат пряка връзка с отношението на българските интелектуалци към чуждоезиковия материал. Особено чувствителни към темата са обществениците, ангажирани с освободителните борби в Македония и прогермански настроените.

За активизиране на ирационалния феномен се търси емоционално въздействие върху общественото мнение чрез възхвала на езика, задълбочаване на страховете на хората от заличаване на българския етнос, предизвикване на положителни асоциации с исторически личности, вменияване на вина за невежеството и нехайството към книжовния език. С тези базови тактики за агитация явно се търси ефектът на следването на авторитета. В езиковите дебати отношение по въпроса вземат стотици общественици. Изключителна роля за запазването на умерените граници на пуризма изиграва художественотворческата интелигенция (особено по-младото поколение).

В периода на доизграждане на езиковите норми на българския книжовен език и усвояването им от широкото множество на призивите на филолозите за чист език се отзовават учители, създатели на учебна литература и писатели от възрожденски тип. Водещ критерий е достъпността, разбираемостта на даден текст от всички грамотни хора, което се свързва с усилията да се образува българското общество (просветителски тип пуризм). Неслучайно езикът на Ив. Вазов, търсещ нови изразни възможности, често е обект на критични нападки.

В периодичния печат с консервативна насоченост се преосмисля статутът на някои новозаети русизми, галицизми и латинизми, за които се препоръчват изконно български (старобългарски, праславянски) изразни средства, широко използвани в живите говори. Нееднократно се обсъжда мястото на западнобългарските (и по-скоро на македонските) говори в българския книжовен език. Те са слабо познати на българската интелигенция по това време, което предопределя изтласкването на изразните средства с такъв произход в периферията и схващането им като провинциализми.

Опитите за ограничаване на лексиката в тесни национални граници е обречен, тъй като българският книжовен език е поел своя път на интернационализация на лексиката и разпределянето ѝ в стиловите регистри. Комуникативни потребности с оглед на новата общественокултурна и политическа ситуация, е преодолян чрез ускореното усвояване на лексика от високо престижните езици – основно от руския и френския език. Опитите в периодичния печат да се организират рубрики за търсене на близки съответствия на чуждите думи при превод на български език се оказват неуспешни.

През периода излизат важни и необходими нормополагащи и нормоутвърждаващи документи – едноезични и двуезични речници, които обаче до голяма степен следват възрожденската кодификационна практика и не успяват да задоволят обществените потребности. Това предопределя незадължителния им характер.

През първото десетилетие на XX в. чистотата на книжовния (литературния) език остава като съпътстващ, но не и абсолютен измерител на художествената стойност на дадено произведение. Това се опитват да прокарат като възглед д-р Кр. Кръстев и създателите на добрите образци в периода – творците от кръга „Мисъл“ и Ив. Вазов. **Просветителският (възрожденски) критерий** на езиковата доктрина на литературата се заменя с **естетически (модерен)**. По западноевропейски маниер продължават споровете за ролята на езиковеда и на талантливия творец. Изследванията обаче доказват негласния консенсус в принципите за постигане на оригиналност

на стила на авторитетите в лингвистиката и художественото творчество при работа с все още недостатъчно добре обработен език. Чрез своята езикова теория и практика кръгът „Мисъл” подпомага процесите на доустрояване на книжовноезиковите норми в духа на актуалните пуристични тенденции. Осъществява диалога между модерното и традиционното, европейското и българското, и доказва за пореден път възможността с традиционно слово да се изграждат модерни концепции.

Важни наблюдения за това как интернационализмите се усвояват от масовата общественост споделя Ив. Вазов в своите съчинения. Определил себе си като по-строг пурист през този период, творецът наблюдава как чуждите думи придобиват „право на гражданство у нас” чрез „инженери, безграмотни чиновници, неразбрани вестникари“.

Споровете между различните поколения творци и филолози се прехвърлят и в периодичния печат. Насилственото обогатяване и разхубавяване на езика води до смут и безредица, а турските и славянските изразни средства имат право на съществуване в езика за нюансиране на речта, обогатяване на израза в поетически произведения и статии (**стиловоподборен критерий**). Чрез повишаване на всеобщото ниво на грамотност и образование, както и чрез запознаването с добрите творчески образци книжовният език се превръща в пълноценно средство за общуване между всички членове на обществото.

През военните и първите следвоенни години проблемът за чистотата на езика отново става актуален, повдиган в публичното пространство основно от Ал. Теодоров-Балан. Най-податливи на пуристичната агитация се оказват участниците във войните (особено на южния фронт). В издания с по-консервативен характер и в прогермански ориентирани ежедневници се откриват повече материали, за което може да се търси и външно влияние, мода. Прави впечатление нееднозначното интерпретиране на чистотата на езика от страна на българските общественици чрез влагането на различни критерии: изконност, правилност, общоразбираемост, благозвучност, престиж. Това говори за липсата на организираност. Отношението на редакторите на ежедневниците и на част от българското

общество (особено на по-младото поколение) е критично към организиране на пуристично движение, за което свидетелстват материалите и отлагането на споровете за по-благоприятно време.

През 20-те години на XX в. българският книжовен език функционира като относително затворената система, т.е. нормите му (включително и лексикалните) до голяма степен са изградени и усвоени. Проблемът за чистотата на езика става част от традиционните и авангардните течения в литературния ни живот. Така например, пламенният бунтар експресионист Г. Милев смята, че основите на книжовния език ще се полагат наново, тъй като до този момент няма литературна традиция. Ив. Вазов призовава българските поети по-уверено да създават нови думи, а симпатизантите му твърдят, че той самият не обича да кове думи. А. Страшимиров, от своя страна, излага мнението си, че създаването на нови думи е неблагодарна и рискована работа, но подкрепя организиране на „ново разчистване и разхубавяване на езика”. Ал. Балабанов заявява, че еднакво осъдително е както преследването на всяка чужда дума, така и в съзнателното ѝ търсене.

Българската интелигенция многократно е призована от авторитетни личности – лингвисти, литературоведи, писатели, философи, педагози, да се освободи от многобройните чужди думи, за които има ясни и хубави български заместници. От няколко материала обаче могат да се направят важни изводи за отношението на родната интелигенция към чуждото, респ. и в езика. При среща с чужденец българинът веднага се опитва да заговори на чужд език, модата на „така наречения хайлайф” е да общува помежду си на чужд език (френски), чуждестранните школи, в които се добива образователния ценз, предопределят отношението към чуждото.

Чистотата на езика обаче е част от идеологическата програма на политически ляво ориентираните интелектуалци. Въпреки че прокламират свободната употреба на лексикални средства без значение на техния произход и обратно, за тях чистият език е важно условие за постигане на целите на идеологическата пропаганда.

Омразата към догматизма на водещия елит и липсата на

традиция за насилствена намеса в езика спомагат за избягването на най-тясното шовинистично разбиране на чистотата на езика и предотвратяват организирането на движение за краен ксенофобски тип пуризм. Най-голям отпор намира **националистическият тип пуризм**, свързан с официално водената държавна политика по това време за замяната на чуждо звучащите топоними и антропоними.

През 30-те години на XX в. явлението придобива по-масов характер и прелива в зараждащото се движение за висока езикова култура – за популяризирането му се издават списания, редовно се водят рубрики, колони, устройват се словотворчески конкурси (към които няма голям интерес). Под влияние на новите авторитарни и фашистки идеи, идващи от Германия и Италия, се прави опит, на този етап безуспешно, за идеологическа промяна „отгоре”, съставят се проектозаконови, свикват се комисии. Според Ал. Теодоров-Балан липсата на активно пуристично движение е страхът някой да не бъде укорен в „богоровщина”.

След като Б. Вазов става главен редактор на в. „Мир”, изданието става трибуна на пуристичната доктрина около кръга Ст. Младенов и сп. „Родна реч”. Публикуваните читателски бележки на лица с различни социални характеристики показват субективно отношение към чуждиците (чуждите думи) съгласно собствената езикова компетенция и лингвистичния усет. Това говори за известна хаотичност, липса на организираност. Появата на радиото, което става основен проводник на актуалния български книжовен език, може до голяма степен да обясни отрицателното отношение към редица неусвоени от ползвателите чужди думи. Самият Ал. Теодоров-Балан, един от най-ревностните пазители на езика, остава силно разочарован от посоката, която поемат изказванията към най-тясно и повърхностно схващане.

Изразни средства с препоръка за отпадане без посочени заместници

Препоръчаните за отпадане изразни средства без посочени заместници съставляват **24%** от целия изследван материал. Такива списъци се публикуват от Ал. Теодоров-Балан,

Ив. Вазов, Н. Бобчев, Ст. Бобчев, Б. Цонев, Ст. Младенов, Ст. Попвасилев, Ст. Михайловски, Ив. Николов, Т. Васильов, възрожденски филолози като П. Гъбюв, Н. Начов, Н. Г. Данчов, анонимни радатели за чистота на езика като Андр. Т-в, Един ревностен читател и др.

По произход нежеланите езикови средства се разделят в проценти както следва: 7% домашна лексика, погрешно смятана за руска или турска, 2% домашна лексика, смятана за тясно диалектна, 7% домашна лексика, смятана за авторска, 14% русизми, 15% от френски произход, 39% гърцизми и латинизми, 8% турцизми, 1% с италиански произход, 4% от немски произход, 1% англицизми, 2% други (норвежки, скандинавски, румънски, холандски, новогръцки).

През последните две десетилетия на XIX в. в списъците преобладава лексика с руски и френски произход или с гръцки и латински произход, усвоена чрез един от двата доминиращи културни езика. Това говори за едно съзнателно търсено отграничаване от водещите езици. Преосмисля се статутът и на редица старобългаризми, въведени в новобългарския книжовен език по пряк или непряк път. Голяма част от списъците от 20-те и 30-те години на XX в. съдържат твърде разнородни по произход средства, от което може да се заключи, че става въпрос по-скоро за изброителност и прокламативност, отколкото за действително търсен резултат, проява на нетърпимост към изразни средства с усещане за чуждост в тях или такива с недостатъчна усвоеност.

Изразни средства с препоръка за отпадане с посочени заместници

30% от целия изследван материал представлява изразни средства с препоръка за отпадане с посочени заместници. По произход те се разделят в проценти както следва: 7% домашна лексика, погрешно смятана за руска, 2% домашна лексика, смятана за тясно диалектна, 3% домашна лексика, смятана за авторска, 23% русизми, 9% галицизми, 46% гърцизми и латинизми, 5% турцизми, 2% от немски произход, 1% англицизми, 2% други (новогръцки, италиански, сръбски, норвежки, келтски).

Изразни средства с препоръка за запазване

Списъци с лексикални единици с препоръка за запазване се публикуват основно от филолози – Ив. Богоров, Ив. Вазов, Ал. Теодоров-Балан, Ст. Повасилев, Ив. Леков, Ст. Илчев – и съставляват **10%** от целия изследван материал. С оглед на произхода те се разделят в проценти както следва: 64% са с *домашен произход* – съществуват в *живите говори* и за тях може да се проследи старобългарски, праславянски произход или са *авторски неологизми*; 36% са от *чужд произход* – през първите десетилетия основно на гръко-латинска основа, навлезли чрез руски, френски или немски език, по-късно термини с френски, немски, италиански, руски произход и общопозната лексика с турски, румънски и новогръцки произход. Високият процент чужда лексика с препоръка за запазване в българския книжовен език може да бъде интерпретиран като част от отпора срещу крайния пуризм.

Пуристична субституция

Пуристичната субституция, т.е. езиковите единици, предложени да заместят „ненужните”, съставлява **36%** от изследвания материал. Любим похват на агитаторите за повече българщина в езика особено до края на XIX в. е даването на повече от едно съответствие за дадена чужда дума, с което се цели да се докаже богатството на родния език, оттук се наблюдава и по-високият процент спрямо предходната подгрупа. По произход тази група се разделя в проценти както следва: 13% с чужд произход (обикновено става въпрос за замяна на лексема на гръко-латинска основа със славянска – руска, сръбска, чешка, словашка – или турска), 24% неологизми (към тази група принадлежат авторски неологизми или регионални изразни средства, които се схващат от българските общественици като авторски, предложени в следосвобожденския период), 8% архаична лексика (тук се включват изразни средства, отхвърлени от употреба, включително и възрожденски авторски неологизми), 55% от живите говори. Макар че голяма част от лексиката, предложена вместо ненужната, съществува и в по-старата книжнина, водещият критерий остава общоразбираемостта и

общоупотребимостта (т.е. отстоява се комуникативният принцип).

От обобщените данни може да се заключи, че в периода от Освобождението до Втората световна война (1878 – 1939) ориентацията на пуристичната доктрина е външна (**ксенофобски тип пуризм**). В зависимост от целта на пуристичната дейност може да се говори за **защитен, педагогически, националистичен и игрив тип пуризм**. Липсата на обединяващ критерий поради динамиката на процесите и тенденциите, интензивността и скокообразността на обществените промени и свързаните с това резки обрати в езиковата ситуация и езиковата политика поставят под съмнение изобщо съществуването на пуризма като организирано движение (но не и като нагласа). В зависимост от източниците на пуристичната субституция става въпрос за **етнографски тип пуризм**. Резултатите от пуристичната дейност следва да се търсят не в отстраняването на определени нежелани елементи, а във внедряването и усвояването на изразни средства с различен произход (домашни и чужди), във възпитаването на здрав езиков усет, съзнателни грижи и езиков (само)контрол.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Анамалай 1989: Annamalai, E. The linguistic and social dimensions of purism. – In: The Politics of Language Purism. Ed. H. Jernudd and M. J. Shapiro, Berlin: Mouton de Gruyter, 1989, 225 – 232.

Андрейчин 1977: Андрейчин, Л. Из историята на нашето езиково строителство. София: Народна просвета, 1977.

Атанасова 1991: Атанасова, Цв. Кръгът „Мисъл”. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.

Бабов 1978: Бабов, К. Руско-българските езикови контакти и въпросът за типологията на русизмите в българския език – В: Славянска филология. Доклади и статии на VIII международен конгрес на славистите. Т. XV. Езикознание. София: БАН, 1978, 121 – 126.

Балабанов 1973: Балабанов, Ал. Студии, статии, рецензии, спомени. София: Български писател, 1973.

БЕ 1997: Български език. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Red. Stefana Dimitrowa. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 1997.

Бенвенист 1993: Бенвенист, Е. Структура на езика и структура на обществото. – В: Езикът и човекът. София: Наука и изкуство, 1993, 94 – 104.

Богданов 1989: Богданов Ив. Речник на българските псевдоними. Писатели, научни работници, преводачи, карикатуристи, публицисти, журналисти.... София: „Д-р Петър Берон“, 1989. Трето основно преработено и допълнено издание, 1989.

Богоров 1983: Богоров, Ив. И се започна с „Български орел”. Подбор от П. Тотев. София: Български писател, 1983.

Бояджиев 1997: Бояджиев, Ж. Портрети на именити езиковеди. Из историята на световната лингвистика. София: Карина М, 1997.

Бояджиев 2011: Бояджиев, Т. Българска лексикология. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.

Бояджиев 2012: Бояджиев, Т. Езиковата ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика.

– В: Книжовен език и диалекти. Избрани трудове, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012, 41 – 87.

Брюкнер 1917: Brückner, Al. Walka o język. Lwów, 1917.

Буров 2013: Буров, Ст. Братя Данчови – дейци на българския език, литература и култура. – Научни изследвания в чест на доц. д-р Иванка Попова-Велева. Велико Търново: Ивис, 2013, 98 – 123.

Българските писатели 1963: Българските писатели за родния език. Ред. В. Попова и др. София: Наука и изкуство, 1963.

Вазов 1979: Вазов, Ив. Събрани съчинения. Критика и публицистика 1890 – 1921. Т. 20. Ред. Милена Цанева и Илия Тодоров. София, 1979.

Василев 1933: Василев, Ст. П. Българският писател и родната реч. Очърти върху езика и стила на наши писатели. Том I. София: Хемус, 1933.

Василев 1959: Василев, Ст. П. Строители на родната реч. Том I. София: Български писател, 1959.

Василев 2000: Василев, С. Експресионизмът и следвоенният символизъм срещу сп. „Златорог“ и неговия главен редактор. – В: Конструирание на традицията. Юбилеен сборник в чест на проф. Милена Цанева. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2000, 260 – 274.

Василев 2001: Василев, С. Преди и след потопа на мълчанието: пет студии върху българската литература. Велико Търново: Слово, 2001.

Вачкова 2001a: Вачкова, К. Чехи и българи във формирането на езика на българската наука. – В: Вачкова, Кина. Изследвания по история на българския книжовен език. Помагало за студенти. Част II, Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2001, 58 – 104.

Вачкова 2001б: Вачкова, К. Интернационализационни процеси в историята и съвремението на българския книжовен език. – В: Вачкова, Кина. Изследвания по история на българския книжовен език. Помагало за студенти. Част II, Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2001, 112 – 120.

Вачкова 2008: Вачкова, К. Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период). Шумен:

УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008.

Вачкова, Вачков 1993: Вачкова, К. и К. Вачков. Лудвиг Лукаш и чешкото влияние върху българската химическа терминология. В: Научни трудове на Пловдивския университет, 1993, бр. 31, № 1, 1993, 57-63.

Велчева, Иванова 2010: Велчева, Б. и Д. Иванова. И от зазоряването тръгва денят... Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010.

Венедиктов 2009а: Венедиктов, Гр. О нескольких Балановых словах. – В: Отговорността пред езика, кн. 3, Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. Кина Вачкова, Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 2009, 94 – 103.

Венедиктов 2009б: Венедиктов, Гр. Някои авторски лексикални новообразувания на акад. А. Теодоров-Балан. – Български език, Приложение, 2009, 42 – 76.

Виденев 1982: Виденов, М. Социолингвистика (Основни тезиси, български социолингвистически проблеми). София: Наука и изкуство, 1982.

Виденев 1990: Виденов, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1990.

Виденев 1997: Виденов М. Езикът и общественото мнение. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1997.

Виденев 2005: Виденов, М. Диглосията (с оглед на българската езикова ситуация). София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2005.

Виденев 2013: Виденов, М. Езиковедски щрихи и етюди. Велико Търново: Знак 94, 2013.

Влашич 2012: Vlašić, M. Tradicija purizma u hrvatskom jezikoslovlju, Praga. 2012.

Гарвин 1993: Garvin, P. L. A conceptual framework for the study of language standartization. – International Journal of the Sociology of Language, 100/101, 1993, 37 – 54.

Генов 1962: Генов, Кр. Езиковото майсторство на Елин Пелин. – В: Език и стил на българските писатели. Изследване и очерци. Кн. I. София: БАН, 1962, 213 – 232.

Генчев 1988: Генчев, Н. Българската култура XV – XIX век. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1988.

Георгиев 1979: Георгиев, Г. Освобождението и етнокултурното развитие на българския народ (1877 – 1900). София: БАН, 1979.

Георгиев 1962: Георгиев, Л. Език и стил на П. Ю. Тодоров. – Български език, кн. 5, 1962, 382 – 403.

Георгиев 2003: Георгиев, Н. Почит и прочити. Литературознание на неограничените възможности. Велико Търново: Слово, 2003.

Георгиева, Цойнска 1978: Георгиева, Е. и Р. Цойнска. Славянски и неславянски езикови влияния в периода на оформяне и стабилизиране на съвременния български книжовен език (С оглед предимно на лексиката). – В: Славянска филология. Доклади и статии на VIII международен конгрес на славистите. Т. XV. Езикознание. София: БАН, 1978, 107 – 120.

Георгиева 1981: Георгиева, Е. Акад. Стефан Младенов и сп. Родна реч. – Български език, кн. 4, 1981, 311 – 318.

Гецов 2009: Гецов, А. По следите на скрития смисъл. Предпоставки и инструменти за скрито манипулативно въздействие в дискурса на българската популярна преса. Велико Търново: УИ „Св. Кирил и Методий“, 2009.

Гиърс 2005: Geers, M. A comparative study of linguistic purism in the history of England and Germany. – In: Linguistic Purism in the Germanic Languages, ed. by Nils Langer and Winifred V. Davies, Berlin, New York, 2005, 97 – 109.

Гладкова 2004: Гладкова, Х. Езиковата ситуация на границата между две хилядолетия: развойни тенденции в мястото и функциите на книжовния език. – В: Тенденции и процеси в българския език. Съст. К. Вачкова. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2004, 5 – 64.

Гладкова, Ликоманова 2002: Гладкова, Х. и И. Ликоманова. Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели). Praha, 2002.

Григорова 2001/2002: Григорова, Б. Наблюдения върху възприемането на чуждите думи. – Български език, II, 2001/2002, 99 – 101.

Гутшмит 1996: Gutschmidt, K. Alte und neue Tendenzen in den Standardsprachen der südlichen Slavia. – In: Sprache und Politik: Die Balkansprachen Vergangenheit und Gegenwart. München, 1996.

Гутшмит 1998: Гутшмит, К. Понятието тенденция в Пражката лингвистична школа и неговото значение за синхронното изучаване на славянските езици. – В: Slavica Pragensia ad tempora postra, Praha, Universita Karlova, 1998, 97 – 102.

Даскалов 2005: Даскалов, Р. Българското общество. Население. Общество. Култура (1878 – 1939). Т. II. София, 2005.

Димов ред. 1988: Иван Шишманов. Строител на българската национална наука и култура. Ред. Г. Димов. София: Наука и изкуство, 1988.

Добрева, Савова 2010: Добрева Е и Ив. Савова. Текстолингвистика. Второ издание. Шумен: Фабер, 2010.

Елспас 2005: Elspass, St. Language norm and language reality. Effectiveness and limits of prescriptivism in New High German. – In: Linguistic Purism in the Germanic Languages, ed. by Nils Langer and Winifred V. Davies, Berlin, New York, 2005, 20 – 45.

Жерев 2007: Жерев, Ст. Българското книжовно дружество и възрожденските теоретични възгледи за националния характер на новобългарския книжовен език. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2007.

Знеполски 2008: Знеполски, И. Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория. София, 2008.

Иванова 1952: Иванова, Д. Езикът на Пенчо Славейков. – Български език, кн. 3-4, 1952, 203 – 217.

Иванова-Мирчева 1962: Иванова-Мирчева, Д. Пенчо Славейков и развитието на българската художествена литература. – В: Език и стил на българските писатели. Изследвания и очерци. Кн. I. София: БАН, 1962, 167 – 186.

Иванова 1994: Иванова, Д. Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането (върху материал от сп. „Читалище“, 1870 – 1875). Пловдив: Макрос, 1994.

Иванова 2000: Иванова, Д. По следите на анонимното авторство в печата през Възраждането. Пловдив: Макрос, 2000.

Иванова 2003: Иванова, Д. Езикът на Библията. Български Синодален превод 1925 г. (Върху материал от Евангелието). Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2003.

Иванова 2012: Иванова, Д. История на новобългарския книжовен език. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.

Иванова 2011: Иванова, Ц. Политическият контекст на южнославянските кодификации (исторически и съвременен аспект). – В: Власт и кодификация, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011, 121 – 134.

Илчев 1998: Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Илчев Ст. и др. София: Емас, 1998.

ИНБКЕ 1989: История на новобългарския книжовен език. Отг. ред. Е. Георгиева и др. София: БАН, 1989.

Исса 2012: Исса, К. На изток от Драгоман (15 въпроса за българския език). Под ред. на акад. М. Виденов, София: Международно социолингвистическо дружество, 2012.

История 1991: История на България (1878 – 1903). Т. 7. София: БАН, 1991.

История 1999: История на България (1903 – 1918). Т. 8. София: Гал-ико, 1999.

История 2012: История на България. (1918 – 1944). Т. 9. София: ТАНГРА ТанНакРа ИК, 2012.

Казасов 1975: Казасов, Д. Някогашни наши градове. София: Отечествонен фронт, 1975.

Колева-Иванова 2013: Колева-Иванова, К. Пуризмът на Иван Богоров в социолингвистичен аспект. – В: Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на професор Славчо Петков. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2013, 236 – 243.

Кръстев 1978: Кръстев, Д-р Кр. Етюди, критики, рецензии. София: Български писател, 1978.

Лангер, Дейвис 2005: Langer N. and W. V. Davies. An Introduction to Linguistic purism. – In: Linguistic Purism in the

Germanic Languages, ed. by Nils Langer and Winifred V. Davies, Berlin, New York, 2005, 1 – 19.

Леков 1971: Леков, Ив. Развоят на славянските езици от социалингвистично гледище. – В: Славистични изследвания. III, 1971, 9 – 19.

Ликова 1995: Ликова, Р. Литературен живот между двете войни. Книга първа. София, 1995.

Лилов 1980: Лилов, М. Езиковата ситуация в България по време на Възраждането. – Български език, кн. 1, 1980, 32 – 35.

Логутенкова 1996: Логутенкова, Т. Историко-типологическое исследование древних германских литературных языков. Postdoctoral thesis. Moscow: MGU, 1996.

Милева 1985: Милева, В. Първата българска граматика на А. Теодоров-Балан (писана на чешки). – Български език, кн. 5, 1985, 431 – 440.

Младенов 1992: Младенов, Ст. Избрани произведения. Изследвания върху българския език. Съст. Максим Сл. Младенов. София: Наука и изкуство, 1992, 367 – 380.

Младенов 1958: Младенов Ц. Бележки върху словесното майсторство на П. К. Яворов. – Български език, кн. 2, 1958, 140 – 150.

Москов 1958: Москов, М. Борбата против чуждите думи в българския книжовен език. София: БАН, 1958.

Москов 1976: Москов, М. За чист български език. София: Народна просвета, 1976.

Налбантова 1998: Налбантова, Е. Литературен лист „Развигор”. Велико Търново: Слово, 1998.

Неуступни 1989: Neustupný, J. V. Language purism as a type of language correction. – In: The Politics of Language Purism. Ed. H. Jernudd and M. J. Shapiro. Amsterdam, 1989, 211 – 224.

Нешчименко 1999: Нешчименко, Г. Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации на материале сопоставительного изучения славянских языков. München, 1999.

Николова 2002: Николова, Н. За изворите на българския езиков пуризм – В: Езикът: история и съвременност. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2002, 41 – 46.

Николова 2006: Николова, Н. Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2006.

Николова 2011а: Николова, Н. Пуризмът като феномен в езиковата ситуация. – В: Научни трудове. Т. 49, кн. 1, сб. А. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011, 229 – 240.

Николова 2011б: Николова, Н. Книжевният началник. – Епископ-Константинови четения. Том 17. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2011, 35 – 43.

Николова 2012а: Николова, Н. Пуризмът – изживяна или вечна кауза на българското общество. – In: Slovanski Jeziki: iz preteklosti v prihodnost. Ur. Vojko Gorjanc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, 53 – 65.

Николова 2012б: Николова, Н. Съвременната българска езикова ситуация с оглед на темата за езиковата чистота. – В: Българската езикова политика в условията на европейска интеграция и глобализация. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 79 – 86.

Николова 2012в: Николова, Н. Исторически екскурс на движението за езикова чистота. – В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Факултет по хуманитарни науки. Том XXIII А. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2012, 4 – 52.

Николова 2016: Пуризмът в епохата на Българското възраждане. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2016.

Николски 1976: Никольский, Л. Б. Синхронная социолингвистика. Москва, 1976.

Ничева 1962: Ничева, К. Как Вазов е обработвал езика на творбите си. – В: Език и стил на българските писатели. Изследване и очерци. Кн. I. София: БАН, 1962, 135 – 150.

Онхайзер ред. 2003: Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Słowotwórstwo/Nominacja. Red. Ingeborg Ohnheiser. Uniwersytet Opolski, Opole, 2003.

ПЛК 1967: Пражкий лингвистический кружок. Сброник статей. Ред. Н. А. Кондрашов. Москва, 1967.

Попвасилев 1968: Попвасилев, Ст. Радетели за език и култура. София: Български писател, 1968.

Попвасилев 1989: Попвасилев, Ст. Спомени за творци на словото. София: Български писател, 1989.

Попов 1982: Попов, К. Научното дело на видни български езиковеди. София: Народна просвета, 1982.

Попов 1983: Попов, К. Езикът на Петко Славейков. (Лексика и фразеология). София: Родна реч омайна, 1983.

Попов 2001: Попов, Д. Стилистика. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2001.

Попова 1982: Попова, В. Иван Богоров. – В: Строители и ревнителите на българския език. Пантеон. Ред. Л. Андрейчин и В. Попова. София: Наука и изкуство, 1982, 117 – 124.

Попова 1994: Попова, В. Българската стилистика до 50-те години на XX век, Сфия: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

Първев 1980: Първев, Хр. Ускореното изграждане на новобългарския книжовен език през XIX в. – В: Езиковедски проучвания в чест на акад. В. И. Георгиев по случай седемдесет години от рождението му. София, 1980, 477 – 484.

Първев 1987: Първев, Хр. Създатели и творци на българското езикознание. София, 1987.

Русев 1968: Русев, Р. Пуризмът на Богоров. – Известия на института за български език, 1968, кн. XVI, 547 – 552.

Русева 1995: Русева, В. Манифести на българския авангардизъм. Велико Търново: Слово, 1995, 7 – 18 (Предговор).

Русинов 1983: Русинов, Р. Художествената литература и книжовният език. София: Наука и изкуство, 1983.

Русинов 1985а: Русинов, Р. Българският книжовен език след Освобождението (1878 – 1944). Велико Търново, 1985.

Русинов 1985б: Русинов, Р. История на новобългарския книжовен език. София: Наука и изкуство, 1985.

Станев 2001: Станев, Ст. Малко познати имена от българската ботаника. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2001.

Станчева 1995: Станчева, Р. Кодифицирането на западноевропейизмите в българския книжовен език през XX век. – Български език, 1995, кн. 1 – 2, 9-17.

Стари 1995: Starý, Zd. Ve jménu funkce a intervence. Praha,

1995.

Стефанова 2011: Стефанова, М. Власт и етикет. – В: Власт и кодификация. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011, 297 – 308.

Стойков 1944: Д-р Иван Богоров. Избрани страници и бележки от Стойко Стойков. София: Хемус, 1944.

Теодоров-Балан 1987: Теодоров-Балан, Ал. Избрани произведения. Под ред. на В. Попова, Б. Вълчев. София: Наука и изкуство, 1987.

Теодоров-Балан 1988: Теодоров-Балан, Ал. Книга за мене си. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1988.

Теодоров-Балан 2008: Теодоров-Балан Ал. Любовь за родна речъ. Съст. В. Радева. София: УИ Св. Климент Охридски, 2008.

Томас 1991: Tomas, G. Linguistic Purism. London, 1991.

Траск 2007: Trask, R. L. Language and Linguistics: The key concepts, 1991.

Унбегаун 1932: Unbegaun, B. Le calque dans les langues slaves. – In: Revue des études slaves, 1932, XII, 19 – 51.

Фекете 2002: Фекете, Е. Језички пуризам у теорији и пракси. В: – Славистика. Книга VI (2002), Славистично друштво Србије, Београд, 2002, 267 – 273.

Хавранек 1932: Гавранек, Б. Задачи литературног језика и его култура. – В: Пражкий лингвистически кружок. Сборник статей. Ред. Н. А. Кондрашов, Москва, 1932, 338 – 377.

Камелия Колева-Иванова

БЪЛГАРСКИЯТ ПУРИЗЪМ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ВТОРАТА
СВЕТОВНА ВОЙНА
(1878 – 1939)

Българска
Първо издание

Формат:
16/60х80
Печатни коли:
15.75